

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษา
อำเภอเมืองเชียงใหม่

**A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS AND
STUDENTS IN HIGH-SCHOOLS AT MUANG CHIANGMAI DISTRICT**

นายมนัส กั้นจិនะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษา
อำเภอเมืองเชียงใหม่

นายมนัส กันจันะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Relationship between Teachers and Students in
High-Schools at Muang Chiangmai District**

Mr.Manas Kanjina

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

()

..... กรรมการ

(พระครูปริยัติยานุศาสตร์)

..... กรรมการ

(ดร.วิโรจน์ อินทนนท์)

..... กรรมการ

()

..... กรรมการ

(นายเทวัญ เอกจันทร์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูปริยัติยานุศาสตร์

ประธานกรรมการ

ดร.วิโรจน์ อินทนนท์

กรรมการ

นายเทวัญ เอกจันทร์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษา
อำเภอเมืองเชียงใหม่

ผู้วิจัย : นายมนัส กันจันะ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

พระครูปริยัติยานุศาสน์ ป.ธ.๔, B.A., M.A., Ph.D.

ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ ป.ธ.๗, พม., พธ.บ., M.A., Ph.D.

นายเทวัญ เอกจันทร์ ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๗ / มีนาคม ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ ตามความคิดเห็นของครูสอนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในโรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ โดยวิธีการศึกษาใช้แบบสอบถามกับครูและนักเรียน โรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และนำเสนอโดยการสร้างตารางประกอบบรรยาย

ผลจากการศึกษา พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ มีค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุดคือ แสดงความเคารพครูในห้องเรียน รองลงมาคือ ยกมือไหว้ เมื่อเห็นครูนอกเวลาเรียน และยิ้มแย้ม แจ่มใส ไม่ทำหน้าบึ้งหน้างอ เมื่อพิจารณาความคิดเห็นของครูที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง ด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ มีค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุดคือ ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ รองลงมาคือ ช่วยเหลืองานตามที่ครูไหว้วานด้วยความเต็มใจ และให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน เมื่อพิจารณาความคิดเห็นของครูที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน มีค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุดคือ รับฟังความคิดเห็นของครู รองลงมาคือ เชื่อสัจย์ และมีความกตัญญู เมื่อพิจารณาความคิดเห็นของครูที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง

ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำฝึกฝนอบรมให้เป็นคนดี ด้วยกาย วาจา ใจ นักเรียนได้แสดงความคิดเห็นตามลำดับ ซึ่งค่าความคิดเห็นสูงสุดคือ ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จัก รับผิดชอบ รองลงมาคือ ครูสอนศิษย์ให้รู้จักตั้งญัตตอธิษฐานและผู้มีพระคุณ และครูสอนศิษย์ ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นของศิษย์ โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ มีค่าความคิดเห็นสูงสุดคือ ครูตั้งใจ ถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง รองลงมาคือ ครูเปิดโอกาสให้ศิษย์ได้ซักถามระหว่าง การสอน และครูสอนให้ศิษย์รู้จักกันคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก ส่วนด้านกรรยกย่องและป้องกัน มีค่าความคิดเห็น สูงสุดคือ ครูสอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต รองลงมาคือ ครูแนะนำวิชาการและวิชาชีพให้ ศิษย์อย่างสม่ำเสมอ และครูสอนให้ศิษย์รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์เมื่อมองโดย ภาพรวมทุก ๆ ด้านแล้ว จะเห็นได้ว่า ครูมีความคิดเห็นต่อพฤติกรรมของศิษย์ทุกด้านแบบเป็นกลาง ส่วนศิษย์มีความคิดเห็นต่อครูในระดับมากทุกด้าน

Thesis Title : A Study of the Relationship between Teachers and Students in High-Schools at Muang Chiangmai District

Researcher : Mr. Manas Kanjina

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee :

Phrakhrupariyattianusath Pali 4, B.A., M.A., Ph.D.

Dr. Viroj Inthanon Pali 7, Dip. In Ed., B.A., M.A., Ph.D.

Mr.Tewan Eakjan Pali 9, B.A.,M.A.

Date of Graduation : 27/ March / 2008

ABSTRACT

The objectives of this research are to study Buddhism principles on the relationship between teachers and pupils and the relationship between teachers in high schools and Mathayomsuksa 6 or high school students in Amphur Muang, Chiangmai province. Data are collected through questionnaires, analyzed using percentage, means, and S.D. and are presented with tables and descriptions.

The findings on the relationship between pupils and teachers indicate that pupils should show respect to teachers. The highest approved behaviors is to pay respect to teachers in classrooms. Next is to pay respect to teachers outside classrooms and be cheerful, not to draw sulky-face at teachers. The teachers' overall opinion on those behavior is at average level. The next aspect is pupils should attend or serve teachers, the highest opinion on this is pupils should willingly help teachers in classroom activities. Next is they should willingly help teachers as asked, and help in emergency. The teachers' overall opinion on those behavior is at average level. The next aspect is pupils should listen and pay attention to teachers. The highest approved behavior is to listen to teachers' opinions. Next is be honest, and grateful. The teachers' overall opinion on those behavior is at average level.

The relationship between teachers and pupils on advising and training pupils -to be good citizens with good behavior, good speech, and good mind- aspect, the highest appreciation is teachers teach pupils to be responsible people. Next is teachers teach pupils to feel grateful towards parents, and benevolent persons. Also, teachers teach them to be loyal to their country, their religion, and their

King. The pupils' overall opinion on those behavior is at high level. On teaching academic subjects, pupils' highest opinion is teachers teach them all of the knowledge in subjects. Next is teachers allow pupils to ask questions in classrooms, and teach them regularly to search for information. The pupils' overall opinions on teachers behavior is at high level.

On the praising and protecting aspects, the highest opinion is teachers teach pupils to have right livelihood. Next is teachers regularly advise pupils on subjects and work, and teachers teach pupils to try to solve problems by themselves. The pupils' overall opinions on those behavior is at high level. The overall aspects of the relationship between teachers and pupils show that teachers' opinions on pupils' behaviors are with neutral opinions, however, pupils' opinions on teachers are at high levels in every aspect.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ใน โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก พระครูปริยัติยานุศาสตร์ (ไสว เทวบุญโญ) ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ และ อาจารย์เทวัญ เอกจันทร์ ที่ได้ให้คำแนะนำปรึกษา ปรับปรุงแก้ไขให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์ดำเนินไปตามแนวทางที่ถูกต้องจน สำเร็จด้วยดี ขอขอบพระคุณท่านทั้งหลายที่ได้กล่าวนามมาแล้วข้างต้นเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูพิพิธสุตาทรร (บุญช่วย สิรินุชโร) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ พระครูโฆสิตปริยัตยาภรณ์ (ธีรพงษ์ สิรินุชโร) ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่ ที่ให้ความเมตตาดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่ง ขอขอบคุณศูนย์ บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสแก่ผู้วิจัยในการศึกษาและทำ การวิจัยในครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณ ผศ.พระมหา ดร.ณรงค์ กนฺตสีโล เลขานุการศูนย์ บัณฑิตศึกษา ที่ได้เมตตากระตุนให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา ขอขอบคุณคุณจิตรกร จันท์ศิลป์ เจ้าหน้าที่ ศูนย์บัณฑิตศึกษา ที่ได้เป็นภาระธุระคอยอำนวยความสะดวกทุกอย่าง ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ รศ.พิเศษ ถาวร เสาร์ศรีจันทร์ อาจารย์ไฉไลฤดี ยูวะนะศิริ และอาจารย์รุ่งทิพย์ กล้าหาญ ที่ได้กรุณา ตรวจสอบสอบถาม พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงเครื่องมือในการค้นคว้าเป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาสุทิตย์ อากาศโร ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร.ชัยณรงค์ ศรีมันตะ ผู้ทรงคุณวุฒิ และขอขอบคุณอาจารย์วชิรา แคร่เนียด ที่กรุณาตรวจสอบ บทคัดย่อภาษาอังกฤษให้

ขอขอบพระคุณท่านผู้อำนวยการ คุณครู และนักเรียน โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย โรงเรียน วัฒโนทัยพายัพ โรงเรียนห่อพระ และโรงเรียนกาวิละวิทยาลัย ทุกคน ที่ได้กรุณาให้ความร่วมมือ และอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลในการค้นคว้าครั้งนี้เป็นอย่างดี พร้อมกันนี้ก็ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่ได้อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยเพื่อใช้ประกอบในการทำวิทยานิพนธ์

บุญใดกุศลใดอันเกิดจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา และขอ น้อมบูชาพระคุณบิดา มารดา ครู อาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ตลอดถึงสรรพสัตว์ในจักรวาลของง ได้รับผลานิสงส์โดยทั่วกัน.

นายมนัส กั้นจินะ

๒๕ มีนาคม ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญตาราง	ฉ
คำชี้แจงการใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๑๑
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้อง	๑๓
๒.๑ ความนำ	๑๓
๒.๒ ความหมาย จุดมุ่งหมาย และลักษณะของมนุษยสัมพันธ์	๑๓
๒.๒.๑ ความหมายของมนุษยสัมพันธ์	๑๓
๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของมนุษยสัมพันธ์	๑๖
๒.๒.๓ ลักษณะของมนุษยสัมพันธ์	๑๗
๒.๓ ประวัติความเป็นมาของมนุษยสัมพันธ์	๑๘
๒.๔ ความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์	๒๑
๒.๕ มนุษยสัมพันธ์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์	๒๒
๒.๖ หลักปรัชญาของมนุษยสัมพันธ์	๒๓
๒.๗ ศิลปะการสร้างมนุษยสัมพันธ์	๒๕
๒.๘ สาเหตุที่ทำให้มนุษยสัมพันธ์ล้มเหลว	๒๘

๒.๘ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์	๒๕
๒.๑๐ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสถานศึกษา	๓๑
๒.๑๑ มนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา	๓๓
๒.๑๑.๑ หลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา	๓๔
๒.๑๑.๒ หลักกรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา	๓๕
๒.๑๑.๓ หลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา	๔๓
๒.๑๒ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในปัจจุบันและในพระพุทธศาสนา	๕๗
๒.๑๒.๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในปัจจุบัน	๕๗
๒.๑๒.๒ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา	๕๘
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๖๑
๓.๑ ศึกษาและวิเคราะห์เอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖๑
๓.๒ ประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	๖๑
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	๖๒
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๖๓
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๖๓
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๖๕
๔.๑ ฉบับที่ ๑ ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖	๖๕
๔.๒ ฉบับที่ ๑ ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ	๖๘
๔.๓ ฉบับที่ ๑ ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ	๖๙
๔.๔ ฉบับที่ ๑ ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเชื่อฟังและตั้งใจเรียน	๗๐
๔.๕ ฉบับที่ ๒ ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖	๗๑
๔.๖ ฉบับที่ ๒ ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี	๗๓
๔.๗ ฉบับที่ ๒ ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ	๗๔

๔.๕	ฉบับที่ ๒ ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการยกย่อง และป้องกัน	๗๕
บทที่ ๕	สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ	๗๗
๕.๑	สรุปและอภิปรายผลการศึกษา	๗๗
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๔
บรรณานุกรม		๘๖
ภาคผนวก		๘๕
ภาคผนวก ก	แบบสอบถามสำหรับครู	๕๐
ภาคผนวก ข	แบบสอบถามสำหรับนักเรียน	๕๕
ภาคผนวก ค	หนังสือราชการที่ออกระหว่างการวิจัย	๑๐๐
ภาคผนวก ง	รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิที่ตรวจสอบเครื่องมือในการวิจัย	๑๐๒
ประวัติผู้ศึกษาวิจัย		๑๐๓

สารบัญญัตราง

ตารางที่	หน้า
๑. จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามอายุ	๖๕
๒. จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามเพศ	๖๖
๓. จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามวุฒิการศึกษา	๖๖
๔. จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามสังกัดโรงเรียน	๖๗
๕. ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ	๖๘
๖. ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ	๖๙
๗. ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน	๗๐
๘. จำนวนและร้อยละของนักเรียน จำแนกตามเพศ	๗๑
๙. จำนวนและร้อยละของนักเรียน จำแนกตามโรงเรียน	๗๒
๑๐. ความคิดเห็นของศิษย์ (นักเรียน) ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี	๗๓
๑๑. ความคิดเห็นของศิษย์ (นักเรียน) ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ	๗๔
๑๒. ความคิดเห็นของศิษย์ (นักเรียน) ด้านการยกย่องและป้องกัน	๗๕

คำชี้แจงการใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ โดยได้กล่าวถึงที่มา เล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ส. (ไทย) ๕ / ๔๘๔ / ๒๑๔ = ทิฆมณิกาย สิลขันธ์วรรค เล่มที่ ๕ ชื่อ ๔๘๔ หน้า ๒๑๔

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา เล่ม / หน้า เช่น มงคล. (บาลี) ๑ / ๘๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หมายถึง มงคลกถาที่ปณี เล่ม ๑ หน้า ๘๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระสูตรต้นตปิฎก

ที.ม.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	ทิฆมณิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.มหา.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	ทิฆมณิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	ทิฆมณิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัญญาสก์	(ภาษาไทย)
ลั.ส.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญญาภิบาล	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญญาภิบาล	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญญาภิบาล	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาล	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาล	(ภาษาไทย)
ช.สุ.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	ชุตตนิกาย	สูตรนิบาล	(ภาษาไทย)
ช.ปฎิ.	(ไทย) =	สูตรต้นตปิฎก	ชุตตนิกาย	ปฎิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรต้นตปิฎก

ที.ม.อ.	(บาลี) ทิฆมณิกาย	สุมงคลวิลาสินี	มหาเวคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี) มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มัชฌิมปัญญาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์รู้จักรวมตัวเป็นหมู่เหล่า เป็นกลุ่มมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่าแสนปีมาแล้ว โดยระยะแรก ๆ ได้รวมตัวกันอยู่อย่างง่าย ๆ แล้วจึงค่อย ๆ วิวัฒนาการมาตามลำดับจนกลายเป็นสังคม เป็นบ้านเมืองอย่างทุกวันนี้ เหตุที่มนุษย์ต้องรวมกันอยู่เป็นกลุ่มก้อนหรือเป็นสังคมนั้นก็เพราะมนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยกัน^๑ มนุษย์เป็นสัตว์ที่อยู่คนเดียวไม่ได้ ยกเว้นพวกฤาษี นักโทษ เป็นต้น มนุษย์จะต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นและไม่อยากถูกแยกออกไปให้อยู่โดดเดี่ยว ยกเว้นแต่ไม่มีทางเลือกหรือจำเป็นเท่านั้น^๒ สังคมมนุษย์จะต้องประกอบด้วยคนจำนวนมากที่มาดำรงชีวิตร่วมกันในพื้นที่ดินที่เป็นดินแดนของสังคมและแน่นอนที่สุดผู้คนเหล่านี้จะต้องมีความรู้สึกที่สอดคล้องกัน ตลอดจนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งอาจจะเป็นความสัมพันธ์โดยตรงหรือทางอ้อมอย่างไรอย่างหนึ่ง^๓ กล่าวได้ว่า มนุษย์ทุกกลุ่มทุกสังคมต้องติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงลบหรือเชิงบวกก็ตาม ความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่สังเกตเห็นได้ชัดเจน เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัว บิดา มารดา บุตร ธิดา ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดสนิทสนม ไม่ใช่กับบุคคลที่เพียงแต่คุ้นเคยกันเท่านั้น นอกจากนี้ จะมีกลุ่มอื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์ของกลุ่มเพื่อนด้วยกัน กลุ่มนายจ้างกับลูกจ้าง ครูกับศิษย์ สามีกับภรรยา เป็นต้น ซึ่งแต่ละกลุ่มก็จะมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันที่แตกต่างกันออกไป ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น ในอดีตส่วนมากจะเป็นไปในทางที่ดี มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมีความเป็นมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน มีคุณธรรมเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน และมีการกระทำต่อกันเพื่อจุดมุ่งหมายร่วมกัน

สังคมสมัยใหม่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเป็นไปในเชิงลบมากกว่าเชิงบวก จากเดิมวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทยในอดีต เช่น ความโอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความซื่อสัตย์และความจริงใจต่อกัน เป็นต้น เริ่มเสื่อมและเลือนหายไปอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์ที่ดีงามของคนในสังคมไทยขาดหายไป และส่งผลกระทบต่อสังคมไทยทำให้เกิดปัญหาสังคมตามมาอย่างมากมาย ซึ่งในปัจจุบันทั้งนักวิชาการและผู้มี

^๑ ณรงค์ เลี้ยงประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

^๒ สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๐.

^๓ ณรงค์ เลี้ยงประชา, มนุษย์กับสังคม, หน้า ๒๕.

ส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายต่างก็เร่งหาแนวทางแก้ไขและร่วมกันหาแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงและมาตรการในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม เพื่อขจัดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมให้หมดไป

ระบบความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่มในสังคมปัจจุบัน ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดก็ตาม ท่ามกลางกระแสโลกยุคปัจจุบัน ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและค่านิยมที่เกิดจากวัฒนธรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์ในปัจจุบันซึ่งตั้งอยู่บนผลประโยชน์ที่เรียกว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยม มีการแข่งขันกันทางด้านธุรกิจ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจดังกล่าวส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงามเลือนหายไปจนน่าใจหาย

ครูกับศิษย์ก็เป็นอีกคู่หนึ่งของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ไม่ว่าจะป็นหลักการ แนวความคิด ความคาดหวังแห่งการเป็นครูกับศิษย์ที่ดี และครูที่มีจิตวิญญาณแห่งความเป็นครูและศิษย์ที่มีความเคารพบนอบบูชาคุณครูในปัจจุบันแทบจะไม่มีให้เห็นเนื่องจากสภาพสังคมปัจจุบันมุ่งเน้นในด้านเศรษฐกิจ โฆษณาชักชวนให้ผู้บริโภคหลงใหลในวัตถุนิยมมากเกินไป ทำให้มองข้ามศีลธรรม จริยธรรมที่ดีงามเกือบหมดสิ้น ครูก็หลงไปตามกระแสของวัตถุนิยมที่ลี้ลับไหลเข้ามาสู่สังคมไทยอย่างรวดเร็ว ต่างก็หันมาประกอบอาชีพพิเศษ เช่น ค้าขาย เป็นตัวแทนประกันสังคม เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับจัดสอนพิเศษหรือที่เรียกกันว่า โรงเรียนกวดวิชานั้นเอง เหตุดังกล่าวมานี้ย่อมก่อให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ได้เช่นกัน กล่าวคือเมื่อครูมุ่งเน้นธุรกิจมากเกินไปจนทำให้วิญญาณของความเป็นครูหายไป เมื่อเป็นเช่นนี้ศิษย์หรือผู้เรียนจึงมองว่าครูก็คือผู้รับจ้างสอนทั่วไปเท่านั้น ก็ไม่ต่างอะไรจากคำกล่าวที่ว่าครูเปรียบเสมือนเรือจ้างนั่นเอง จึงทำให้ความศรัทธาเคารพเชื่อถือที่ศิษย์มีต่อครูลดน้อยลง

จากการที่สังคมไทยให้ความเคารพยกย่องว่าครูเป็นปูชนียบุคคลก็จะค่อย ๆ เลือนรางจางหายไปจากสังคมไทยในอนาคต และขณะเดียวกันศิษย์หรือผู้เรียนในปัจจุบันก็ให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมมากเกินไปเช่นกัน ในท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนไปเทคโนโลยีเจริญขึ้นทุกวัน แต่จิตใจศิษย์เสื่อมลงจากที่เคยอ่อนน้อมถ่อมตนเคารพบูชาครู ก็เปลี่ยนไปต่อหน้าสรรเสริญลับหลัง นินทาครูก็มี นอกจากนี้การดูแลเอาใจใส่ศิษย์ไม่ทั่วถึงก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ดังที่รองศาสตราจารย์ยงค์ ชุ่มจิต กล่าวว่า ปัจจุบันจำนวนนักเรียนในแต่ละระดับมีจำนวนมาก บางระดับครูคนหนึ่งต้องสอนนักเรียนหลายห้องหลายชั้น การที่จะควบคุมดูแลนักเรียนให้ทั่วถึงจึงทำได้ยาก ครูต้องสอนเป็นชั่วโมง ๆ เมื่อหมดชั่วโมงก็ต้องเข้าสอนในห้องอื่นต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างครูกับศิษย์ก็น้อยลงตามลำดับ ความผูกพันทางจิตใจน้อยลง เมื่อความผูกพันทางจิตใจไม่มีความสำคัญในบุญคุณก็น้อยลง ศิษย์จึง

ไม่ค่อยสำนึกในความสำคัญของครูที่มีต่อพวกตน^๔ กล่าวได้ว่า จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ปัจจุบันระบบความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์เปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าเป็นห่วง

ปัญหาสังคมโดยเฉพาะปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ดังกล่าวข้างต้น นับวันก็จะมิปรากฏให้เห็นอยู่บ่อย ๆ เพราะนอกจากบิดามารดาแล้วก็จะเห็นจะมีครูเท่านั้นที่ปรารถนาดีอยากให้ศิษย์ได้ดีมีอนาคตก้าวหน้าในหน้าที่การงานและมีชีวิตที่สดใส ปัจจุบันปัญหาความขาดสติยั้งคิดของครูกับศิษย์ก็มีปรากฏให้เห็นตามสื่อต่าง ๆ ยกตัวอย่างจากข่าววิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เช่น ข่าวครูข่มขืนศิษย์ ศิษย์ข่มขืนครู ข่าวครูกระทำชำเราเด็กอวัยวะเพศศิษย์ ข่าวครูลงโทษศิษย์บังคับให้ยืนแก้ผ้า ข่าวครูเมียนตีศิษย์ด้วยวิธีการที่รุนแรงถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อ ข่าวครูชกต่อยเตะศิษย์ถึงได้รับบาดเจ็บ ข่าวผู้ปกครองเด็กพาลูกเข้าแจ้งความกรณีถูกครูข่มขืนจนตั้งครุฑ ข่าวดัง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยซึ่งมิให้เห็นไม่เว้นแต่ละวัน สะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาของครูกับศิษย์ ซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องให้ความสนใจและต้องหาแนวทางแก้ไขและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันการศึกษา ในฐานะที่เป็นผู้วิจัยจึงมองเห็นว่าปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะการที่ครูกับศิษย์ขาดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะเรื่องบทบาทและหน้าที่ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมในสังคาลกสูตร ในประเด็นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หากได้มีการศึกษาและนำผลที่ได้จากการศึกษา มาเป็นแนวทางในการปรับประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวน่าจะเป็นประโยชน์และเกิดผลในทางที่ดี

หลักคำสอนเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันที่ปรากฏในสังคาลกสูตร^๕ ใจความกล่าวถึงทิส ๖ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ของกลุ่มคนที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างเหมาะสม พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงแก่สังคาลกมาณพ ซึ่งกราบไหว้ทิสทั้ง ๖ อย่างไรเหตุผล ให้กลับมาใช้ปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบ เข้าใจถึงความหมายของทิสทั้ง ๖ เป็นการเสริมสร้างคุณค่าความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของมนุษย์และสังคมให้เกิดความเข้มแข็งในทุก ๆ ด้าน ซึ่งทิส ๖ ได้มุ่งเน้นถึงระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์หลายสถานภาพ โดยจัดระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์แต่ละคู่ที่ต้องทำหน้าที่ด้วยความเกื้อกูลต่อกัน ได้อย่างลงตัว เช่น ทิสเบื้องหน้า ทิสเบื้องขวา ทิสเบื้องหลัง ทิสเบื้องซ้าย ทิสเบื้องล่าง และทิสเบื้องบน โดยได้ระบุความสัมพันธ์เป็นแบบปฏิสัมพันธ์คือต่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกันและกัน เพื่อให้เกิดความสมดุลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

^๔ ยนต์ ชุ่มจิต รัต., **ความเป็นครู**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๗.

^๕ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

กล่าวได้ว่า เป็นหลักการที่รักษาไว้ซึ่งระบบศีลธรรม จริยธรรม และคุณธรรม เป็นหลักการที่เสริมสร้างความมั่นคงและก่อให้เกิดสันติสุขในสังคมมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น การนำเอาระบบความสัมพันธ์ตามหลักทศ ๖ ในสังคาลกสูตรมาศึกษาวิเคราะห์ในมิติทางสังคมตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ทั้งในด้านแนวคิด หลักการ และวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลในฐานะครูกับศิษย์ที่ดีในสถาบันการศึกษาและเป็นตัวอย่างให้แก่สถาบันสังคมอื่น ๆ เพื่อที่จะสามารถนำผลที่ได้จากศึกษาวิจัยมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาสังคมที่เกิดจากครูกับศิษย์อย่างที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา

อำเภอเมืองเชียงใหม่ ในปัจจุบัน ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ในพระพุทธศาสนาได้แสดงหลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ไว้อย่างไร

๑.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา อำเภอเมือง

เชียงใหม่ ในปัจจุบัน ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ ครู หมายถึง ผู้สอนนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖) ในโรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕

๑.๔.๒ ศิษย์ หมายถึง ผู้เรียนหรือนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖) ในกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕

๑.๔.๓ โรงเรียนมัธยมศึกษา หมายถึง โรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต ๑ เฉพาะเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕

๑.๔.๔ ความสัมพันธ์ หมายถึง ความสัมพันธ์ตามหลักทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ในงานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ คำรงค์คีติ์ ชัยสนิทธิ และ สุณีย์ เลิศแสวงกิจ, **มนุษยสัมพันธ์**. เนื้อหาในหนังสือมนุษยสัมพันธ์ได้กล่าวถึงความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์ว่า แท้ที่จริงแล้วมนุษยสัมพันธ์ ก็คือลักษณะของการทำต่อกันในทางบวกซึ่งได้แก่ การแบ่งปัน และการทำให้เป็นพวกเดียวกัน การร่วมมือกัน การผ่อนปรนเข้าหากัน และการประสานประโยชน์กัน แม้แต่การกระทำต่อกันทางสังคมในทางลบ เช่น การแข่งขัน การต่อสู้ เพื่อผลประโยชน์ธรรมชาติก็ได้สร้างมนุษยสัมพันธ์ให้เป็นเหมือนสายใยที่เชื่อมโยงจิตใจมนุษย์ให้มีความเข้าใจกัน ไม่แข่งขัน ทำหั่นจนตัวเองและสังคมสูญหายไป^๖

๑.๕.๒ เสถียร เหลืองอร่าม, **มนุษยสัมพันธ์ในองค์กร**. เนื้อหาของหนังสือเรื่องนี้ได้กล่าวถึงความหมายของมนุษยสัมพันธ์ไว้ว่า เป็นการติดต่อระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กันทั้งที่เป็นแบบเป็นทางการ (Formal) และไม่เป็นทางการ (Informal) และมนุษยสัมพันธ์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการสร้างความเข้าใจอันดี เพื่อให้เกิดความรู้สึก นึกคิด ความรักใคร่พอใจ ให้ความสนับสนุนและช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยความเต็มใจจริงใจและบริสุทธิ์ใจ^๗

๑.๕.๓ รองศาสตราจารย์วิไล ตั้งจิตสมคิด, **การศึกษาและความเป็นครูไทย**. เนื้อหากล่าวถึงหน้าที่ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ของครูอาจารย์และบุคลิกภาพของครู ซึ่งเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์ หน้าที่ครูต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับบุคคลในสังคมมากมายตั้งแต่ นักเรียน ผู้ปกครอง ผู้บังคับบัญชา เพื่อนครู บุคลากรในหน่วยงาน บุคลากรในชุมชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยงานอื่น ๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องด้วย ครูต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มบุคคลดังกล่าวแต่ละกลุ่มเพื่อประโยชน์ของนักเรียนและสถานศึกษา และกล่าวถึงบุคลิกภาพว่า บุคลิกภาพภายนอก เป็นสิ่งที่สังเกตหรือสัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย บุคลิกภาพภายนอกนี้ สามารถแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงได้ง่ายโดยใช้เวลาฝึกหรือแก้ไขปรับปรุงไม่นานนัก และสามารถวัดผลได้ทันที บุคลิกภาพภายนอกของคนที่สำคัญคือ บุคลิกภาพทางกายและวาจา ส่วนบุคลิกภาพภายใน เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสได้ยาก ต้องทำงานร่วมกันนาน ๆ จึงจะสังเกตเห็น การแก้ไขเปลี่ยนแปลงต้องใช้ระยะเวลาานพอสมควร และ

^๖ คำรงค์คีติ์ ชัยสนิทธิ และ สุณีย์ เลิศแสวงกิจ, **มนุษยสัมพันธ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิงอักษร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

^๗ เสถียร เหลืองอร่าม, **มนุษยสัมพันธ์ในองค์กร**, (กรุงเทพฯ: พชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑.

บุคลิกภาพภายในบางอย่างไม่สามารถแก้ไขได้ บุคลิกภาพภายในส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญาอารมณ์และจิตใจ^๔

๑.๕.๔ สุพัตรา สุภาพ, **สังคมวิทยา**. เนื้อหากล่าวถึงการขัดเกลาทางสังคมของมนุษย์ในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ความว่า การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่มนุษย์เรียนรู้ ยอมรับ ค่านิยม กฎเกณฑ์ต่าง ๆ จากการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น เพื่อจะได้มีสถานภาพและปฏิบัติตามบทบาทต่าง ๆ ที่สังคมต้องการ...หากมนุษย์ไม่มีการเรียนรู้หรือไม่ได้รับการอบรมขัดเกลา มนุษย์ก็ยากที่จะมีความสัมพันธ์กับคนอื่นได้ หากมนุษย์คนใดถูกตัดขาดจากสังคม ไม่มีปฏิภิกิริยาสัมพันธ์หรือการกระทำระหว่างกัน ไม่ได้รับการเอาใจใส่อย่างเพียงพอตั้งแต่เด็ก จะทำให้เด็กคนนั้นเติบโตขึ้นอย่างมีปัญห^๕

๑.๕.๕ รองศาสตราจารย์ยนต์ ชุ่มจิต, **ความเป็นครู**. เนื้อหาของหนังสือส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในปัจจุบันที่แตกต่างกัน โดยกล่าวว่า ศิษย์ที่มีงานทำ มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ทำให้ศิษย์ระลึกลูกอยู่เสมอว่า การที่ตนได้ดีมีงานทำ มีตำแหน่งสำคัญ มีเกียรติในสังคม ก็เพราะครูอาจารย์ดูแลเอาใจใส่เกี่ยวเนื่องบังคับ พวกตนจึงมั่นคงเป็นหลักเป็นฐาน ในทางตรงกันข้าม ปัจจุบันคนที่เรียนสำเร็จแล้วส่วนใหญ่ยังว่างงาน คนพวกนี้มักไม่ค่อยยินดียินร้ายต่อบุญคุณของครูอาจารย์เท่าใดนัก^๖

๑.๕.๖ ฌรงค์ เถิงประชา, **มนุษย์กับสังคม**. เนื้อหาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ไว้ว่า ความสัมพันธ์ของมนุษย์ หมายถึง สภาวะที่มนุษย์ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ได้มีการกระทำต่อกันเพื่อก่อให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมาย ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ มีลักษณะที่สำคัญดังนี้

^๔ วิไล ตั้งจิตสมคิด, รศ., **การศึกษาและความเป็นครูไทย**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

^๕ สุพัตรา สุภาพ, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๒๔.

^๖ ยนต์ ชุ่มจิต, รศ., **ความเป็นครู**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

๑. มีการติดต่อกัน อาจมาพบปะกันโดยตรง หรืออาจมีการติดต่อกันทางสื่อสารมวลชนก็ได้
๒. มีจุดมุ่งหมายในการติดต่อกัน เป็นต้นว่า การติดต่อกันระหว่างชาย ๒ คน หรือบริษัท ๒ บริษัท เพื่อสั่งซื้อสินค้า หรือร่วมมือกันลงทุนผลิตสินค้าจำหน่าย ทั้งนี้เพื่อหวังผลกำไร
๓. ลักษณะการติดต่อสัมพันธ์กัน โดยทั่วไปจะมีลักษณะต่อเนื่องและเป็นระยะเวลาสั้น ซึ่งจะก่อให้เกิดผลแห่งความสัมพันธ์ขึ้น
๔. การติดต่อสัมพันธ์กัน ย่อมต้องอาศัยบรรทัดฐานเป็นแนวทางปฏิบัติต่อกัน มิฉะนั้น จุดมุ่งหมายแห่งการติดต่อกันคงไม่เป็นผล ความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะที่ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม ย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อความสัมพันธ์ และก่อให้เกิดผลเสียต่อสังคมได้ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ใช่กฎเกณฑ์ที่ตายตัวเสมอไป^{๑๑}

๑.๕.๖ พระพิรุณ วุฑฒิชุมโม ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาบุคลิกภาพในพระพุทธศาสนา ผลจากการวิจัย พบว่า บุคลิกภาพในพระพุทธศาสนา หมายถึง บุคลิกลักษณะที่เป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลผู้ที่แสดงพฤติกรรมที่เป็นกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต หรือแสดงพฤติกรรมที่เป็นกายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต ที่มีอยู่ภายในจิต และที่ปรากฏออกมาทางร่างกาย ตามแรงจูงใจหรือแรงผลักดันจากภายในจิต การพัฒนาบุคลิกภาพในพระพุทธศาสนา คือ การปรับปรุงบุคลิกภาพภายในเพื่อส่งเสริมบุคลิกภาพภายนอกให้ดีขึ้น และเน้นปรับปรุงบุคลิกภาพภายใน เพื่อนำไปสู่การบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน^{๑๒}

๑.๕.๗ ลำดวน คุณา ได้ทำการศึกษาเรื่อง บทบาททางการแนะแนวของผู้บริหารโรงเรียนและครูแนะแนวตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษา ผลจากการศึกษาพบว่า บทบาทของครูผู้สอน จะเห็นได้ว่า การศึกษาในครั้งนี้ ประเด็นที่ครูผู้สอนมีความคิดเห็นต่อบทบาททางการแนะแนวของตน สอดคล้องกัน แต่เมื่อพิจารณาประเด็นต่าง ๆ พบว่า มีประเด็นบางข้อที่เป็นปัญหา เช่น ประเด็นที่ว่า เมื่อพบเด็กที่มีแนวโน้มว่าจะมีปัญหา ต้องรีบพาไปปรึกษาครูแนะแนว ข้อค้นพบดังกล่าว อธิบายได้ว่า เด็กมีปัญหาครูที่ปรึกษาเป็นบุคคลแรกที่มีความสำคัญต่อเด็ก เพราะมีความใกล้ชิดกันมากกว่า บางครั้งปัญหาจะถูกแก้ไขได้จากครูที่ปรึกษาทันทีได้เลย ซึ่งนักเรียนส่วนใหญ่จะมีปัญหาด้านการ

^{๑๑} ฌรงค์ เต็งประชา, มนุษย์กับสังคม, (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง.เฮ้าส์., ๒๕๓๘), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๒} พระพิรุณ วุฑฒิชุมโม, “การพัฒนาบุคลิกภาพในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

เรียนและปัญหาครอบครัว แต่นักเรียนไม่กล้าที่จะปรึกษากับครูประจำชั้น ซึ่งอาจเป็นเพราะนักเรียนอายครูและอายเพื่อนที่จะพูดเรื่องปัญหาส่วนตัวกับครู หรืออาจเป็นเพราะครูมีท่าทางดุ^{๑๓}

๑.๕.๘ พระวิรัตน์ โทเกษ ได้ทำการศึกษาเรื่อง **สัมฤทธิ์ผลทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา** ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนที่สอนโดยครูพระ เขตบางกะปิ ลาดพร้าว-บึงกลุ่ม จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์และเกรดเฉลี่ยทุกวิชามีความสัมพันธ์กับสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา สำหรับตัวแปรอื่น ได้แก่ คุณภาพการสอนของครูพระ คุณภาพของอุปกรณ์และสื่อการสอน ไม่มีความสัมพันธ์กับสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ ควรให้มีการปรับปรุงห้องจริยศึกษา เพื่อความสะดวกในการนำนักเรียนเข้าทำการฝึกภาคปฏิบัติ ครูพระควรมีการปรับปรุงเทคนิคการสอนให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น^{๑๔}

๑.๕.๑๐ สุภาพร สหนาวิน ได้ทำการศึกษาเรื่อง **สมรรถภาพด้านการสอนของครูนาฏศิลป์ในโรงเรียนร่วมพัฒนาหลักสูตร จังหวัดเชียงใหม่** ผลจากการศึกษา พบว่า

ครูผู้สอนมากกว่าครึ่งมีการจัดทำคู่มือหรือบันทึกการสอน โดยจัดทำเป็นคู่มือหรือบันทึกการสอนรายภาควิชา ครูนาฏศิลป์น้อยมากที่มีการเตรียมกิจกรรมสำรองในด้านการเตรียมเครื่องมือวัดและประเมินผล มีการดำเนินการในด้านนี้น้อยมาก ส่วนใหญ่มีการเตรียมเครื่องมือวัดและประเมินผลจากการร่วมมือกันจัดทำขึ้นในระดับโรงเรียน

ครูผู้สอนมากกว่าครึ่งหนึ่งจัดให้นักเรียนปฏิบัติร่วมกันเป็นกลุ่มและปฏิบัติร่วมกันทั้งชั้น ทุกครั้งที่มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนนาฏศิลป์และมอบหมายงานให้นักเรียนค้นคว้าจากมุมการเรียนรู้ ห้องสมุด หรือเอกสารต่าง ๆ ที่ครูผู้สอนกำหนดให้^{๑๕}

^{๑๓} ลำดวน คุณา, “บทบาททางการแนะแนวของผู้บริหารโรงเรียนและครูแนะแนวตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษา”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๓.

^{๑๔} พระวิรัตน์ โทเกษ, “สัมฤทธิ์ผลทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนที่สอนโดยครูพระ เขตบางกะปิ ลาดพร้าว-บึงกลุ่ม”, *ภาคินพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก), ๒๕๓๕.

^{๑๕} สุภาพร สหนาวิน, “สมรรถภาพด้านการสอนของครูนาฏศิลป์ในโรงเรียนร่วมพัฒนาหลักสูตร จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๗.

๑.๕.๑๑ พระมหาวรพงษ์ วรเมธี (บุญปิ่น) ได้ทำการศึกษาเรื่อง **ปัญหาการเรียนการสอน วิชาจริยศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕-๖ ในโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครเชียงใหม่** ผลจากการศึกษา พบว่า ด้านการจัดการเรียนการสอน ครูผู้สอนประสบปัญหาในด้านขาดแหล่งวิทยาการที่จะศึกษาค้นคว้า และการฝึกอบรมเกี่ยวกับการจัดทำสื่อการเรียนการสอนเนื่องจากครูผู้สอนไม่เคยผ่านการอบรมเกี่ยวกับการสอนวิชาจริยศึกษา ดังนั้น การพัฒนาการเรียนการสอนจึงต้องการครูผู้สอนที่มีประสบการณ์ มีความรู้ความสามารถทางวิชาจริยศึกษาโดยเฉพาะ ด้านการใช้สื่อและอุปกรณ์การสอน ครูผู้สอนประสบปัญหาเรื่องสื่อการสอนมีไม่เพียงพอ ขาดสื่อการสอนที่ทันสมัย เช่น สไลด์ วิดิทัศน์ สื่อที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นรูปภาพ ซึ่งนักเรียนต้องการให้ครูใช้สื่อหลากหลายประเภท ประกอบการสอน นอกจากนี้ครูผู้สอนต้องการให้มีการอบรมความรู้ในการทำสื่อการสอน ต้องการสื่อที่ทันสมัยและสะดวกในการใช้ ด้านการจัดกิจกรรมเสริม ประสบปัญหามากในเรื่องไม่มีสถานที่ที่เหมาะสมในการจัดกิจกรรมเสริมอย่างสม่ำเสมอ นักเรียนต้องการให้โรงเรียนจัดกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนวิชาจริยศึกษาและพระพุทธศาสนา อาทิเช่น การเข้าค่ายจริยธรรม การแข่งขันตอบปัญหาธรรมะ การเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา รวมทั้งต้องการให้ครูผู้สอนเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องจริยธรรม ส่วนครูผู้สอนต้องการให้มีการจัดกิจกรรมเสริมเป็นระยะ ๆ หลาย ๆ รูปแบบให้สอดคล้องกับเนื้อหา รวมทั้งมีงบประมาณในการจัดกิจกรรมเสริมให้มากขึ้น

นักเรียนมีปัญหากับพฤติกรรมด้านจริยธรรมในเรื่องความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย ความอดทน การประหยัด การตรงต่อเวลา ความขยันและความสามัคคี ผู้ปกครองต้องการให้จัดอบรมธรรมะในโรงเรียนและให้นักเรียนเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ควรมีการเข้าค่ายจริยธรรม เพื่อปลูกฝังนิสัยที่ดีให้กับนักเรียน^{๑๖}

๑.๕.๑๒ นางลักษณิ์ จันทร์แสนโรจน์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง **ปัญหาการเรียนการสอน พระพุทธศาสนาของครูผู้สอนและนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร** ผลจากการศึกษา พบว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นครูสังคมศึกษา สอนในห้องเรียนธรรมดา ใช้เทคนิคการสอนแบบบรรยาย ใช้หนังสือเป็นสื่อและอุปกรณ์มากที่สุด ครูขาดเทคนิคในการสอน ขาดทักษะในการใช้สื่อและอุปกรณ์ โรงเรียนมีสื่อและอุปกรณ์การสอนน้อย ครูส่วนใหญ่ต้องการสื่อและ

^{๑๖} พระมหาวรพงษ์ วรเมธี (บุญปิ่น), “ปัญหาการเรียนการสอนวิชาจริยศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕-๖ ในโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔, หน้า บทคัดย่อ.

อุปกรณ์การสอน ในด้านตัวผู้เรียน พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่ต้องการให้มีการปรับปรุงตัวครูผู้สอน และการจัดการเรียนการสอน โดยต้องการให้ครูผู้สอนสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดี พร้อมกับการไปทัศนศึกษาสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย^{๑๓}

๑.๕.๑๓ พนิดา สิ้นสุวรรณ และคณะ ได้ทำการศึกษาเรื่อง สภาพการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรพุทธศักราช ๒๕๒๔ ของครูผู้สอนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตการศึกษา ๘ พบว่า ในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีปัญหา เนื่องจากครูไม่มีพื้นความรู้และขาดประสบการณ์ ใช้วิธีการสอนแบบบรรยายแต่ขาดการอธิบายให้นักเรียนได้เข้าใจอย่างกระจ่างได้ ไม่สามารถทำการวัดผลและประเมินผลด้านจิตพิสัยได้^{๑๔}

๑.๕.๑๔ พัฒนา จันทนา ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของนักเรียนในเขตการศึกษา ๘ เกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พบว่า นักเรียนมีความต้องการให้ทดสอบความรู้พื้นฐานทุกครั้งก่อนการขึ้นเนื้อหาใหม่ ควรมีการเร้าความสนใจเพื่อให้นักเรียนได้แสดงออก ครูผู้สอนควรให้นักเรียนได้มีการค้นคว้าหาความรู้จากแหล่งวิทยากรต่าง ๆ และมีการจัดกิจกรรมกลุ่ม^{๑๕}

๑.๕.๑๕ ปกรณ์ บุญสำราญ ได้ทำการศึกษาเรื่อง กลวิธีการสอนของครูผู้สอนจริยธรรมดีเด่นในโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดลำปาง พบว่า ครูมีการสอนผสมผสานกัน โดยเน้นนักเรียนเป็นศูนย์กลาง ใช้วิธีการสอนโดยการใช้เกม นิทาน การแสดงบทบาทสมมติ การอภิปราย และการสร้างบรรยากาศประชาธิปไตย มีการจัดมุมประสบการณ์ให้กับนักเรียน เน้นการปฏิบัติ มีการชมเชยให้กำลังใจเมื่อนักเรียนทำความดี และเมื่อนักเรียนกระทำความผิดจะมีการว่ากล่าวตักเตือนและชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องแก่นักเรียน ด้านพฤติกรรมของครู พบว่า ครูผู้สอนเป็นคนมีเมตตา กรุณา มี

^{๑๓} นางลักษณ จันทรแสนโรจน์, “ปัญหาการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาของครูผู้สอนและนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), ๒๕๒๕.

^{๑๔} พนิดา สิ้นสุวรรณ และคณะ, สภาพการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรพุทธศักราช ๒๕๒๔ ของครูผู้สอนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตการศึกษา ๘, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒).

^{๑๕} พัฒนา จันทนา, ความคิดเห็นของนักเรียนในเขตการศึกษา ๘ เกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒).

ความเอาใจใส่ดูแลลูกศิษย์ มีความรับผิดชอบและตั้งใจทำงาน ตลอดจนเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนร่วมงานและบุคคลทั่วไป^{๒๐}

๑.๕.๑๖ ประพันธ์ สุปินตา ได้ทำการศึกษาเรื่อง **กิจกรรมการเรียนการสอนจริยศึกษาของโรงเรียนพุทธโสภณ จังหวัดเชียงใหม่** พบว่า โรงเรียนได้ให้ความสำคัญต่อบทบาทในการให้ครูเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน การเรียนการสอนทุกวิชามีการให้สอดแทรกจริยธรรม มีการจัดโรงเรียนให้มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปลูกฝังจริยธรรม มีการจัดกิจกรรมสนับสนุนการเรียนการสอน เช่น การนั่งสมาธิ การรักษาความสะอาด การอบรมจริยธรรมที่วัด และการทำกิจกรรมหน้าเสาธงอันเป็นแนวทางในการพัฒนาจริยธรรมให้นักเรียนในโรงเรียน^{๒๑}

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๖.๑ **ขอบเขตด้านเนื้อหา** มุ่งศึกษาวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ตามหลักสังคาลงสูตร โดยนำเอาองค์ความรู้ดังกล่าวนำมาวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาของครูกับศิษย์ในปัจจุบัน ตลอดจนถึงวิธีการประยุกต์หลักความสัมพันธ์ในสังคาลงสูตรมาใช้ในการแก้ปัญหาหาระหว่างครูกับศิษย์เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีมีความรักความปรารถนาดีและความอ่อนน้อมถ่อมตนในสถาบันการศึกษาและสังคมไทยต่อไป และในการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในครั้งนี้ ได้ใช้กรอบแนวคิดตามหลักทศ ๖ ในสังคาลงสูตร หน้าที่ของศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ๕ ประการ คือ

(๑) ลูกขี้นยีนรับ	(๒) ช่วยทำกิจธุระ
(๓) เชื่อฟังคำสอน	(๔) ประนินบัติ
(๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ	

โดยได้นำเอาหน้าที่ของศิษย์ ๕ ประการ มาทำแบบสอบถามเป็น ๓ ประการ จัดหลอมรวมข้อที่ ๒ กับข้อที่ ๔ เข้าด้วยกัน และข้อที่ ๓ กับข้อที่ ๕ เข้าด้วยกัน จัดได้ดังนี้ (๑) ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครู

^{๒๐} ปกรณ์ บุญสำราญ, “การศึกษาทศวิธีการสอนจริยศึกษาของครูผู้สอนจริยศึกษาดีเด่นในโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดลำปาง”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๒.

^{๒๑} ประพันธ์ สุปินตา, “กิจกรรมจริยศึกษาของโรงเรียนพุทธโสภณจังหวัดเชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๕.

ด้วยความเคารพ (๒) ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ (๓) ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

ครูอาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ ๕ ประการ ดังนี้

- (๑) แนะนำดี
- (๒) ให้เรียนดี
- (๓) บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- (๔) ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
- (๕) ทำการป้องกันในทิศทั้งปวง

โดยได้นำเอาหน้าที่ของครู ๕ ประการ มาทำแบบสอบถามเป็น ๓ ประการ จัดหลอมรวมข้อที่ ๑ กับข้อที่ ๒ เข้าด้วยกัน ข้อที่ ๔ กับข้อที่ ๕ เข้าด้วยกัน จัดได้ดังนี้ (๑) ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี (๒) ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ (๓) ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการยกย่องและป้องกัน

๑.๖.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร มุ่งเน้นศึกษาค้นคว้าเอกสาร คัมภีร์และตำราทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือ ตำราและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓ ขอบเขตด้านประชากร มุ่งศึกษาคูกับศิษย์ที่กำลังสอนและเรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ของภาครัฐ ในกลุ่มโรงเรียนเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ซึ่งประกอบด้วย โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ โรงเรียนหอพระ และโรงเรียนกาวิละวิทยาลัย โดยเฉพาะตัวอย่างประชากรที่เป็นศิษย์หรือนักเรียนที่ทำการศึกษานั้น มุ่งเฉพาะระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบหลักความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงระบบความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย อำเภอเมืองเชียงใหม่ ในปัจจุบัน

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ความนำ

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมุ่งศึกษาถึงหลักมนุษยสัมพันธ์ทั้งที่มาในพระพุทธศาสนาและที่ปรากฏในเอกสารวิชาการปัจจุบันประกอบกัน เพื่อจะได้เปรียบเทียบถึงความแตกต่าง และได้ทำการศึกษาวิจัยถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา โดยได้ทำการสุ่มตัวอย่างครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษาของภาครัฐทั้งหมดในอำเภอเมืองเชียงใหม่

ในบทที่ ๒ นี้ จะได้กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการทำวิทยานิพนธ์ โดยจะเริ่มจากความหมาย จุดมุ่งหมาย ลักษณะของมนุษยสัมพันธ์ ประวัติความเป็นมา ศิลปะการสร้างมนุษยสัมพันธ์ ตลอดถึงแนวคิดและหลักมนุษยสัมพันธ์ จากนั้นก็จะได้กล่าวถึงความหมายของมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา หลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา ตลอดถึงลักษณะความสัมพันธ์และหลักธรรมที่เกี่ยวกับครูและศิษย์ เปรียบเทียบและสรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในปัจจุบันกับในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะได้อธิบายถึงเป็นลำดับต่อไป

๒.๒ ความหมาย จุดมุ่งหมาย และลักษณะของมนุษยสัมพันธ์

๒.๒.๑ ความหมายของมนุษยสัมพันธ์

มนุษยสัมพันธ์ มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์ บุคคลที่ได้ชื่อว่ามีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีนั้น จะเป็นผู้มีความสามารถในการวางตัวให้เป็นที่รักใคร่และไว้วางใจของผู้ร่วมงานและบุคคลอื่น ๆ ปัจจุบันทุกหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญและส่งเสริมให้พนักงานของตนเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์เพื่อประโยชน์ในการทำงานร่วมกัน การกระตุ้นให้ทุกคนมีความสมัครสมานสามัคคีกัน มีความรักใคร่ผูกพัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รู้จักให้อภัยไม่เบียดเบียนกัน เข้าใจในความต้องการและความแตกต่างระหว่างบุคคล เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน จะได้ขจัดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ได้โดยสันติวิธี ซึ่งจะมีผลต่อความสงบสุขของสังคมและประเทศชาติด้วย^๑ ดังนั้น คำว่า มนุษยสัมพันธ์ คืออะไร จะได้รวบรวม

^๑ จุไร ชั้นประเสริฐ, มนุษยสัมพันธ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

ความหมายหรือคำนิยามของคำว่า มนุษยสัมพันธ์ ตามแนวคิดของนักวิชาการต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจความหมายมนุษยสัมพันธ์อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ ความหมายของคำว่า มนุษยสัมพันธ์ มีดังนี้

ดิวบริน (Dubrin) ให้ความหมายว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง ศิลปะและการปฏิบัติในการนำความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์มาใช้ในการติดต่อเกี่ยวข้องกับกันเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ส่วนตัวและส่วนรวม^๒

นิพนธ์ คันธเสวี ให้ความหมายว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง สภาพความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างราบรื่นหรือทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ และทุกฝ่ายต่างก็มีความพึงพอใจทุกด้าน^๓

โยธิน ศันสนยุทท์ ให้ความหมายว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การเข้ากับคนอื่นได้^๔

วิจิตร อวาทะกุล กล่าวว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การติดต่อเกี่ยวข้องกับกันเพื่อเป็นสะพานทอดไปสู่ความเป็นมิตร รวมทั้งการพัฒนาตนเองให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอ และได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากผู้อื่น^๕

คาร์เตอร์ วี กู๊ด (Carter V. Good) ได้ให้ความหมายของมนุษยสัมพันธ์ไว้ว่า “มนุษยสัมพันธ์เป็นปฏิกริยาทางสังคมที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคล ปฏิกริยาที่บุคคลมีต่อกัน และเป็นการศึกษาถึงปฏิกริยาที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลเหล่านั้น”^๖

วิลเลียมสก็อต (William G Scott) ได้ให้ความหมายไว้ว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง กระบวนการจูงใจ ผู้ปฏิบัติงานในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ อย่างได้ผล และทำให้วัตถุประสงค์ของผู้ปฏิบัติงานและองค์กรได้คู่กัน โดยเพิ่มความพอใจให้แก่ผู้ปฏิบัติ และช่วยให้เป้าหมายขององค์กรสำเร็จผล^๗

^๒ สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓.

^๓ นิพนธ์ คันธเสวี, มนุษยสัมพันธ์เพื่อการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โรงเรียนสตรีเนติศึกษา, ๒๕๒๕), หน้า ๔.

^๔ โยธิน ศันสนยุทท์, มนุษยสัมพันธ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^๕ วิจิตร อวาทะกุล, เพื่อการพูด : การฟังและการประชุมที่ดี, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ดร.ศรีสง่า, ๒๕๒๗), หน้า ๒๕.

^๖ ดำรงค์ศักดิ์ ชัยสนิท, มนุษยสัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วังอักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

^๗ จูไร ชันประเสริฐ, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๓.

การี เดสส์เลอร์ (Gary Dessler) กล่าวว่า มนุษยสัมพันธ์เป็นวิธีการเพื่อให้การทำงานบรรลุวัตถุประสงค์ โดยเน้นเรื่องความพึงพอใจของลูกจ้าง การเคารพในสิทธิของลูกจ้างทำให้เกิดขวัญกำลังใจในการทำงานสูง โดยผู้นำจะให้การสนับสนุนการร่วมงานที่ดี มีการสื่อสารที่เหมาะสมทำให้เกิดกลุ่มทำงานที่เป็นปึกแผ่น ขณะเดียวกันก็สนองตอบความต้องการของลูกจ้าง โดยทำให้เกิดความพึงพอใจในสภาพแวดล้อมของงานสวัสดิภาพ ความผูกพัน ผลตอบแทน ความก้าวหน้า ตลอดจนทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองอีกด้วย^๔

ฟลิปโป (Flippo) ให้ความหมายว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การรวมคนให้ทำงานร่วมกันในลักษณะที่มุ่งให้เกิดความร่วมมือ สمانฉันท์เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย หรือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์การที่มุ่งหมายให้เกิดความร่วมมือในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน^๕

จากความหมายของมนุษยสัมพันธ์ตามที่นักวิชาการได้ให้ความหมายไว้แล้วนั้น สรุปได้ว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การติดต่อเกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคลเพื่อเป็นสะพานทอดไปสู่ความเป็นมิตร รวมทั้งการพัฒนาตนเองให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอ และได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากผู้อื่น ขณะเดียวกัน มนุษยสัมพันธ์ก็เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในตัวเอง กล่าวคือ เป็นการช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเพื่อให้ได้มาซึ่งความรักใคร่นับถือ และความร่วมมือ ตลอดจนการอยู่ร่วมกับคนอื่นอย่างมีความสุข และเป็นการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีของบุคคล เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะมีผลให้การดำรงชีวิตร่วมกันอย่างราบรื่น ตลอดจนการทำงานด้วยกันให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และทำให้ทุกฝ่ายได้รับความพึงพอใจในที่สุด

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การติดต่อเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์อันจะเป็นสะพานนำไปสู่การสร้างมิตร ชนะมิตร และจงใจคน รวมทั้งการพัฒนาตนเองให้เป็นที่รู้จักรักใคร่ ชอบพอแก่คนทั่วไปอย่างกว้างขวาง ได้รับการสนับสนุนร่วมมือจากบุคคลทุกฝ่ายเพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย

^๔ ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๒-๓.

^๕ สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๕.

๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของมนุษยสัมพันธ์

จุดมุ่งหมายของมนุษยสัมพันธ์หรือการสร้างมนุษยสัมพันธ์นั้น คือ การทำให้เกิดความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกันพร้อมที่จะให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และสามารถทำงานร่วมกันจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จุดมุ่งหมายของมนุษยสัมพันธ์สามารถสรุปได้ดังนี้

๑) ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างกันและกัน อันเป็นผลให้เกิดความร่วมมือร่วมกัน ทั้งในการทำงานในชีวิตครอบครัวหรือในกลุ่มบุคคลที่รวมกลุ่มเป็นสมาคม

๒) ทำให้มีความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ ทั้งเข้าใจตนเองและผู้อื่น สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมกับกลุ่มบุคคลและสถานการณ์

๓) ทำให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียว ร่วมมือกันทำงานด้วยความพึงพอใจ จนเกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์

๔) ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา นิยมยกย่องบุคคลที่ติดต่อกัน มีความสัมพันธ์กัน อันทำให้เกิดความสุขใจสุขกายด้วยกันทุกฝ่าย

๕) เป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในองค์กร ระหว่างผู้บริหารและคนทำงานในระดับต่าง ๆ และระหว่างพนักงานด้วยกัน ซึ่งส่งผลให้การบริหารงานในองค์กรมีประสิทธิภาพ การเรียนรู้หลักมนุษยสัมพันธ์จะทำให้เรามีความรู้ความเข้าใจ และเกิดทักษะในการสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเราทั้งในส่วนตัวและในการทำงาน เพื่อให้เกิดความสุขในชีวิตส่วนตัวและชีวิตการทำงาน^{๑๑}

จุดมุ่งหมายของมนุษยสัมพันธ์ดังกล่าวมานั้น รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.สมพร สุกตัญญี ได้สรุปไว้ ๖ ประการ คือ

๑. เพื่อให้รู้จักและเข้าใจตนเอง
๒. เพื่อให้รู้จักและเข้าใจผู้อื่น
๓. เพื่อให้เกิดความรักใคร่ เชื้อถือ ศรัทธา และไว้วางใจจากผู้อื่น
๔. เพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำงานไปสู่เป้าหมาย
๕. เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในการทำงานและการอยู่ร่วมกัน
๖. เพื่อให้ตนเองมีความสุข ผู้อื่นมีความสุข และสังคมมีประสิทธิภาพ^{๑๒}

^{๑๑} ดำรงศักดิ์ ชัยสนธิ, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๑๓.

^{๑๒} สมพร สุกตัญญี, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๒๔.

จากการศึกษาถึงจุดมุ่งหมายของมนุษย์สัมพันธ์ พอจะสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของมนุษย์สัมพันธ์ ก็คือ การมุ่งส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล ขจัดปัญหาความขัดแย้งด้วยสันติวิธี มุ่งพัฒนาบุคลากรและองค์การให้ดำเนินงานบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพและทุกคนพอใจ นอกจากนี้ยังมุ่งให้มนุษย์รู้จักปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมหรือบุคคลอื่น เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

๒.๒.๓ ลักษณะของมนุษย์สัมพันธ์

มนุษย์สัมพันธ์เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนในสังคมที่เป็นการอยู่ร่วมกัน และการทำงานร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ในการเสริมสร้างมนุษย์สัมพันธ์นั้น จำเป็นจะต้องศึกษาถึงลักษณะของมนุษย์สัมพันธ์ด้วย เพื่อจะได้ปรับตัวให้เข้ากับกลุ่มสังคมแต่ละกลุ่มได้อย่างเหมาะสม ลักษณะของมนุษย์สัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่ง ม.ร.ว.สมพร สุกตัญญู ได้สรุปไว้ดังนี้

๑. มนุษย์สัมพันธ์ เน้นตัวบุคคลมากกว่าเครื่องจักรกลหรือเศรษฐศาสตร์
๒. บุคคลดังกล่าวรวมกันเป็นกลุ่มสังคมที่มีระบบ และแสดงพฤติกรรมตอบสนองต่อกันเป็นความสัมพันธ์ที่มีระบบระเบียบ
๓. กิจกรรมสำคัญของมนุษย์สัมพันธ์ คือ การจูงใจให้บุคคลเกิดพลังในการติดต่อสัมพันธ์และแสดงพฤติกรรมตอบสนองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้
๔. การจูงใจนั้นเกิดจากการผสมผสานระหว่างวิทยาการต่าง ๆ กับความสามารถเฉพาะตัวแล้วประยุกต์ใช้ในการติดต่อสัมพันธ์เพื่อให้ครองใจคนและเอาชนะใจคนได้
๕. การจูงใจก่อให้เกิดการทำงานเป็นหมู่คณะซึ่งต้องอาศัยการประสานงานความร่วมมือร่วมใจของบุคคล
๖. การจูงใจที่มีประสิทธิภาพคือการจูงใจที่สนองความต้องการของผู้อื่น
๗. มนุษย์สัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในหมู่คณะนั้นย่อมก่อให้เกิดผล ๒ ประการ คือ ตอบสนองความต้องการของบุคคล และตอบสนองความต้องการขององค์การด้วย
๘. มนุษย์สัมพันธ์ก่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงาน ถ้าเปรียบเทียบกับการลงทุนก็นับได้ว่าลงทุนน้อยที่สุด แต่ได้ผลดีที่สุด^{๑๒}

^{๑๒} สมพร สุกตัญญู, ม.ร.ว., มนุษย์สัมพันธ์, หน้า ๔-๕.

๒.๓ ประวัติความเป็นมาของมนุษยสัมพันธ์

มนุษยสัมพันธ์มีมาพร้อมกับการเกิดของมนุษย์ ธรรมชาติเป็นครูคนแรกที่สอนมนุษยสัมพันธ์ เด็กรู้จักยิ้มแย้มหรือประจบผู้ใหญ่ให้เกิดความรักใคร่เอ็นดู ล้วนเป็นเทคนิคการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ธรรมชาติสอนให้เด็กกระทำ เพื่อที่จะได้รับการตอบสนองที่ทำให้เขามีความสุขสมหวังในสิ่งที่เขาปรารถนา

สมัยก่อน มนุษย์ไม่รู้จักนำเอามนุษยสัมพันธ์มาปรุงแต่งใช้ให้เกิดประโยชน์ ส่วนใหญ่จะกระทำตามความต้องการที่เป็นความรู้สึกนึกคิดจริง ๆ ไม่มีการปรุงแต่ง มนุษย์ในสมัยก่อนจึงค่อนข้างจะเป็นคนที่โหดร้าย ทารุณ ซื่อขายคนไปเป็นทาส ใช้คนเยี่ยงสัตว์ เชื้อยนต์ ทารุณ โดยไม่คำนึงถึงด้านจิตใจ ประมุขหรือหัวหน้าก็ปกครองกันอย่างดุร้าย ไร้เหตุผล มีบทลงโทษอย่างรุนแรง บางครั้งถึงแก่ชีวิต ในความผิดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการอ้างอำนาจลึกลับของภูตผีปิศาจ เจ้าป่า เจ้าเขา และเชษฐวิญญูณ เพื่อเป็นเครื่องบังคับให้ทุกคนในปกครองปฏิบัติตามกฎข้อบังคับ หากฝ่าฝืนจะถูกลงโทษนานาประการ เช่น โยนให้เสือหรือจระเข้กิน จับนุชาด้วยดาบ การเผาทั้งเป็น ตัดศีรษะเสียบประจานเพื่อมิให้เอาเป็นเยี่ยงอย่าง ยังผลให้คนในปกครองเกิดความกลัว ซึ่งง่ายต่อการปกครอง นอกจากนี้การตัดสินปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ก็มักกระทำกันอย่างไร้เหตุผล มีการใช้กำลังและการต่อสู้เป็นการชี้ขาด ใครอ่อนแอกว่าเป็นผู้แพ้ ไม่คำนึงถึงความรู้สึกทางจิตใจ และไม่รู้จักตอบสนองความต้องการของบุคคลอื่น เอาแต่อารมณ์และความต้องการของตนเองเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ดี เมื่อมนุษย์เจริญขึ้น มีการนับถือศาสนา ซึ่งศาสนาทุกศาสนาสอนให้คนเป็นคนดี มีเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ห่วงใยทุกข์สุขซึ่งกันและกัน เป็นต้นว่า ศาสนาคริสต์สอนให้มนุษย์รักเพื่อนบ้านเช่นเดียวกับรักตนเอง ศาสนาพุทธสอนให้มนุษย์รู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและผู้อื่น โดยให้ศาสนิกชนทำบุญ ตักบาตร อันเป็นการลดละความตระหนี่เห็นแก่ตัว ทุกศาสนาต่างสอนให้มนุษย์เป็นคนดีมีศีลธรรม รู้จักถนอมน้ำใจผู้อื่น ไม่เบียดเบียน ช่วยเหลือทุกข์ สุข ห่วงใยซึ่งกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังตัวอย่างที่คนมักจะทักทายกัน เช่น สบายดีหรือ รักษาสุขภาพนะ โชคดีขอให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ ฯลฯ

ศาสนาเป็นสื่อให้คนรู้จักมนุษยสัมพันธ์และรู้จักนำไปใช้ในชีวิตประจำวันมากยิ่งขึ้น เมื่อใช้ได้ดีก็เริ่มเห็นคุณค่าและนำไปใช้จนเคยชิน ถ้ายทอดสืบทอดกันมาจนกลายเป็นแบบแผนตามวิถีการดำเนินชีวิตของชนแต่ละกลุ่ม แต่ละชาติ แต่ละศาสนาในลักษณะแบบปฏิบัติของสังคมนั้น ๆ

ต่อมามนุษย์รู้จักประดิษฐ์อักษรขึ้นในจึงถ่ายทอดเรื่องราวของมนุษยสัมพันธ์เป็นรูปแบบและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการดำรงชีวิต ประวัติศาสตร์ ประวัตินุคคล ผลงานคำสอนซึ่งมีเนื้อหาวิชามนุษยสัมพันธ์แทรกอยู่ด้วย ซึ่งได้ใช้เป็นแนวทางให้ชนรุ่นหลังเรียนรู้และ

ปฏิบัติตาม มีบุคคลหลายกลุ่มหลายอาชีพรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับมนุษย์สัมพันธ์นำไปวิเคราะห์วิจัยหลายรูปแบบ แล้วเขียนลงในหนังสือหรือบทความเผยแพร่และได้เป็นแบบปฏิบัติของชนรุ่นหลัง^{๑๑}

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์นั้น ไม่สามารถระบุได้ว่าเริ่มเมื่อใด แต่มนุษย์เริ่มอยู่รวมกันเป็นกลุ่มสังคมก็ต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กันเพื่อความมั่นคง ปลอดภัย และเพื่อความอยู่รอด ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการและเป็นไปโดยอัตโนมัติ เมื่อสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลง ประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น มีการแข่งขันด้านธุรกิจมากขึ้น มนุษย์สัมพันธ์เริ่มมีความสำคัญยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรอุตสาหกรรม องค์กรธุรกิจ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการบริหารงานของนายจ้างนั้นต้องเกี่ยวข้องกับคนที่เป็นลูกจ้างหรือผู้ใช้แรงงาน ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับมนุษย์สัมพันธ์เริ่มเด่นชัดกลางศตวรรษที่ ๑๕ ก็เริ่มเปลี่ยนแนวคิดการบริหารมาให้มีความสำคัญแก่ตัวบุคคล ทั้งนี้ก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม นายจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมไม่เห็นความสำคัญของลูกจ้าง ไม่สนใจความต้องการ และอารมณ์ความรู้สึกของคน และไม่รู้ว่าความต้องการของคนมีอิทธิพลต่อผลผลิตอย่างไร ผู้บริหารคิดแต่เพียงว่าแรงงานเปรียบเสมือนสินค้าสำหรับซื้อขาย คนก็กลายเป็นเครื่องจักรที่ต้องทำงานตลอดเวลาโดยเขาไม่รู้ว่าคนต้องการพักผ่อน ต้องการความเห็นอกเห็นใจและอื่น ๆ คนงานในสมัยนั้นต้องทำงานวันละหลายชั่วโมง ได้รับค่าจ้างในอัตราต่ำ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี คนงานมีสุขภาพทรุดโทรม ยาจน เจ็บป่วยเสมอ ทั้งนี้เพราะนายจ้างขาดความเห็นอกเห็นใจ ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือสภาพการทำงานเลวร้ายลง ผลผลิตเสื่อมคุณภาพ โรงงานก็ประสบภาวะการขาดทุน

ต่อมาจึงมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมใหม่ ๆ แม้จะมีการจัดระบบงานที่ดีขึ้นแต่สถานการณ์ต่าง ๆ ยังไม่ดีขึ้น เพราะคนงานยังขาดอิสรภาพในการทำงาน ไม่มีเวลาว่างสำหรับพักผ่อน และยังไม่มีความพอใจในการทำงาน ต่อมาประมาณปี ค.ศ. ๑๘๐๐ โรเบิร์ต โอเวน (Robert Owen) นักอุตสาหกรรมชาวเวลล์ เป็นบุคคลแรกที่คำนึงถึงความต้องการพื้นฐานของคนงาน เช่น เขาคิดว่า เด็กยังมีพัฒนาการไม่เหมือนผู้ใหญ่ โอเวน จึงไม่ยอมรับเด็กเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เขาเชื่อว่า ความสะอาดและความเหมาะสมของงานมีความสัมพันธ์กับการทำงานเป็นอย่างยิ่ง เขาจึงได้จัดสถานที่ทำงานให้สะอาด และจัดสภาพการทำงานให้เหมาะสมขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นการเริ่มต้นการสร้างสัมพันธภาพกับคนงาน

ต่อมาปี ค.ศ. ๑๘๓๕ แอนดรู ยูรี (Andrew Urie) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ทำให้ความสำคัญแก่คนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในอุตสาหกรรมการผลิต เช่น การจัดให้มีการหยุดพักดื่ม น้ำชา ให้การ

^{๑๑} จูไร ชันประเสริฐ, มนุษย์สัมพันธ์, หน้า ๖-๗.

รักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย การปรับปรุงห้องทำงานให้มีพัดลมระบายอากาศ จ่ายค่าจ้างเมื่อคนงานเจ็บป่วย เป็นต้น

ในระยะแรก ๆ แนวความคิดของโอเวน และยูรี ไม่ค่อยได้รับการยอมรับ แต่ต่อมาได้มีผู้พัฒนาแนวคิดเรื่องคนไปสู่วาระบบอุปถัมภ์ (Patronistic) หรือระบบที่เอาใจใส่คนงานมากกว่าผลผลิต

ต้นปี ค.ศ. ๑๕๐๐ เทย์เลอร์ (Taylor) วิศวกรชาวอเมริกาซึ่งเป็นผู้จัดการโรงงานถลุงเหล็กได้พัฒนาทฤษฎีและการจัดการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ขึ้น เขาจึงได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ โดยที่เขาได้ริเริ่มวางพื้นฐานมนุษยสัมพันธ์ด้านธุรกิจขึ้น เมื่อได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ควบคุมงาน เขาได้พยายามวางมาตรฐานเวลาที่ใช้ในการทำงานแต่ละอย่างที่ต้องใช้เครื่องจักรกลทุกด้าน และพิจารณาศึกษาการทำงานของคนงานในแต่ละวันว่าทำงานวันละกี่ชั่วโมงจึงจะเหมาะสมที่สุด ระยะเวลาพักงานแต่ละวันควรมีที่ระยะ และระยะหนึ่ง ๆ นานเท่าใด เขาได้ทำการทดลองวิธีการทำงานที่ถูกต้องกับคนกลุ่มหนึ่งและพบว่าการทำงานที่ถูกวิธีจะทำให้ผลผลิตสูงขึ้น เขาเป็นบุคคลแรกที่เรียกร้องให้ผู้บริหารสนใจสภาพการทำงานของคนงาน เพราะคนงานเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลิต จึงนับได้ว่าทำให้เกิดการสร้างมนุษยสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างอีกระดับหนึ่ง ต่อมาเขาได้วางมาตรฐานในการทำงานดังนี้คือ

- ๑) ต้องเลือกคนให้เหมาะสมกับการทำงานทุกสาขา
- ๒) ต้องให้คนงานทำงานด้วยวิธีที่ถูกต้องและถูกหลักวิชา
- ๓) ต้องใช้สิ่งจูงใจให้คนทำงาน

นอกจากนี้ เทย์เลอร์ ยังกำหนดไว้ว่า ถ้าคนงานที่ทำงานได้ตามมาตรฐานที่องค์การกำหนดแล้วทางองค์การจะต้องจ่ายค่าแรงสูงตามขีดความสามารถที่พอจะจ่ายได้ นับว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างที่แน่น “ระบบและวิธีการทำงานที่เหมาะสม” โดยการเอาใจใส่คนงานมากขึ้น

ต่อมาได้มีการจัดประชุมสัมมนาในด้านมนุษยสัมพันธ์ในวงการอุตสาหกรรมขึ้นที่กรุงนิวยอร์ก และได้จัดเรื่อยมาถึงปัจจุบันซึ่งเป็นการจัดสัมมนาที่เริ่มใช้คำว่า “มนุษยสัมพันธ์”^{๑๔}

จากการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของมนุษยสัมพันธ์ จะเห็นได้ว่า มนุษยสัมพันธ์มีประวัติความเป็นมาช้านาน แต่เริ่มมีความสำคัญเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน เพราะโลกเจริญด้วยเทคโนโลยี และมีประชากรเพิ่มขึ้น มนุษยสัมพันธ์จึงได้รับความสนใจจากบุคคลทุกกลุ่มทุกอาชีพที่เกี่ยวข้องกันทั้ง

^{๑๔} สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๕-๑๐.

ทางการค้าขาย การติดต่อกัน การสมัครงาน การศึกษา การเมืองและการปกครองเพราะเป็นสิ่งเชื่อมความรักความเข้าใจอันดีต่อกัน นอกจากนี้ มนุษย์สัมพันธ์ยังเป็นเครื่องชี้ให้มนุษย์รู้จักตัวเอง รู้จักบุคคลอื่น เป็นแนวทางปรับปรุงตนเองให้เป็นที่รักและชื่นชอบของบุคคลทั่วไป

๒.๔ ความสำคัญของมนุษยสัมพันธ์

เมื่อมนุษย์รวมกันเป็นกลุ่มสังคม การติดต่อเกี่ยวข้องกันหรือการมีมนุษยสัมพันธ์ย่อมมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เริ่มจากสังคมที่ไม่ซับซ้อน มนุษย์ก็จะมีการพบปะพูดคุย ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันสิ่งของ การไปเยี่ยมเยียน การต้อนรับจับคู่ ซึ่งมาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังจะเห็นได้จากคำกลอนที่ว่า “...ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ” การคบหาสมาคมก็มีไม่แต่เพียงผิวเผิน เป็นการคบกันเป็นเพื่อนสนิท มีความหวังดีต่อกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “...ปลูกอินโยปลูกไมตรีดีกว่าพาล” การมีเพื่อนทำให้ได้ร่วมกันคิดช่วยกันทำ ดังสุภาษิตที่ว่า “สองหัวดีกว่าหัวเดียว” ถ้ายิ่งหลายหัวก็จะยิ่งดีขึ้น พฤติกรรมดังกล่าวเป็นพฤติกรรมการสร้างมนุษยสัมพันธ์ในกลุ่มสังคมที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งมนุษย์ทำไปด้วยความเต็มใจและจริงจังตลอดเวลา

ต่อมาเมื่อสังคม เศรษฐกิจ การเมืองเปลี่ยนแปลง สังคมมีความซับซ้อนขึ้น มนุษย์สัมพันธ์ก็ยิ่งมีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกัน และการปฏิบัติงานในองค์กรต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งนี้เพราะมนุษยสัมพันธ์ทำให้มนุษย์เรียนรู้ที่จะให้ความรักความเห็นอกเห็นใจ เข้าใจและยอมรับผู้อื่นบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน “เรียนรู้ที่จะปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนกับที่เราต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อเราและปฏิบัติต่อผู้อื่นให้เหมือนกับที่ผู้อื่นต้องการให้เราปฏิบัติต่อเขา”

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นเป็นเรื่องของคน โดยตรงทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัวและส่วนรวม ส่วนตัว หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว ส่วนรวม หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์นอกบ้านกับเพื่อนร่วมงาน นายจ้าง ลูกจ้าง หรือบุคคลอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนั้น มนุษย์สัมพันธ์จึงมีความสำคัญต่อบุคคลเป็นอย่างยิ่ง^{๑๕}

จะเห็นได้ว่า มนุษย์สัมพันธ์มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตส่วนตัว สังคม การประกอบอาชีพ การบริหารงาน เศรษฐกิจ การเมือง เป็นอย่างยิ่งเพราะทำให้บุคคลพบกับความสำเร็จและความสุขในบั้นปลาย แต่ก็มีปัญหาว่าจะใช้มนุษยสัมพันธ์อย่างไรเพื่อเอาชนะใจคน ครองใจคนเพื่อให้เขายอมรับนับถือศรัทธา ยินดีให้ความช่วยเหลือ ร่วมมือในการทำงานด้วยความเต็มใจ อย่างไรก็ตาม มนุษย์สัมพันธ์นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก ช่วยสร้างสันติสุขให้กับสังคมเป็นเครื่องมือที่ทำให้

^{๑๕} สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษย์สัมพันธ์, หน้า ๑๔-๑๕.

มนุษย์ประสบความสำเร็จ ไม่ว่าใครจะมีความรู้ความสามารถมากเพียงใดก็ตาม หากขาดความรู้เรื่องคน และไม่ใช้มนุษยสัมพันธ์แล้ว ก็ไม่สามารถจูงใจหรือสร้างความนิยมเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ งานของเขาย่อมล้มเหลว ความเจริญทางวิทยาการสมัยใหม่เกือบทุกสาขา ล้วนต้องใช้มนุษยสัมพันธ์เข้าไปช่วยและเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ ปัจจุบันมนุษยสัมพันธ์เป็นที่รู้จักและนำเทคนิคไปประยุกต์ใช้กันอย่างกว้างขวาง ประเทศไทยเน้นให้เห็นความสำคัญโดยจัดเข้าไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอน เพื่อมุ่งพัฒนาประชากรของชาติให้เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เพื่อประโยชน์ส่วนตน สังคม และประเทศชาติ มนุษยสัมพันธ์มิใช่วิชาที่จะศึกษาจากบทเรียนเท่านั้น ยังต้องมีการฝึกปฏิบัติ และทดลอง พร้อมกับการสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อนำมาปรับปรุงต่อไป ผู้ที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตและการทำงาน จะต้องรู้จักฝึกฝนตนให้เป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์จนเกิดความเคยชินหรือฝึกฝนจนกลายเป็นนิสัยจะเป็นการดีที่สุด

๒.๕ มนุษยสัมพันธ์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์

เนื่องจากมนุษยสัมพันธ์เป็นวิชาที่ต้องมีการค้นคว้า สังเกต ศึกษา และทดลอง ในเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ รวมทั้งการศึกษาจากการปฏิบัติงานจริงในองค์กร แล้วนำมาจัดทำเป็นข้อสมมุติฐาน ทำเป็นระบบ (Systematic) จัดเป็นระเบียบ (Ordered) วิเคราะห์ (Analyzed) เพื่อให้เป็นการสื่อสาร (Communication) และนำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่องได้ (Cumulative)

มนุษยสัมพันธ์กำเนิดขึ้นมาเป็นวิชาที่ต้องอาศัยศาสตร์อื่น ๆ เช่น จิตวิทยา มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ปรัชญา ศาสนาวิทยา เป็นต้น ผสานประยุกต์เข้ามาเป็นวิชา “มนุษยสัมพันธ์” ซึ่งเป็นวิชาใหม่ก็ย่อมจะเป็นศาสตร์ด้วย

เนื่องจากการสร้างมนุษยสัมพันธ์เป็นศิลปะในการแสดงออกทางจิตใจ ทางกาย และวาจา เพื่อชักจูงใจผู้อื่นให้เลื่อมใสในคำพูด การปฏิบัติ และแนวความคิดของเรา เป็นศิลปะในการสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวและสร้างสายสัมพันธ์ของมนุษย์ขึ้น มนุษยสัมพันธ์จึงเป็นวิชาที่ต้องศึกษาถึงการใช้อย่างเหมาะสมและการแสดงพฤติกรรมของบุคคลต่อผู้อื่น และต่อระบบสังคม ซึ่งแต่ละคนจะมีวิธีการที่แตกต่างกัน และต้องใช้ให้เหมาะสมกับบุคคลและสภาพการณ์นั้น ๆ มนุษยสัมพันธ์จะเกิดขึ้นได้จากศึกษาทดลอง และใช้ความสามารถ ประสบการณ์ของแต่ละคนในสภาพแวดล้อมที่ต่าง ๆ กันไป^{๑๖}

มนุษยสัมพันธ์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ กล่าวคือเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะเป็นศาสตร์ว่าด้วยการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมแต่ละสังคม ศึกษาถึงพฤติกรรม

^{๑๖} คำรงค์คีรี ชัยสนธิ, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๕-๖.

อุปนิสัยใจคอของคนโดยอาศัยจิตวิทยาเข้าช่วย และขณะเดียวกันมนุษยสัมพันธ์ก็เป็นศิลปะในการศึกษาถึงการแสดงออกของคนในสังคมด้วยเช่นกัน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า มนุษยสัมพันธ์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์อยู่ในตัวเอง ซึ่งมุ่งประสงค์ที่จะเสริมสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล ทั้งนี้ เพื่อให้บุคคลสามารถมีชีวิตในสังคมร่วมกับบุคคลอื่นด้วยความสงบสุข และก่อให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันในการปฏิบัติหน้าที่การงานของกลุ่มบุคคลหรือหมู่คณะ อันจะนำมาซึ่งความสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

๒.๖ หลักปรัชญาของมนุษยสัมพันธ์

ปรัชญาเป็นเรื่องของความเชื่อเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อแสวงหาผลจากการปฏิบัติอย่างมีระบบและระเบียบ หลักปรัชญาของมนุษยสัมพันธ์ที่สำคัญที่ต้องระลึกถึงอยู่เสมอ เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติงาน คือ

๑. การปฏิบัติงานเป็นการรวมพลังเพื่อก่อให้เกิดความสมัครสมามัคคีในการทำงาน
๒. ความสมัครสมามัคคีจะดีหรือไม่เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับคน
๓. คนนั้นแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ มาก โดยเฉพาะทางด้านจิตใจ และความต้องการอื่น ๆ

ดังนั้น สิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติงานทุกคน โดยเฉพาะผู้บริหารหรือหัวหน้างานควรระลึกไว้เสมอ ดังนี้ คือ

๑. ศักดิ์ศรีของคน

การประกอบกิจการใด ๆ จะเห็นว่ามืองค์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ คนกับการใช้เทคนิคปฏิบัติงาน ซึ่งจำทำให้บังเกิดผลสำเร็จ หรือล้มเหลวก็ได้ ด้วยเหตุนี้คนจึงเป็นปัจจัยการผลิตที่สูงสุด ซึ่งควรได้รับการปฏิบัติอย่างมีศักดิ์ศรี คนทุกคนย่อมมีความสามารถเฉพาะตัว ซึ่งจะมีความสามารถมากหรือน้อยและเป็นไปในทางใดก็ขึ้นอยู่กับตัวของเขาเอง ที่จะสร้างสมสิ่งที่ดีด้วยความรู้ความสามารถของเขาเอง

นอกจากนี้ คนยังมีความปรารถนาที่จะได้รับความเคารพนับถือ การยกย่องสรรเสริญ ความเมตตาและรักใคร่เห็นอกเห็นใจจากผู้อื่น ไม่ปรารถนาที่จะให้ตนเองเป็นที่ลบลู่ ถูกดูถูก ในชีวิตความเป็นอยู่หรืออาชีพของตน แม้ว่าจะมีความจริงอยู่บ้างก็ตาม การที่ผู้อื่นไม่ให้เกียรติตน ดูหมิ่นในศักดิ์ศรี ตีฉันทินทา หรือสบประมาท ย่อมก่อให้เกิดความริ้วรานในสัมพันธไมตรี จึงกล่าวได้ว่าศักดิ์ศรีของคนเกิดจากรู้สึกรับผิดชอบชั่วดีของผู้นั้น แล้วส่งผลถึงการกระทำที่เกิดขึ้นกับตนและผู้อื่นได้

การยอมรับนับถือศักดิ์ศรีของคน เป็นวิธีการสร้างสัมพันธ์ที่ดี เพราะจะทำให้คณะบุคคลที่ร่วมกันทำงานเกิดความสมัครสมานสามัคคี มีความรักใคร่ ชอบพอสนิทสนมกัน ไม่มีการดูถูกดูแคลนซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็นทางนำไปสู่การพัฒนาและเพิ่มผลผลิตได้

๒. มูลเหตุจูงใจในการทำงาน

การทำงานของแต่ละคนนั้นย่อมขึ้นอยู่กับมูลเหตุจูงใจที่จะกระตุ้นให้แต่ละคนทำงาน ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับจิตใจ การมีจิตใจดี เช่น มีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย การได้รับการยกย่องนับถือ การยอมรับในสังคม มีโอกาสก้าวหน้า ถ้าขวัญและกำลังใจดี การทำงานจะก่อให้เกิดผลงานสูงสุดได้ แต่จะเกิดผลงานสูงสุดเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอย่างอื่นด้วย คือ

๒.๑ สิ่งแวดล้อมในการทำงาน เช่น สถานที่ แสงสว่าง การจัดระเบียบของสำนักงาน การจัดตกแต่งห้องภายในสำนักงาน บรรยากาศในการทำงาน

๒.๒ ฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละคน ทั้งนี้เกี่ยวกับผลตอบแทน คือ เงินเดือน การขึ้นเงินเดือน โบนัส และที่เกี่ยวกับครอบครัว อันได้แก่ รายรับรายจ่ายของครอบครัว ฐานะทางการเงินของครอบครัว จำนวนสมาชิกในครอบครัว

๒.๓ ฐานะทางสังคม งานคือสังคม และสังคมคืองาน คนเป็นส่วนหนึ่งของงานและสังคม ถ้าหน้าที่การงานของแต่ละคนได้รับการยอมรับนับถือจากสังคมมาก ผู้ประกอบหน้าที่การงานนั้นจะเกิดความภาคภูมิใจในการทำงาน มีความรู้สึกสำนึกในหน้าที่ ความรับผิดชอบ ซึ่งจะเกิดขึ้นกับแต่ละคน แล้วยังก่อให้เกิดความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในวงงานด้วย

๒.๔ ความรู้สึกต่องาน โดยเฉพาะความรู้สึกว่างานนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งของตนเองและหมู่คณะ งานนั้นท้าทายความสามารถ ทำให้มีเกียรติยศชื่อเสียงจึงจะมีความพอใจในงาน ความรู้สึกต่องานขึ้นอยู่กับความถนัด ความชอบ ความสามารถ ทักษะ และความสนใจของแต่ละคน ดังนั้น นักบริหารจึงต้องคำนึงถึงหลักอย่างหนึ่งคือ “Put the right man on the right job” ให้มาก เพราะจะเป็นผลต่อความรู้สึกของคนต่องานและผลงานมากด้วย

๒.๕ เสรีภาพในอันที่จะแสดงความคิดเห็น และใช้ความสามารถในการทำงานอย่างเสรี ไม่ตกเป็นทาสทั้งทางกายและใจต่อการบีบบังคับใด ๆ จากภายนอก ไม่จำกัดว่าจะเป็นนายจ้าง หรือผู้บังคับบัญชา ความสำเร็จข้อนี้ถือเป็นหลักสำคัญมากในสังคมประชาธิปไตย เพราะยึดถือกันว่า มนุษย์มีเสรีภาพ เสมอภาค และไม่อยู่ใต้อำนาจของใคร (Men are by nature free equal and independent)^{๑๑}

^{๑๑} จูไร ชั้นประเสริฐ, มนุษย์สัมพันธ์, หน้า ๑๒-๑๓.

จะเห็นได้ว่า ปรัชญาและแนวความคิดของมนุษยสัมพันธ์ เน้นให้เห็นความสำคัญของ คน เพราะในการทำงานทุกอย่าง ผลงานย่อมเกิดขึ้นจากคนหนึ่งก่อนเสมอ การที่จะศึกษามนุษยสัมพันธ์ให้ต้องแท้ จำเป็นต้องศึกษาเรื่องคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พฤติกรรมของคนเพื่อค้นหาความจริงว่า เพราะเหตุใด คนเราจึงต้องประพฤติปฏิบัติไปในลักษณะเช่นนั้น

๒.๗ ศิลปะการสร้างมนุษยสัมพันธ์

มนุษยสัมพันธ์ เป็นเสมือนสายใยช่วยยึดเหนี่ยวทุกคนที่ทำงานร่วมกันหรือต้องติดต่อสัมพันธ์กันให้ปฏิบัติการกิจให้ประสบความสำเร็จอย่างราบรื่นตามเป้าหมาย การทำงานร่วมกันเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความผูกพัน ร่วมมือ มีความเข้าใจกัน มีความสามัคคี มีความศรัทธา พอใจรักใคร่กัน ถ้ามนุษยชาติมนุษยสัมพันธ์ โดยเฉพาะบุคคลที่อยู่ในองค์กรเดียวกัน มีการแตกแยกในความรู้สึกนึกคิดทางอารมณ์ องค์กรนั้นก็เปรียบเหมือนถ้วยแก้วที่แตกร้าว การประสานแก้วให้เป็นเนื้อเดียวกันย่อมทำได้ลำบาก ดังนั้น การฝึกให้มีศิลปะการสร้างมนุษยสัมพันธ์ จึงควรต้องสร้างให้มีขึ้นควบคู่กันไปกับการเกิดขององค์กรและกระทำอย่างต่อเนื่อง ดังที่ราสี ฎุมรี ได้กล่าวถึงศิลปะในการเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีไว้ ดังต่อไปนี้

๑. จำชื่อผู้ที่เรามีโอกาสคบหาสมาคมด้วย ถ้าจำประวัติงานดีเด่นด้วยยิ่งดียิ่งขึ้น
๒. เป็นมิตรกับทุกคน
๓. เคารพนับถือผู้อื่น
๔. หลีกเลี่ยงการขัดแย้ง
๕. พยายามคล้อยตามเท่าที่จะทำได้
๖. สนใจบุคคลอื่น ศึกษาความต้องการและความแตกต่าง
๗. รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น
๘. ใจกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นและคำติชมของผู้อื่น
๙. ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข และอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์
๑๐. เป็นผู้มีการยาตามสังคมนิยม
๑๑. เป็นผู้มึคุณธรรม
๑๒. เป็นผู้มึศิลปะการพูดและการฟัง
๑๓. ปรับปรุงตนเองให้เป็นผู้มึมนุษยสัมพันธ์ที่ดีอยู่เสมอ ๆ
๑๔. ปรับปรุงตนเองให้เป็นผู้มึสุขภาพดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ
๑๕. พัฒนาตนเองให้เป็นผู้มึความรู้ทุกด้าน
๑๖. ให้เกียรติและยอมรับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน

๑๗. ผู้บังคับบัญชาควรสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้ใต้บังคับบัญชา ด้วยการให้ขวัญและกำลังใจ ให้สวัสดิการ และส่งเสริมความก้าวหน้า

๑๘. ผู้ใต้บังคับบัญชาควรเคารพนับถือและให้ความร่วมมือที่ดีแก่ผู้บังคับบัญชา

๑๙. บุตรและศิษย์ควรเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา ครู อาจารย์ ประพฤติตนดี ไม่เกเร ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่สังคม มีหน้าที่การงานเป็นที่พึงของตนเองและผู้อื่น^{๑๔}

ขณะเดียวกัน ศิลปะในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ อาจใช้วิธีการอาศัยหลัก ๘ ข ในการเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ คือ

๑. ยิ้มแย้ม ยิ้มแย้มแจ่มใส มีชีวิตชีวา ร่าเริง เปิดฉากทักทายเขาก่อน อย่ามัววางเหลี่ยมว่าต้องให้เขายิ้มก่อนแล้วเราจึงจะยิ้มตอบ

๒. ยกย่อง ให้ความเคารพนับถือ เห็นเขาเป็นคนสำคัญ ให้ความเกรงใจ ไม่แสดงกิริยาแข็งกระด้าง หรือทำตัวเหนือผู้อื่น

๓. ยินยอม ยอมรับฟังความคิดเห็น ยอมให้อภัย และยอมขอโทษในที่สุด

๔. หยิบยื่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นตามที่สามารถจะช่วยให้ได้

๕. ยินหยัด สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง จะต้องยื่นหยัดที่จะกระทำต่อไปด้วยความอดทน อดกลั้น ให้โอกาสผู้อื่นเป็นตัวของตัวเองบ้าง

๖. ยับยั้ง ความคิด จิตใจ และอารมณ์ ไม่ตกเป็นทาสของอำนาจฝ่ายต่ำ

๗. ยึดหยุ่น ถ้อยทีถ้อยอาศัย ประนีประนอม ออมชอมลอมชอม ไม่อะอะ โวยวาย ซึ่งจะทำให้บุคคลเสียกำลังใจ

๘. ยืนยง จริงใจ จริงจัง ตรงต่อเวลา สิ่งใดที่เป็นสิ่งที่จะต้องทำต่อไป ไม่เห็นแก่ตัว มีความยุติธรรม^{๑๕}

นอกจากนี้ ศิลปะในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ ควรจะคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้ด้วย

๑. กระตือรือร้น ช่วยเหลือผู้อื่น โดยเฉพาะผู้บริหาร

๒. สดชื่นร่าเริง ทักทายเพื่อนฝูงด้วยหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส

๓. ไม่เห็นแก่ตัว เอารัดเอาเปรียบเพื่อนร่วมงาน

๔. ความเยือกเย็น มีสติ อารมณ์ดี หรือไม่มีความวิตกกังวล

๕. ความสม่ำเสมอ ทำงานตามแผน ไม่ยึกยัก หรือรวนเร

^{๑๔} ราศรี ภูมิ, มนุษยสัมพันธ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๒.

^{๑๕} จูไร ชันประเสริฐ, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

๖. ความง่าย โดยเฉพาะการใช้ภาษา การวางตัว
๗. รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น หรือรับฟังปัญหาต่าง ๆ ที่มีการร้องเรียน
๘. เปิดเผย ทำสิ่งใดด้วยความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ กล้าหาญและยุติธรรม
๙. ความอดทนต่อความยากลำบาก ความโกรธ และทุกข์เวทนา
๑๐. สุภาพอ่อนโยน ไม่แข็งกระด้างหรือพูดหยาบคาย
๑๑. เมตตา กรุณา เห็นอกเห็นใจเพื่อนร่วมงาน มีความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข
๑๒. เป็นกันเอง มาแต่เช้า พุดจาปราศรัยกัน ปรีกษาหารือและปรับทุกข์กันได้
๑๓. ทักทายผู้อื่นก่อน ด้วยท่วงทีวาจาสุภาพอ่อนหวาน
๑๔. จำชื่อให้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะบุคคลที่เคยสัมพันธ์กันมาก่อนแล้ว
๑๕. มีความจริงใจ ไม่ควรทำความดีกับผู้อื่นเพราะหวังผลประโยชน์
๑๖. มีอารมณ์ขัน อารมณ์ขันทำให้ทุกคนร่าเริง สนุกสนาน แต่ระวังอย่าให้เกิดความอับอายหรือสัปดน หยาบคาย^{๒๐}

ศิลปะในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ดังกล่าว สรุปได้ว่า ในชีวิตประจำวันของคนเรานั้น จำต้องติดต่อสื่อสารกับบุคคลหลายจำพวกซึ่งมีความแตกต่างกัน จึงควรที่จะศึกษาแนวทางปฏิบัติเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลต่าง ๆ และองค์ประกอบที่สำคัญในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ประกอบด้วย ตัวเราเอง บุคคลที่เราจะต้องติดต่อกับ วัตถุประสงค์ของการติดต่อของทั้งสองฝ่าย สถานการณ์และสิ่งแวดล้อม และวิธีการติดต่อเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี โดยเฉพาะด้านตัวเราเองจะต้องปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ประพฤติตัวเป็นผู้ที่มีคุณธรรม ใช้หลักการติดต่อตามมารยาทสังคมนิยม และรู้วัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในแต่ละครั้ง เพื่อติดต่อและปฏิบัติต่อบุคคลทั่วไป เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ เพื่อน ญาติมิตร บุตร สามี ภรรยา บุคคลในองค์กรและบุคคลในสังคม การติดต่อเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีให้ได้รับความสำเร็จนั้น จะต้องมีเทคนิคในการนำวิธีการและสถานการณ์ คือ ให้ถูกจังหวะ ตามโอกาสและความเหมาะสมของบุคคลต่าง ๆ ข้างต้น นอกจากนี้ ควรจะต้องฝึกตนเองให้เป็นผู้มีศิลปะในการเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น จึงจะนับได้ว่า เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี

^{๒๐} จูไร ชันประเสริฐ, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๑๓๕.

๒.๘ สาเหตุที่ทำให้มนุษย์สัมพันธ์ล้มเหลว

การที่มนุษย์สัมพันธ์ดำเนินไปไม่ได้ด้วยดีนั้น มาจากสาเหตุหลายประการ ทั้งกว้างขวางลึกซึ้ง และสลับซับซ้อน แต่สาเหตุใหญ่ ๆ ที่สำคัญที่ทำให้มนุษย์ไม่ลงรอยกัน ซึ่งอาจารย์ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท ได้ประมวลไว้ ดังนี้

๑. ความไม่รู้จักรั้ให้เกียรติซึ่งกันและกันในความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ไม่รู้จักให้คำยกย่อง ชมเชยกัน

๒. การไม่ยอมรับนับถือผู้อื่นในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านฐานะ วุฒิ วัย เป็นต้น

๓. การเห็นว่าตนเองเป็นคนสำคัญกว่าผู้อื่น คนอื่นไม่มีความสำคัญ ทะนงว่าตนเองมีความสามารถเหนือกว่าผู้อื่น

๔. การมีอารมณ์ที่ไม่ถูกต้อง เกรงเกรียด โสกเศร้า หรือขุ่นมัวอยู่เสมอ

๕. ความคิดเห็นไม่ตรงกัน ความเชื่อไม่เหมือนกัน รสนิยม ค่านิยมต่างกัน

๖. ถือเอาความคิดเห็นและใจตนเองเป็นใหญ่ ไม่คิดถึงผู้อื่น

๗. มีความไม่ชอบพอกันเป็นการส่วนตัว หรือไม่ชอบในรูปร่าง หน้าตา นิสัย พฤติกรรม การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติ

๘. ความระแวง สงสัย ไม่ไว้วางใจกัน

๙. ความพิการ และความไม่ปกติในร่างกายและจิตใจ

๑๐. ผลประโยชน์ขัดกัน

๑๑. วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี แตกต่างกัน เข้ากันไม่ได้

๑๒. ระดับความรู้ ความเข้าใจ วัย ฐานะ แตกต่างกัน

๑๓. การเยาะเย้ย ถากถาง กระทบกระเทียบ เสียดสี ใ้ร้ายป้ายสีผู้อื่น^{๒๐}

สาเหตุของความไม่สัมพันธ์กันเหล่านี้ อาจจะเป็นสาเหตุเพียงผิวเผินและไม่แท้จริง ความขัดแย้งอาจเกิดจากสิ่งหรือสาเหตุที่มีความลึกซึ้งและกว้างใหญ่ไพศาลกว่านี้ก็ได้ แต่อย่างน้อย ถ้าเราสามารถป้องกันหรือแก้ไขตัวเราเองจากสาเหตุความไม่สัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้นได้แล้ว ก็จะช่วยป้องกันความขัดแย้ง และมีความสัมพันธ์ที่ดีไปได้ส่วนหนึ่ง

^{๒๐} ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท, มนุษย์สัมพันธ์, หน้า ๘๘.

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์

แนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์เป็นความรู้เบื้องต้นที่ใช้เป็นแนวทางในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ แบ่งออกเป็น ๓ แนวคิด คือ แนวคิดในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ แนวคิดในเรื่องของสังคมไทยและแนวคิดในเรื่องธรรมชาติขององค์การ ดังนี้คือ

๑. แนวคิดในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ได้แก่ ความแตกต่างระหว่างบุคคล การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะผลรวม พฤติกรรมของมนุษย์ย่อมก่อให้เกิดขึ้นได้และลงใจได้ มนุษย์มีคุณค่าและศักดิ์ศรี มนุษย์มีความซับซ้อน มีรายละเอียด ดังนี้

๑.๑ ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual differences) นอกจากบุคคลจะมีความคล้ายคลึงกันแล้ว บุคคลยังมีความแตกต่างกันมากมายหลายประการ เช่น รูปร่างหน้าตา การแสดงออก อารมณ์ ความรู้สึก ความคิด สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลมาจากพันธุกรรมส่วนหนึ่งและประสบการณ์อีกส่วนหนึ่ง ดังนั้น การเข้าใจตนเองและผู้อื่น นอกจากจะเข้าใจความคล้ายคลึงกันแล้ว ยังต้องเข้าใจเรื่องความแตกต่างของมนุษย์อีกด้วยจึงจะทำให้เราสามารถปฏิบัติต่อผู้อื่นได้ถูกต้อง เหมาะสมยิ่งขึ้นและก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๑.๒ การคำนึงถึงบุคคลในลักษณะผลรวม (A whole person) เราไม่อาจศึกษาบุคคลโดยการแยกศึกษาเป็นส่วนย่อย ๆ แต่ละส่วน แต่ต้องศึกษาทั้งกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา ตลอดจนจนถึงสถานการณ์ที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่อีกด้วย ดังนั้น การที่ผู้บริหารจะมอบหมายงานให้บุคคลในองค์การ มิใช่จะมอบหมายให้ตามความรู้ความสามารถแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ควรคำนึงถึงความพอใจที่บุคคลนั้นจะทำงานด้วย

๑.๓ พฤติกรรมเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดขึ้นได้และลงใจได้ (A caused behavior) ทางจิตวิทยาเชื่อว่า พฤติกรรมเกิดจากความต้องการ ซึ่งถือว่าความต้องการเป็นแรงขับหรือแรงจูงใจภายในที่ทำให้เกิดพฤติกรรม นอกจากพฤติกรรมจะเกิดจากแรงจูงใจภายในแล้วเรายังสามารถทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมโดยใช้สิ่งจูงใจภายนอกได้ เช่น ให้รางวัล คำชมเชย ให้ความรักความสนใจ ให้บริการที่ดีและอื่น ๆ สำหรับในองค์การถ้าผู้บริหารต้องการให้พนักงานมีความขยัน รั้งงาน ร่วมมือในการทำงาน ผู้บริหารก็วางเงื่อนไขโดยใช้รางวัลเป็นเครื่องล่อ เช่น เพิ่มเงินเดือนหรือโบนัสให้พนักงานที่ขยันทำงานหรือทำรายได้ให้แก่บริษัทในระดับสูง

๑.๔ มนุษย์มีคุณค่าและศักดิ์ศรี (Dignity) มนุษย์ทุกคนเป็นคนมีคุณค่า มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน ฉะนั้นการปฏิบัติต่อผู้ร่วมงานในองค์การควรเป็นไปในลักษณะของการยกย่องให้เกียรติ สุภาพอ่อนน้อม ไม่วางอำนาจ หรือขู่บังคับ ผู้บริหารที่ฉลาดจะต้องตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะเราไม่อาจจะซื้อความร่วมมือได้ด้วยเงินเพียงอย่างเดียว

๑.๕ มนุษย์มีความซับซ้อน (Complex) มนุษย์เป็นสัตว์ชั้นสูงที่มีความซับซ้อนและพฤติกรรมผันแปรอยู่ตลอดเวลาตามความต้องการหรือแรงจูงใจที่มีอยู่ นอกจากพฤติกรรมของมนุษย์จะผันแปรไปตามแรงจูงใจทั้งภายในและภายนอกแล้ว พฤติกรรมยังผันแปรไปตามเวลาและสถานการณ์ต่าง ๆ อีกด้วย บางครั้งจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างแรงจูงใจภายนอกและแรงจูงใจภายในที่ทำให้เกิดพฤติกรรมซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น บุคคลพยายามเรียนหนังสือเพื่อให้ได้รับรางวัล ขณะเดียวกันการได้รับรางวัลเป็นการสนองความต้องการการยอมรับของสังคมด้วย

๒. แนวคิดในเรื่องลักษณะของสังคมไทย ลักษณะสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์สัมพันธ์มีหลายประการ เช่น เป็นสังคมที่เน้นตัวบุคคลมากกว่าปัญหา เป็นสังคมอำนาจนิยม อิศรนิยมหรือมีความเป็นปัจเจกชนนิยม ลักษณะต่าง ๆ ได้มาจากผลงานวิจัยของชาวไทยและชาวต่างประเทศ มีสาระโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ เป็นสังคมที่เน้นตัวบุคคลมากกว่าปัญหา คือ คนไทยจะให้ความสำคัญแก่ตัวบุคคลมากกว่าหลักการ ปัญหา หรือแนวคิด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ การที่บุคคล ๒ คนถกเถียงกันในที่ประชุมเกี่ยวกับแนวคิดที่ไม่ตรงกัน เมื่อออกจากที่ประชุมก็โกรธเคืองกันเพราะคนไทยคิดว่า เมื่อเขาตำหนิหรือวิจารณ์แนวคิดของเราก็คือเขาวิจารณ์ตัวเรานั้นเอง ความคิดนี้เป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง

๒.๒ เป็นสังคมอำนาจนิยม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจึงเป็นไปในลักษณะของผู้ใหญ่กับผู้น้อย ผู้น้อยจะต้องเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ไม่ว่าผู้ใหญ่จะผิดหรือถูก ลักษณะของสังคมจึงเน้นระบบอาวุโส การติดต่อสัมพันธ์กันจึงเน้นในเรื่องอายุมากกว่าเพศ นอกจากนี้คนในสังคมมักจะยกย่องให้เกียรติผู้มีตำแหน่งสูง ในการแสดงความคิดเห็นหรือการโต้แย้งนั้น คนไทยถือว่าเป็นการไม่สุภาพและไม่บังควรที่จะแสดงความคิดเห็นโต้แย้งผู้มีตำแหน่งสูงกว่า การตัดสินใจที่มาจากเบื้องบนและเชื่อฟังจากเบื้องล่างจึงจะเป็นการแสดงความเคารพ การยอมรับอำนาจจากผู้มีอำนาจเหนือกว่าจึงเป็นเรื่องธรรมดาและเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทย

๒.๓ สังคมไทยยึดถืออิสรนิยม คนไทยรักอิสรภาพและชอบทำสิ่งต่าง ๆ ตามสบาย ไม่ชอบมีกฎเกณฑ์มาบังคับ ไม่ชอบใครมาควบคุมมากนัก จึงอาจกล่าวได้ว่า มีความเป็น “ปัจเจกชนนิยม” คือเป็นตัวของตัวเองในระดับสูง

๓. แนวคิดในเรื่องธรรมชาติขององค์การ มีข้อสมมติฐานว่า องค์การมีธรรมชาติดังนี้

๓.๑ องค์การเป็นระบบสังคม กิจกรรมทางสังคมภายในองค์การจึงอยู่ภายใต้กฎของสังคม การแสดงบทบาทและสถานภาพของบุคคลจึงต้องเป็นไปตามสังคม พฤติกรรมบางอย่างได้รับอิทธิพลจากกลุ่ม กลุ่มสังคมจึงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลเป็นอย่างยิ่ง

๑.๒ องค์การเป็นศูนย์รวมความสนใจ องค์การเกิดขึ้นเพราะคนมีความสนใจร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันบุคคลก็มีอิสระในการเลือกว่าจะเข้าร่วมในองค์การหรือไม่ ฉะนั้นผู้บริหารองค์การย่อมตระหนักในเรื่องการจูงใจให้บุคคลมีความสนใจนั้นคงอยู่ตลอดไป^{๒๒}

แนวคิดดังกล่าว จะเป็นแนวทางให้บุคคลในองค์การ ในสังคม ได้ตระหนักและใช้เป็นประโยชน์ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งข้อคิดบางประการที่เราควรนึกอยู่เสมออีกคือ บางสิ่งบางอย่าง เหตุการณ์ ควรจะเป็นเช่นนั้น เราอย่าไปหวังมากนัก ควรยึดถือหลักพระพุทธศาสนาในเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี จะไม่เอาเปรียบหรือหากำไรจากผู้อื่น

๒.๑๐ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสถานศึกษา

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในแต่ละสถาบันแต่ละองค์การนั้นเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะการที่บุคคลในแต่ละกลุ่มแต่ละสังคมจะเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้นั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย การที่จะสร้างความสัมพันธ์กับใครคนใดคนหนึ่งก็เป็นการยากมิใช่น้อยอยู่แล้ว แต่ในระดับองค์การอันเป็นจุดศูนย์รวมของคนหลายระดับ ยิ่งจำนวนมากก็ยิ่งเพิ่มความยุ่งยากมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การอยู่รวมกันของคนจำนวนมาก มนุษยสัมพันธ์ก็ยิ่งมีความจำเป็นมากขึ้นเท่านั้น แต่จะด้วยวิธีใดนั้นขึ้นอยู่กับกลุ่มคนในแต่ละสังคมแต่ละองค์การ ในงานวิจัยนี้ จะทำการศึกษาเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสถานศึกษาอันได้แก่ ครู กับ นักเรียน เท่านั้น

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสถานศึกษา ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง ครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษา การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครู อาจารย์ด้วยกัน มีรายละเอียดดังนี้

๑. วิธีที่นักเรียน นักศึกษาสร้างความสัมพันธ์กับ ครู อาจารย์ มีดังนี้

๑.๑ แสดงความเคารพ นักเรียน นักศึกษาซึ่งได้ชื่อว่าเป็นลูกศิษย์ ควรแสดงความเคารพ และมีสัมมาคารวะ เช่น ขณะที่นักเรียน นักศึกษานั่งอยู่ เมื่อครู อาจารย์เดินผ่านมาต้องยืนต้อนรับ กล่าวคำสวัสดิ์ เมื่อพบกับครู อาจารย์ครั้งแรกในวันนั้นควรยกมือไหว้ แสดงความเคารพและทักทายปราศรัย ถ้าครู อาจารย์เดินสวนทางมาต้องหลีกทางให้ และควรให้ครู อาจารย์เดินไปก่อน เมื่อท่านเดินตามหลังมา

๑.๒ ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่หน้าบึ้งหน้าอ แม้จะรู้สึกไม่พอใจก็ไม่ควรแสดงอารมณ์

๑.๓ ควรทักทายปราศรัยและไต่ถามเพื่อแสดงน้ำใจ

^{๒๒} สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๒๖-๒๘.

๑.๔ ให้ความช่วยเหลือ นักเรียน นักศึกษาที่จำเป็นต้องช่วยเหลือภารกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ ของครู อาจารย์ เช่น ลบกระดานดำ เคลื่อนย้ายสิ่งของภายในห้องเรียน หรือทำสิ่งอื่น ๆ เมื่อครู อาจารย์ เรียกใช้ให้เร็ว

๑.๕ แสดงความมีน้ำใจ การมีน้ำใจคือการช่วยเหลือโดยไม่ต้องขอร้อง เช่น เห็นครู อาจารย์ ถูกล้างของเดินมาก็ตรงเข้าไปช่วยเหลือ เป็นต้น

๑.๖ สนใจเรียน ตั้งใจเรียน เอาใจใส่บทเรียนอย่างสม่ำเสมอ

๑.๗ มีความขยันหมั่นเพียร

๑.๘ มีความอดทนต่อความยากลำบาก

๑.๙ เข้าห้องเรียนตรงเวลา

๑.๑๐ เชื่อฟังคำสั่งสอน ไม่คือคิง

๑.๑๑ ส่งการบ้านตรงเวลา

๑.๑๒ มีสัมมาคารวะทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๑๓ ไม่นินทาว่าร้าย

๑.๑๔ เมื่อไม่เข้าใจก็ควรซักถามเพื่อทำความเข้าใจ

๑.๑๕ เข้าใจและเห็นใจในความเหนื่อยยากของครู อาจารย์

๑.๑๖ ควรจะแสดงความคิดเห็น หรือให้ข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์

๑.๑๗ มีความจริงใจ

๑.๑๘ มีความกตัญญู

๑.๑๙ มีความซื่อสัตย์

๑.๒๐ มีความเกรงใจ ไม่พูดจាក้าวร้าว

๑.๒๑ สุภาพอ่อนโยนต่อครู อาจารย์

๑.๒๒ ปฏิบัติตัวต่อครู อาจารย์สม่ำเสมอ^{๒๓}

๒. วิธีที่ครู อาจารย์สร้างความสัมพันธ์กับนักเรียน นักศึกษา มีดังนี้

๒.๑ ยิ้มแย้มแจ่มใส เมื่อเข้าห้องเรียนควรยิ้มแย้มแจ่มใส ทักทายปราศรัยกับนักเรียน นักศึกษาตามต้องการ

๒.๒ แสดงความรักความห่วงใย เช่น ถามไถ่ทุกข์สุขของผู้ที่ขาดเรียน มิใช่ถามเพื่อจับผิด

^{๒๓} สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๓๔๐-๓๔๑.

- ๒.๓ ตั้งใจสอน ไม่คอร์รัปชั่นเวลา และสอนวิชาความรู้ให้โดยไม่ปิดบัง
- ๒.๔ มีความยุติธรรม ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง
- ๒.๕ ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี เช่น เข้าห้องเรียนตรงเวลา มีระเบียบวินัย
- ๒.๖ มีความยืดหยุ่น คือ ไม่เข้มงวดกดขี่จนเกินไป
- ๒.๗ เข้าใจพัฒนาการของนักเรียน นักศึกษา และสอนให้สอดคล้องกับพัฒนาการ
- ๒.๘ ไม่แสดงความรังเกียจเคียดจันท์นักเรียน นักศึกษา ไม่ว่าเขาจะเป็นคนเชื้อชาติใด หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจเช่นใด

๒.๙ ให้ความช่วยเหลือ อนุเคราะห์แก่นักเรียน นักศึกษาที่มีปัญหาอื่น ๆ นอกเหนือจากปัญหาทางการเรียน ไม่ว่านักเรียน นักศึกษากำลังเรียนอยู่หรือออกไปแล้ว

๒.๑๐ จัดแบ่งเวลาให้นักเรียน นักศึกษาได้เข้าพบได้อย่างมีระบบ

๒.๑๑ ไม่นินทาว่าร้ายนักเรียน นักศึกษาของตน

๒.๑๒ ยกย่องชมเชยให้ปรากฏแก่เพื่อผู้สูงและชุมชน^{๒๔}

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครู อาจารย์ กับ นักเรียน นักศึกษาในสังคมปัจจุบันถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก เพราะทุกวันนี้ครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษาแทบจะกล่าวได้ว่าไม่ค่อยให้ความสำคัญในเรื่องมนุษยสัมพันธ์เท่าที่ควร ซึ่งในสังคมไทยถือว่าครู อาจารย์ มีอำนาจเหนือกว่านักเรียน นักศึกษา บางครั้งครู อาจารย์ก็ใช้อำนาจเกินขอบเขต ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษาเสื่อมคลายลง ดังนั้น เพื่อให้ครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษามีความสัมพันธ์กันในทางที่ดี ควรปฏิบัติตนตามวิธีการดังกล่าว

๒.๑๑ มนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีหลักการในการดำเนินชีวิตที่มั่นคง โดยเฉพาะหลักการที่ช่วยสร้างให้สังคมมีความสุข เมื่อมนุษย์ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องแล้ว ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างปลอดภัยและมีความสุข สิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้สังคมมนุษย์มีความสุขสงบได้ก็คือ หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในแต่ละสังคม ซึ่งพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักการสร้างความสัมพันธ์โดยใช้หลักธรรมในการสร้างความสัมพันธ์ได้อย่างลงตัว ดังจะได้กล่าวถึงตามลำดับ

^{๒๔} สมพร สุทัศนีย์, ม.ร.ว., มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๓๔๑-๓๔๔.

๒.๑๑.๑ หลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

หลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนามีหรือไม่ หลายคนก็ยังสงสัยอยู่ แต่ความจริงแล้วในการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงใช้หลักมนุษยสัมพันธ์เป็นปฐมแห่งการประกาศพระพุทธศาสนา กล่าวคือก่อนจะทรงเทศนาหรือสั่งสอนผู้ใดก็จะทรงตรวจสอบความพร้อมของผู้นั้น ภูมิหลังของผู้นั้น ซึ่งเรียกว่า “ตรวจดูอุปนิสัย” เพื่อให้เกิดผลแก่ผู้นั้นอย่างแท้จริง ซึ่งหลักมนุษยสัมพันธ์ตามหลักพระพุทธศาสนา คือ

“การทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้ลุล่วงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท”^{๒๕}

ข้อนี้แสดงให้เห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อผู้อื่น ๓ สถานะ คือ

๑. โลกัตถจริยา (Conduct for the well – being of the world)

พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ในฐานะที่ทรงเป็นสมาชิกของโลกคนหนึ่ง จึงทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก เสด็จไปสั่งสอนธรรมแก่คนทั้งหลายเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในปัญหาชีวิตและวิธีแก้ไขปัญหานั้น

๒. ญาติัตถจริยา (Conduct for the benefit of his relations)

พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติในฐานะทรงเป็นสมาชิกของราชตระกูลศากยะที่เหมาะสม

๓. พุทธัตถจริยา (Beneficial conduct as functions of the Buddha)

พระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า เช่น ทรงวางระเบียบการปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันของปัจเจกชน จนถึงสังคมของพุทธบริษัท ^{๒๖}

จึงอาจกล่าวได้ว่า วิชามนุษยสัมพันธ์มีมาแต่ครั้งพุทธกาล และพระพุทธองค์ก็ทรงใช้เพื่อการประกาศพระพุทธศาสนา ได้อย่างดี และเป็นรากฐานของวิชามนุษยสัมพันธ์มาตราบเท่าทุกวันนี้

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๑๘๐.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๔. ; *พ.ป.ฎ. (ไทย) ๓๑/๔๔๕/๓๒๕*.

๒.๑๑.๒ หลักธรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับมนุษย์มาก นับได้ว่าคำสอนของพระพุทธองค์เป็นพื้นฐานของมนุษยสัมพันธ์ ศาสนาสอนให้คนเป็นคนดีมีความประพฤติดี จะทำให้สังคมสงบสุขไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ส่วนมนุษยสัมพันธ์เน้นที่พฤติกรรมและความต้องการของมนุษย์ การศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและความต้องการจะทำให้เข้าใจมนุษย์ เพื่อจะได้ปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องและเหมาะสม ธรรมะที่เกี่ยวกับการสร้างมนุษยสัมพันธ์ตามหลักพระพุทธศาสนา มีดังนี้

๒.๑๑.๒.๑ ธรรมะที่ใช้สร้างตนเองให้เป็นศูนย์แห่งความรัก

วิธีทำให้ผู้อื่นรักตามแบบพุทธวิธีคือจะต้องทำตัวเองให้เป็นคนน่ารัก เป็นที่ไว้วางใจ ซึ่งจะทำให้ได้โดยปฏิบัติตามหลักธรรมบางประการ คือ

(๑) **เบญจศีล**^{๒๓} เป็นข้อห้ามเพื่อมุ่งสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับคน คนกับสังคม และสังคมกับสังคม โดยการละเว้นจากการทำชั่ว ทั้งทางกาย วาจา และใจ คนในสังคมจะสร้างความทุกข์ให้เกิดแก่กัน ๓ ทาง คือ

๑) ทางกาย

- เบียดเบียน รังแก ทำร้ายร่างกายไม่มีความปลอดภัยในชีวิต
- ประทุษร้ายทางทรัพย์สิน
- ประพฤตินอกใจในกาม

๒) ทางวาจา

- ไม่จริงใจในการสนทนา
- ยุยงส่งเสริมให้เกิดความแตกร้าง
- ใช้ถ้อยคำก้าวร้าว รุกราน ทำลายน้ำใจต่อกัน
- เพื่อเจ้อ เหลวไหล ไม่มีสาระ

๓) ทางใจ

- ความโลภ อยากได้ของคนอื่น
- โทสะ ประทุษร้าย อาฆาตพยาบาทต่อกัน
- มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

^{๒๓} อ.จ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๒/๒๖๔.

(๒) เบญจธรรม หรือกัลยาณธรรม^{๒๘} เป็นธรรมที่เกื้อกูลต่อการรักษาเบญจศีล ประกอบด้วยคุณธรรม ๕ ประการ คือ

๑) เมตตากรุณา ความรักใคร่ปรารถนาดีให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ และสงสารคิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์

๒) สัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพสุจริต

๓) กามสังวร ความสำรวมในกาม ระมัดระวัง รู้จักยับยั้งควบคุมตนเอง ไม่ล่วงละเมิดผิดลูกผิดเมียของผู้อื่น

๔) สัจจะ พูดความจริง มีความซื่อตรง ไม่พูดให้เกิดโทษ

๕) สติ สัมปชัญญะ ความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอว่าสิ่งใดควรทำไม่ควรทำ สิ่งใดที่หมู่ชนปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น สิ่งนั้นจะมีแต่ความสุข ไม่มีความหวาดระแวงในกันและกัน มนุษย์สัมพันธ์ย่อมเกิดขึ้น

(๓) อุปกิเลส^{๒๙} เครื่องเศร้าหมองภายใน หมายถึง ความน่าเสียดาย ซึ่งเกิดขึ้นภายในตัวของเราเอง เปรียบเสมือนสนิมที่กัดกินใจให้กร่อนและเศร้าหมองเสมอ มี ๑๖ อย่าง คือ

๑) อภิชฌาวิสมโลภะ ความอยากได้ทุกวิถีทาง แม้ทุจริตก็ไม่ละเว้น

๒) พยาบาท ความคิดแก้แค้นโดยวิธีทำลายเขา

๓) โภชะ ความขุ่นเคือง เตือดดาลใจ

๔) อุปนาหะ ความผูกโกรธ (ผูกใจเจ็บ) ขุ่นเคือง ไม่มีวันจบสิ้น

๕) มัจจะ ความลบหลู่คุณท่านหรือดูถูกเขา

๖) ปลาทะ ตีตนเสมอท่าน ขาดสัมมาคารวะ

๗) อีสสา ไม่อยากเห็นใครได้ดีกว่าตน

๘) มัจฉริยะ ความตระหนี่ใจแคบ

๙) มายา ความเจ้าเล่ห์

๑๐) สาถยยะ ความโอ้อวดตน

๑๑) ถัมภะ ความดื้อ กระจ้าง

๑๒) สारัมภะ ความแข่งดี

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๓/๖๕.

- ๑๓) มานะ ความถือตัว
- ๑๔) อติมานะ ความดูหมิ่นท่าน ถือตัวยิ่ง
- ๑๕) มทะ ความมัวเมา หมกมุ่นใจ
- ๑๖) ปมาทะ ความประมาท เลินเล่อ ขาดสติ

บุคคลใดสามารถละเว้นได้ซึ่งอุปกิเลส ก็จะทำให้จิตใจมีแต่ความแจ่มใส ผ่องแผ้ว
ทั้งกาย วาจา และใจ มีเสน่ห์ เป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไป

(๔) **อบายมุข**^{๓๐} ทางวิบัติที่เป็นตัวทำลายบุคลิกภาพของบุคคลให้หมดไป
ประกอบด้วยอบายมุข ๔ และ อบายมุข ๖

อบายมุข ๔ ความเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน คบคนชั่วเป็น
มิตร ส่วนอบายมุข ๖ นั้น ประกอบด้วย การดื่มน้ำเมา การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูการละเล่น
การเล่นการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านทำงาน

(๕) **ขันติ - โสรัจจะ**^{๓๑}

ขันติ หมายถึง ความอดทน มี ๓ ลักษณะ คือ อดทนต่อความโกรธ ความ
หยาบคาย ไม่นำรัก อดทนต่อความขากลำบาก เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า อดทนต่อทุกขเวทนา ไม่แสดง
อาการกระสับกระส่าย หรือร้องครวญคราง โวยวาย

โสรัจจะ คือ ความสงบเสงี่ยม ทำใจให้เข้มแข็ง เมื่อบุคคลใดสามารถอดทน
ต่ออำนาจแห่งกิเลส ย่อมไม่แสดงกิริยาที่ไม่สมควรให้ปรากฏ และเมื่อมีโสรัจจะจะช่วยควบคุม
ย่อมเกิดความงามทั้งกาย วาจา ใจ ซึ่งจะเป็นที่รักใคร่ นับถือ แก่ผู้ที่ได้พบเห็น

(๖) **หิริ - โอตตัปปะ**^{๓๒}

หิริ คือ ความละอายแก่ใจ ไม่อาจทำผิด ทำชั่ว ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง โอตตัปปะ
คือ ความเกรงกลัวต่อบาป ต่อความทุกข์และความเสื่อมอันเป็นผลจากการทำความชั่ว คุณธรรมทั้ง
สองประการนี้รวมเรียกว่า “โลกบาลธรรม” แปลว่า ธรรมคุ้มครองโลก คือธรรมที่ช่วยให้โลกมี
ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อน และไม่สับสนวุ่นวาย

^{๓๐} อ.จ.อรรถ. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๕๒. , ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘-๑๔๔/๑๕๖-๑๕๘.

^{๓๑} อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๑๐/๑๑๘.

^{๓๒} อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๖๕.

(๓) ความสันโดษ^{๓๓} หมายถึง ความพอใจในสิ่งที่ต้องการ ซึ่งมี ๓ ลักษณะ คือ

๑) ยินดีในสิ่งที่ตนได้

๒) พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว เป็นของของเราแล้ว

๓) ยินดีตามสมควร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงวางเกณฑ์ไว้ ๓ ประการ คือ

-ควรแก่ฐานะ คือ รู้จักฐานะของตน มีความเป็นอยู่ตามอัตภาพ

-ควรแก่สมรรถภาพ ควรแก่ความสามารถของตนเอง กำลังความรู้ กำลังกาย มักจะติราคาตัวเอง คิดว่าคนอื่นทำได้ เราก็ต้องทำได้

-ควรแก่ศักดิ์ศรี หรือตามภูมิศีลธรรม หมายถึง ของใดก็ตามที่เราได้มาแล้วทำให้เสียเกียรติ เสียศักดิ์ศรี หรือเสื่อมเสียทางศีลธรรม เช่น การข้อโกง การรับสินบน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีธรรมอื่นอีก เช่น การมีสัมมาคารวะ การมีปฏิสันถาร และสติ ซึ่งเป็นธรรมที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติเป็นบุคคลที่มีบุคลิกภาพดี น่ารัก เป็นที่เลื่อมใสศรัทธา เป็นที่รักเคารพแก่ผู้ที่พบเห็น

๒.๑๑.๒.๒ ธรรมะที่สร้างสัมพันธภาพกับบุคคลอื่น

(๑) พรหมวิหาร ๔^{๓๔} เป็นหลักธรรมสำหรับผู้บริหารหรือปกครอง ประกอบด้วย

๑) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ผู้ที่มีเมตตา ไบหน้ำจะอ้อมเอิบ มีพุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งว่า เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก ที่ใดมีเมตตา ที่นั่นมีแต่ความสงบสุข

๒) กรุณา คือ ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ เมื่อเห็นผู้ใดตกอยู่ในความทุกข์ ความไม่สบายใจ ก็มีจิตคิดจะช่วยเหลือให้เขาพ้นทุกข์

๓) มุทิตา คือ ความรู้สึกพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นประสบความสุขความสำเร็จ หรือความสมหวัง

๔) อุเบกขา คือ ความวางเฉย เป็นกลาง ไม่กล่าวซ้ำเติมเมื่อเห็นผู้อื่นประสบความล้มเหลวในกิจการต่าง ๆ ต้องรู้จักวางตัว ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ร้ายต่าง ๆ

^{๓๓} ที.ม.อ. ๑/๒๕๓. , ม.ม.อ. ๒/๑๙๙.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๔/๒๒๕.

(๒) **สังกหัตถุ ๔^{๓๕}** หมายถึง ธรรมอันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน เป็นธรรมที่ ยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ต่างคนต่างนิยมชมชอบ ทำให้สัมพันธภาพแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการ คือ

๑) **ทาน** การให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ
- ให้เพื่ออนุเคราะห์ผู้ยากจน ออดอยาก ขัดสน การให้ชนิดนี้ผู้ให้ได้รับบุญคุณ
- ให้เพื่อสงเคราะห์แก่ญาติมิตร คนเสมอกัน การให้ชนิดนี้เพิ่มความสนิทสนมกลมเกลียวกันยิ่งขึ้น

- ให้เพื่อบูชา การให้แก่ผู้ใหญ่ที่มีบุญคุณ หรือผู้ที่มีคุณความดีสูงกว่าเรา การให้แบบนี้ย่อมได้รับความเมตตา

ฉะนั้นการให้ปันสิ่งของแก่คนที่ควรให้ปันจึงเป็นเครื่องผูกไมตรีกันได้ แน่นแฟ้นและเป็นการผูกน้ำใจกันในระยะแรก

๒) **ปิยวาจา** การเจรจาต่อกันด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน การพูดดี นั้น เป็นสื่อกลางในการสร้างสัมพันธไมตรีกับผู้ที่ได้พบเห็น

๓) **อัตถจริยา** การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดความรักใคร่ชอบพอกับผู้ที่เราช่วยเหลือ ตรงกันข้าม ถ้าเราเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่ยอมทำประโยชน์ให้แก่ใคร ไม่ช้าคนก็ไม่อยากคบหาสมาคมด้วย

๔) **สมานัตตตา** คือการทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ถือตัวหรือว่าเย่อหยิ่งจองหอง เคยประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร ก็ปฏิบัติตนอย่างนั้น แม้เมื่อมีลาภ ยศ ตำแหน่งสูงขึ้นก็ไม่ลืมตัวลืมเพื่อนฝูง ควรวางตัวให้เหมาะสม

สังกหัตถุ ทั้ง ๔ ประการดังกล่าวมานี้ นับว่าเป็นธรรมที่ใช้เป็นศิลปะในการครองใจคน เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้คนรักใคร่นับถือ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังมีการเปรียบเทียบว่าสังกหัตถุธรรมนี้ เปรียบเสมือนเป็นพระเครื่องที่ก่อให้เกิดเมตตาตามหานิยม คงกระพันชาตรี และแคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งหลาย ดังคำกล่าวที่ว่า พระธรรม แล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เหมือนร่มไม้ใหญ่ป้องกันคน มิให้เปียกฝนและยังได้ชื่อว่าเป็นศิลปะในการครองรัก เป็นพุทธวิธีในการครองใจคน โดยไม่ต้องซื้อหา ซึ่งเป็นวิธีการผูกมิตรที่ดีที่สุด

^{๓๕} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒.

(๓) **อิทธิบาท ๔^{๓๖}** เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยตนเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ธรรมที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติประสบผลสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวัง ประกอบด้วย

- ๑) **ฉันทะ** ความพอใจ คือการสร้างความพอใจในสิ่งที่เราจะทำ
- ๒) **วิริยะ** ความเพียร คือการใช้ความเพียรพยายามทำให้สำเร็จ ไม่เกียจคร้าน
- ๓) **จิตตะ** ความสนใจ มีความสนใจ ฝักใฝ่ ตั้งใจจริงจังกับสิ่งที่ทำ
- ๔) **วิมังสา** ไคร่ครวญ ไคร่ตรอง มุ่งทำด้วยปัญญาด้วยความรอบคอบ

อิทธิบาทธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ วิเคราะห์ให้ทราบถึงรายละเอียดถึงสาเหตุและผลอันจะเกิดและจะได้รับจากการกระทำนั้น

(๔) **ฌราวาสธรรม ๔^{๓๗}** เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ฌราวาสธรรม ย่อมส่งผลให้ผู้ปฏิบัติมีความสุขทั้งในครอบครัวและกับบุคคลทั่วไป ช่วยป้องกันมิให้เกิดการทะเลาะวิวาทแตกแยกกัน ประกอบด้วย

๑) **สัจจะ** ความซื่อสัตย์ต่อกัน หมายถึงความจริงใจต่อกัน การกระทำที่ตรงไปตรงมา ไม่บิดเบือนไปจากความจริง คนที่ประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ย่อมเป็นที่รัก เคารพนับถือของคนทั่วไป

๒) **ทมะ** การรู้จักข่มจิตใจของตนเอง คือการหักห้ามใจ เช่น หักห้ามความรู้สึกอยากได้ ความโกรธ ความหลงระเริงไปตามสิ่งที่ชั่วร้าย หรือถูกคนอื่นขู่ให้โกรธ เยาะเย้ยถากถาง หรือทำทนายต่าง ๆ ก็ใช้ทมะข่มใจไว้ ไม่แสดงอาการโต้ตอบออกมา ทมะส่วนใหญ่จะหมายถึงเรื่องที่เกิดจากตัวเอง

๓) **ขันติ** ความอดทน การอยู่ร่วมกันในสังคมจะมีการกระทบกระทั่งกันอยู่ตลอดเวลา เราจำเป็นต้องอดทนต่อคำพูดที่ไม่ถูกหู หรือการกระทำที่ก้าวร้าว หรือหยาบคาย รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว โดยยึดหลักที่ว่า แพ้เป็นพระ ชนะเป็นมาร ขันติต่างจากทมะตรงที่ต้องอดทนจากสิ่งกระทบที่มาจากภายนอก

๔) **จาคะ** คือการเสียสละเวลา การเสียสละเงินทอง เวลา สิ่งของ และความสุขส่วนตัว เพื่อให้ผู้อื่นมีความสุขและพ้นทุกข์ได้ แสดงถึงความไม่เห็นแก่ตัวยอมจะเป็นที่ชื่นชอบแก่บุคคลทั่วไป

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓.

^{๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖. , ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

(๕) **สัปปริสธรรม ๗^{๓๘}** คือหลักธรรม ๗ ประการของคนดี ซึ่งจะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้รับความสุข ความเจริญก้าวหน้า เป็นที่รักใคร่ของบุคคลทั่วไป คือ

๑) **ธัมมัญญตา** การเป็นผู้รู้จักเหตุ ทางศาสนา ท่านยกตัวอย่างว่า รู้จักสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ ใ้กับการเข้าสังคมได้ว่า กิริยา วาจาของคนอาจบันดาลให้เกิดสุขทุกข์ แก่กันและกันได้ แม้แต่การแต่งกายอยู่บนตัวเราแท้ ๆ ยังทำให้ผู้พบเห็นเกิดอารมณ์ได้ รู้ว่าตัวเองเป็นคนปากอยู่ไม่สุข ชอบนินทาคนอื่น เมื่อเข้าไปในกลุ่มที่ชอบเรื่องนินทา ก็อดใจไว้ได้ เพราะรู้ว่า คำพูดเพียงสองสามคำที่ออกมาจากปากเรา จะทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์ เป็นตัวหนึ่งของการรู้จักเหตุ ผลดีจะเกิดแก่ตัวเองและผู้อื่น

๒) **อัตถัญญตา** การเป็นผู้รู้จักผล ข้อนี้เนื่องมาจากรู้จักเหตุ เมื่อได้รับผลอันใดแล้ว ผลมาจากเหตุ นั้น ๆ เหตุที่เราคิดอาจจริงหรือไม่จริงก็ได้ เช่น เห็นผู้หนึ่งกิริยา วาจาก้าวร้าวหนัก ไม่อยากคบหาสมาคมด้วย เราารู้เพราะเขามีฐานะครอบครัวแตกแยก เขาอยู่กับพ่อเขาโหยหาความรัก ความอบอุ่นในครอบครัว เมื่อไม่ได้ก็กลายเป็นคนไม่มีความรักให้ใคร เมื่อรู้เหตุแห่งพฤติกรรมของเขาแล้ว เราเห็นผลอันเนื่องมาจากเหตุ นั้น เราหิยยื่นความรักให้เขา และจะได้ความรักตอบแทน

ถ้าเรารู้สึกตัวว่าเข้ากับใครไม่ได้ นั่นเป็นผล ซึ่งมีเหตุ ตามหาเหตุให้พบเสียก่อน ผลจะเปลี่ยนไปในทางที่ทุกฝ่ายพอใจ รวมทั้งตัวเราเอง ถ้าเป็นการบริหาร จะเป็นการบริหาร การศึกษาหรือหน่วยงานใดก็ตาม ผลปรากฏออกมาว่า ลูกน้องตั้งแง่ใส่กัน ไม่มีความสามัคคี สืบสาวราวเรื่องไปที่เหตุ อาจพบว่าผู้บริหารนั่นเองที่ทำให้เกิดผลเช่นนั้น อาจเป็นเพราะชอบนโยบาย แบ่งแยก เพื่อให้ปกครองง่าย

๓) **อัตถัญญตา** การรู้จักตัวเอง เป็นธรรมชาติของคนที่มีมักจะเห็นตัวเองเป็นใหญ่ คิดอะไรเข้าข้างตนเองทั้งนั้น พระท่านว่า อัตตาโต ยากที่คนจะทำความรู้จักกับตัว และยอมรับสภาพความเป็นจริงของตัวเอง ความคิดนี้ทำให้คนไม่สามารถปรับตัวให้พอดีแก่บุคคลโอกาสและสถานที่ เมื่อเด็กเป็นลูกคนเดียวของพ่อแม่ ใหญ่กับบ้าน เมื่อมาอยู่โรงเรียนจะทำเช่นนั้นอีก ใครเขาจะยอม เบ่งหนักเข้า ปรับตัวไม่ได้ กลายเป็นหมาหัวเน่า เข้ากับเพื่อนไม่ได้ ผู้ใหญ่ที่มีลักษณะเหมือนเด็กที่ขี้กมาเป็นตัวอย่างก็มีอยู่มาก เป็นประเภทหลงตัวเอง ทำให้ใหญ่เสียจนเคยตัว ทำให้เข้าสังคมไม่ได้

^{๓๘} อ.สุตต. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๑๔. , ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๒๖๔.

๔) **มัตถัญญา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณ มีสิ่งใดในโลกนี้บ้างที่ไม่ต้องการความพอเหมาะพอควร เสี่ยงอันตรายที่ตกเกินไปก็ไม่ไ้เพราะ พุดเก่ง พุดดี พุดมากไป คนก็เบื่อ อะไรที่พอดี ย่อมดีทั้งนั้น คำก็บอกความหมายอยู่ในตัวแล้วว่า พอจึงจะดี ความสุภาพอ่อนน้อมเป็นลักษณะดี แต่ถ้าเป็นผู้น้อยคอยก้มประนมกรเสีจนผู้ใหญ่เอียน ก็ไม่เป็นคุณแก่ตนเพราะมากเกินไป เว้นเสียแต่ว่า เราได้ศึกษาผู้ใหญ่คนนั้นแล้วว่าท่านชอบให้ทำอย่างนั้นมาก ๆ มากของเราคือความพอดีของท่าน ผลประโยชน์เป็นเรื่องของการรู้จักบุคคล เราชอบได้มาก ๆ ก็ให้เขามากเช่นกัน

๕) **กาลัญญา** เป็นผู้รู้จักกาลเวลา เวลาเป็นข้อจำกัดของทุกกิจกรรม เราเป็นคนสนุกสนาน มีอารมณ์ขันอยู่เป็นนิจ อยู่ท่ามกลางเพื่อนฝูง เพื่อนเฮฮาหัวเราะ ในบางเวลาอารมณ์ขันไม่เป็นที่ต้องการของสังคม เขากำลังประชุมกันเป็นเรื่องราว เราเห็นเขาเคร่งเครียดจึงปล่อยโง๊กออกมาเพื่อให้เขาจำขึ้น แต่เขากลับไม่มีอารมณ์ขัน กลับเห็นว่าเราไม่รู้จักกาลเทศะ การไม่รู้จักกาลเวลาอันสมควรในการประกอบกิจนั้น ๆ ฆ่าคนมามากแล้ว

๖) **ปริสัญญญา** เป็นผู้รู้จักชุมชน หมายความว่า เมื่อเข้าไปในที่ใด ให้ปรับกิริยาวาจาความประพฤติปฏิบัติให้เข้าไปตามชุมชนนั้น เป็นนักพัฒนาชุมชน เข้าไปปฏิบัติการตามหมู่บ้าน ไม่รู้จักหมู่บ้านนั้นก่อนทำงานไม่สำเร็จ ออกงานสังคมเป็นเช่นนั้น ชาวบ้านจัดงานบวชให้ลูกชาย เขาเชิญไปเป็นแขก ผู้รับเชิญแต่งตัวเป็นลิเกหลงโรง หรือฝรั่งหลงถิ่น พุดจาฝรั่งคำไทยคำเข้าสังคมชาวบ้านไม่ได้ ภาษาไทยเหมือนกัน แต่ฟังดูเหมือนพุดกันคนละภาษา

๗) **บุคคลัญญา** รู้จักบุคคล คือรู้จักตัวแล้วยังไม่พอ เพราะเราไม่ได้อยู่กับคนเดียว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น แม้ไม่ยอมเกี่ยวข้องกับก็ต้องเกี่ยว ไหน ๆ จะต้องเกี่ยวข้องกับเขาแล้ว รู้จักเขาไว้ได้ประโยชน์เสมอ รู้เราและรู้เขา จะช่วยให้ตัวเราปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้อง รู้เขาไม่ยากกว่ารู้เรา รู้เขาได้มากเท่าใดก็เป็นประโยชน์แก่เรามากเท่านั้น คนไทยใช้คำสั้น ๆ ว่า ให้รู้จักอ่านคน หัดอ่านให้ออกเช่นเดียวกับอ่านหนังสือ

กล่าวได้ว่า คนที่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล จัดเป็นสัตบุรุษคือคนดี เพราะสัปปริสธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นคุณสมบัติของคนดี เป็นธรรมของผู้ดี คนดีดังกล่าวยอมเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตาม คนเรามีความพอดีในแต่ละเรื่องไม่เท่ากัน พอดีของคนหนึ่งอาจจะไม่พอดีสำหรับอีกคนหนึ่งก็ได้ ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่จะต้องศึกษากันต่อไป

หลักธรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ดังกล่าวมาทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นเสมือนสะพานเชื่อมให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา และกลุ่มบุคคลในแต่ละสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมกลุ่มใหญ่หรือเล็กก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบัน

ครอบครัว สถาบันการศึกษา การเมือง การปกครอง เป็นต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้หลักธรรมในการเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดความรู้สึกสามัคคีในหมู่คณะ เห็นคุณค่าของมนุษย์ด้วยกัน

พระพุทธศาสนาสอนให้ถือหลักธรรมคือความถูกต้องตามหลักเหตุผลและสอนให้คนใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ให้รู้จักกำจัดทุกข์หรืออุปสรรคต่าง ๆ ด้วยการพิจารณาต้นเหตุแห่งทุกข์ แล้วแก้ปัญหาให้ถูกทาง ซึ่งการถือหลักเหตุผลนั้นเกี่ยวข้องกับหลักธรรมข้อที่ว่า “ธัมมัญญตา และ อตถัญญตา” ผู้ที่รู้จักเหตุผลนั้นจะพิจารณาว่า ผลกรรมที่เกิดจากวิบากกรรมใด นอกจากนี้หลักธรรมอิทธิบาท ๔ ยังสอนให้คนใช้สติปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างรอบคอบ ว่าเกิดจากวิบากกรรมอันใด (วิมังสา)

หลักธรรมดังกล่าวทั้งหมดนั้น ย่อมทำให้มนุษย์เกิดความรักใคร่ชอบพอซึ่งกันและกัน กล่าวคือหลักธรรมที่ใช้ในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานและหลักธรรมสำหรับผู้บังคับบัญชา หลักธรรมในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานนั้นสอดคล้องกับหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ทางโลก คือประกอบด้วย ธรรมสำหรับตนเอง ธรรมสำหรับรู้จักผู้อื่น และธรรมในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น

๒.๑๑.๓ หลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา

หลักความสัมพันธ์ของมนุษย์ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งเน้นให้คนในสังคมทุกคนทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในทางที่ถูกต้อง ก่อนที่จะรู้จักบุคคลอื่นเราควรรู้จักตัวเราให้ดีเสียก่อน เช่น เรายู้นตำแหน่งหน้าที่อะไร มีความรู้ความสามารถอย่างไร บุคคลในสังคมมีทัศนคติต่อเราอย่างไร ตลอดจนรู้ว่าในการติดต่อแต่ละครั้งเราติดต่อในนามของใคร เพื่ออะไร ควรวางตัวในการไปติดต่อต้องใช้กิริยามรรยาทอย่างไร เรามีความบกพร่องที่ควรปรับตัวใหม่หรือไม่ อย่างไร เป็นต้น บุคคลหรือกลุ่มคนที่เราจะต้องติดต่อสัมพันธ์ด้วย เช่น บุคคลในครอบครัว เพื่อนบ้าน ชุมชน มีผู้แยกกลุ่มบุคคลในสังคมออกเป็น ๖ กลุ่ม และเปรียบเทียบของบุคคลแต่ละกลุ่มเป็นทิส ๖ ทิส มีคุณธรรมให้ปฏิบัติตอบแทนซึ่งกันและกัน ถ้าใครปฏิบัติได้ก็นับว่าเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์เป็นเลิศ หลักคุณธรรมที่ควรปฏิบัติต่อกันล้วนแต่เป็นสิ่งที่สนองความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ทั้งสิ้น ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์นั้น ขอกล่าวถึงความเป็นมาของหลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา ก่อนนั้นจึงจะกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ของครูและศิษย์ต่อไป

๒.๑๑.๓.๑ ความเป็นมาของมนุษย์สัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

ในสังคาลกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่เราจะต้องเกี่ยวข้องกับสังคมาวจุทศที่อยู่รอบตัวเรา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ทิศ ๖ เพื่อให้บุคคลได้ปฏิบัติต่อกันและกันอย่างไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ แต่กลับทำให้เกิดความสามัคคีและเกิดเป็นสัมพันธภาพที่ดีต่อกันอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งทิศ ๖ นั้น มีใจความโดยย่อว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต ใกล้กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นสังคาลกบุตรคฤหบดีลูกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปือก มีผมเปือก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน

ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองผ้า ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกบุตรคฤหบดี ซึ่งลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปือก มีผมเปือก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนบุตรคฤหบดี เธอลุกแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปือก มีผมเปือก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน เพราะเหตุอะไร

สังคาลกบุตรคฤหบดี กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ เมื่อจะทำกาลกิริยา ได้กล่าวไว้ว่า นี่แน่ลูก เจ้าพึงนอบน้อมทิศทั้งหลาย ข้าพระองค์สักการะเคารพนับถือบูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปือก มีผมเปือก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่

คุณก่อนคฤหบดีบุตร ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศทั้ง ๖ กันอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างไร ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ตามที่ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบน้อมทิศ ๖ กันนั้นเกิด พระเจ้าข้า^{๓๕}

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๘/๒๐๒. , พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๗๗-๗๘.

ดังนั้น ทิศ ๖ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลที่เกี่ยวข้องกันโดยความเป็นบิดา มารดา กับ บุตร ธิดา ครู อาจารย์ กับ ศิษย์ หรือนักเรียน นักศึกษา เพื่อน กับ เพื่อน นาย กับ คนรับใช้ และสมณพราหมณ์ กับ ทายก ทายิกา ต่างก็มีจรรยาบรรณในตัวเองตามหลักทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ดังที่สังคาลกมาตพได้ทำการมอบน้อมทศ ๖ ตามที่พ่อสั่งไว้ และพระพุทธเจ้าได้ปฏิรูปทศ ๖ นั้นมาเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลผู้มีความเกี่ยวข้องกันและกันดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

มนุษยสัมพันธ์ตามหลักทศ ๖ นั้น ได้แจกแจงหน้าที่แตกต่างกันออกไป ในงานวิจัยนี้ จะขอกล่าวถึงความสัมพันธ์เฉพาะครูกับศิษย์ ซึ่งครูและศิษย์ต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องเกี่ยวข้องกันโดยความเป็นครู อาจารย์กับศิษย์ ในสังคาลกสูตร ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ไว้อย่างชัดเจน ดังจะได้กล่าวถึงเป็นลำดับต่อไป

๒.๑๑.๓.๒ ความสัมพันธ์ของศิษย์กับครู

ผู้ที่มีอุปการคุณต่อเด็ก นักเรียน นักศึกษา เยาวชน รองจากบิดามารดา ก็คือ ครู อาจารย์ เพราะท่านย่อมประสิทธิ์ประสาทสรรพวิชาทั้งในตำราและนอกตำรา ให้แก่ศิษย์ได้มีความรู้หรือมีวิชาติดตัวที่จะต่อสู้กับโลกภายนอก และมีอาชีพเป็นหลักในการดำรงชีวิตได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ศิลปะ วิทยา การเรียนรู้ ได้จากครูอาจารย์ท่านพร้าสอน

มีวิชาเลี้ยงกายไม่อาทร หมดทุกข์ร้อนเพราะได้ครูแนะนำ^{๔๐}

ตามหลักทศ ๖ ครู อาจารย์ คือทศเบื้องขวา หรือทศใต้ ครู อาจารย์เป็นทักษิณบุคคล ควรแก่การบูชาคุณ ดังนั้น ศิษย์จึงควรมีความกตัญญู มีความสำนึกและเห็นคุณค่าความดีของครู อาจารย์ โดยการปฏิบัติต่อท่านด้วยความเคารพตามหน้าที่ของศิษย์ที่ดี ที่จะพึงปฏิบัติต่อครู อาจารย์ มีดังนี้^{๔๑}

๑) **ลุกขึ้นยืนรับ** เป็นการให้เกียรติให้ความเคารพครูอาจารย์ กิริยาขึ้นเป็นการให้ความเคารพ ส่วนการกราบนั้นตามมาทีหลัง การยืน (อาจจะยืนขึ้นยกมือไหว้หรือคำนับ) หรือการกราบแสดงความเคารพนั้นขึ้นอยู่กับสถานที่ ซึ่งเป็นการแสดงออกด้วยความเหมาะสม

^{๔๐} คุณ โทจันทร์ รัส., พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๔.

^{๔๑} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๑๕๘/๒๐๒.

๒) ช่วยทำกิจธุระของครูอาจารย์ คือ การเข้าไปช่วยทำกิจธุระที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนหรือกิจธุระอื่น ๆ อันเป็นการแบ่งเบาภารกิจของครูอาจารย์

๓) เชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนของครูอาจารย์ คือ ตามธรรมเนียมครูอาจารย์ที่ดีนั้น ท่านย่อมจะสั่งสอนศิษย์ด้วยจิตเมตตา ด้วยความปรารถนาดีเสมอ ดังนั้น เมื่อท่านสั่งสอนหรือว่ากล่าวตักเตือนอะไร ต้องตั้งใจฟังด้วยความเคารพ ให้ฟังก่อนจึงเชื่อเรียกว่าเชื่อฟัง แล้วเต็มใจปฏิบัติตามคำสอนนั้น ๆ ข้อนี้สำคัญมากเพราะถ้าไม่เชื่อฟังแล้ว การปฏิบัติตามหน้าที่อื่น ๆ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้

๔) อุบัติฐาก ได้แก่ การแสดงความกตัญญูทเวทิตโดยการหาโอกาสเข้าไปช่วยเหลือ บำรุงตอบแทนบุญคุณท่านตามโอกาสอันควร เป็นการแสดงความมีน้ำใจ ปรนนิบัติช่วยเหลือครูอาจารย์ทำกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ตนเห็นสมควร โดยอาสาทำเองไม่ต้องรอให้ครู อาจารย์ใช้ ก็จัดเป็นหน้าที่ของศิษย์ที่ควรแสดงออก

๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ได้แก่ การตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ตั้งใจจดจำ “ตาหูฟัง มือจด ใจคิด ปากท่อง (จำ)” ถ้าจะถามหรือตอบต้องทำด้วยความเคารพ

ทั้งนี้ก็เพื่อให้ศิษย์สำนึกในหน้าที่เป็นศิษย์ที่ดีมีความรักเคารพในครู อาจารย์ของตน มีความกตัญญูทเวทิตต่อผู้มีพระคุณ เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ทั้งในห้องเรียนและในโรงเรียนหรือสถาบันและเพื่อฝึกเยาวชนให้มีน้ำใจมีความรับผิดชอบ ให้เป็นคนอ่อนน้อมว่าง่ายสอนง่าย ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น

นอกจากนี้ ในพระสูตรและอรรถกถาแปล ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒ ยังได้กล่าวอธิบายถึงความสัมพันธ์ตามหน้าที่ซึ่งศิษย์จะต้องปฏิบัติต่อครู อาจารย์ไว้ ดังต่อไปนี้

ด้วยการลุกขึ้นยืนรับ คือ ด้วยลุกขึ้นจากที่นั่ง จริงอยู่ ศิษย์เห็นครู อาจารย์มาแต่ไกล ลุกจากที่นั่งทำการต้อนรับ รับสิ่งของจากมือ ปูอาสนะให้ครู อาจารย์นั่งแล้ว ฟังทำการพัด ล้างเท้า นวดเท้า เป็นต้น

ด้วยการรับใช้ หมายความว่า เข้าไปรับใช้วันละ ๓ ครั้ง แต่ที่แน่ ๆ ก็ควรไปในกาลเรียนศิลปะ

ด้วยการเชื่อฟัง ความว่า ก็ศิษย์เมื่อไม่เชื่อฟัง ย่อมไม่บรรลุคุณวิเศษ

ด้วยการปรนนิบัติ คือ ด้วยการปรนนิบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เหลือปากว่าแรง จริงอยู่ ศิษย์ควรลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ให้นำบัวรดน้ำ แปรงสีฟัน แม้ในเวลาอาหารก็ถือเอาน้ำดื่มไปให้ แล้วทำการรับใช้ เสร็จแล้วไหว้ ควรกลับได้ ควรซักผ้าที่มัวหมอง ควรตั้งน้ำอาบในตอนเย็น ควรอุปัฏฐาก ในเวลาที่ท่านไม่สบาย

ด้วยการเรียนศิลปะโดยเคารพ ความว่า การเรียนนิคหน้อยแล้วท่องหลาย ๆ ครั้ง
แม้บทเดียวก็ควรเรียนให้รู้จริง เชื่อว่า เรียนด้วยความเคารพ^{๔๒}

๒.๑๑.๓.๓ ความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์

ครูอาจารย์กับศิษย์หรือนักเรียนนักศึกษาจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน
ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้มีความปรารถนาดีต่อกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน
โดยเฉพาะครูอาจารย์นั้นมีอิทธิพลในการหล่อหลอมปรุงแต่งบุคคลในสังคมได้มากพอ ๆ กับบิดา
มารดาถึงอาจเป็นผู้ชี้นำหรือนำทางสังคม เป็นผู้ยกระดับวิญญาณของมนุษย์ และเป็นนักสร้างผู้
ยิ่งใหญ่กว่าได้ เพราะฉะนั้นครูอาจารย์จึงควรสอนให้นักเรียนนักศึกษาได้มีความรู้ความเข้าใจใน
วิชาที่สอนอย่างลึกซึ้ง สามารถที่จะนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ และความเจริญก้าวหน้าได้อย่าง
จริงจัง เมื่อเป็นเช่นนี้ ครูอาจารย์จึงควรมีคุณสมบัติของความเป็นครูอาจารย์ที่ดีและมีคุณธรรม
ดังต่อไปนี้

คุณสมบัติของครูผู้สอน

ปฏิสัมพันธ์ ๔^{๔๓} ความแตกฉานความเชี่ยวชาญหรือชำนาญการที่เรียกว่า
ปฏิสัมพันธ์ ๔ นั้นดังนี้

(๑) อุตลปฏิสัมพันธ์ มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งแจ่มแจ้งถูกต้องในเนื้อหา
สาระของวิชาที่สอน

(๒) ชัมมปฏิสัมพันธ์ มีความเข้าใจแจ่มแจ้งแตกฉานในหัวข้อวิชา
สามารถยกหัวข้อแล้วอธิบายความได้โดยพิสดาร

(๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ มีความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาเป็นสื่อในการ
สอนที่ทำให้ให้นักเรียนนักศึกษาเข้าใจได้ง่าย สามารถบรรยายเป็นเหตุเป็นผลเป็นลำดับต่อเนื่องกัน ไม่
พูดวกวนสับสน

(๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ มีปฏิภาณไหวพริบนับไว สามารถเข้าใจและคิด
หาเหตุผลได้อย่างเหมาะสมนับไว ทั้งสามารถแก้ปัญหาและโต้ตอบปัญหาได้อย่างถูกต้องและ
ทันทีทันใด

^{๔๒} พระสูตรและอรรถกถาแปล ทิมนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒, หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๔๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๑๖.

กัลยาณมิตรธรรม ๙^{๔๔} องค์คุณของกัลยาณมิตร คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ ความเป็นกัลยาณมิตรหรือที่เรียกว่า คุณธรรมของครูอาจารย์ ๙ ประการ คือ

(๑) ปิโย ประพฤติตัวน่ารัก คือวางตัววางตนให้เป็นผู้มีกิจกรรมารยาทอันเรียบร้อย เป็นผู้ที่น่ารักน่าคบ มีใจเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อ โอบอ้อมอารีต่อนักเรียนนักศึกษาเป็นอย่างดี

(๒) กระจู มีใจหนักแน่น ทำตนให้เป็นผู้มีใจหนักแน่น นำเคารพ เป็นผู้ที่น่าไว้วางใจและเป็นที่ยึดได้

(๓) ภาวะนีโย นายก้อย่ง เป็นผู้นำก้อย่งในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาอย่างแท้จริง โดยฝึกฝนอบรมศึกษาค้นคว้าและวิจัยเพิ่มเติมอยู่เสมอ

(๔) วัตตา จะ สอนเก่ง มีศิลปะและเทคนิคในการสอน รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจและสามารถให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน นักเรียนนักศึกษาในทางที่ดีมีประโยชน์เป็นที่ปรึกษาที่ดี

(๕) ว่าจะนักชะโม อุดทนต่อถ้อยคำ มีความอดทนต่อคำตำหนิหรือคำล่วงเกินพร้อมที่จะรับฟังคำถามหรือข้อสงสัยต่าง ๆ และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนวิจารณ์คัดค้านได้เถียงได้

(๖) คัมภีร์ญจะ กะถัง กัดตา สอนเข้าใจง่าย รู้จักสอนอย่างไรนักเรียนจึงจะเข้าใจ ของยากต้องทำให้ง่าย ของลึกต้องทำให้ตื้น ของไม่เห็นต้องทำให้ชัดเจน สอนจากสิ่งที่รู้แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้ ง่ายไปหายาก ใกล้เคียงไปหาไกล ใหม่ไปหาเก่า ใหญ่ไปหาเล็ก ต่ำไปหาสูง เป็นต้น

(๗) โน จัญฐานะ นิโยชเย ไม่ชักนำศิษย์ในทางเสียหาย ไม่แนะนำสั่งสอนหรือปลุกระดมในทางที่ผิดทำนองคลองธรรม และไม่ชักจูงในทางที่เสื่อมเสีย และควรประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างในทางที่ดี

อย่างไรก็ตาม นอกจากนี้ ครูหรือผู้สอนที่ดีนั้นจะต้องมีคุณสมบัติตามแบบอย่างพระพุทธเจ้า จึงจะเรียกได้ว่าเป็นครู ผู้สอนโดยสมบูรณ์ และครูที่ดีตามหลักพุทธศาสตร์ ควรจะมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

^{๔๔} อ.สุตตก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

(๑) มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต สงสารศิษย์เพราะศิษย์อยู่ในสภาวะมืด ไม่รู้อะไร อยู่ในฐานะต่ำเพราะยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี การสอนนั้นมุ่งช่วยศิษย์ให้พ้นจากความทุกข์ ไม่หวังผลสิ่งใดตอบแทนไม่ต้อง การความร่ำรวย ไม่หวังเกียรติยศ ชื่อเสียง ครูที่หวังผลประโยชน์ตอบแทนจากศิษย์หรือหวังความร่ำรวยจากศิษย์ จะเป็นครูที่ดีไม่ได้

(๒) **ไม่ถือตัวไม่หยิ่งยโส** ถ้าเพื่อความรู้อของศิษย์แล้วไปไหน ๆ ก็ได้ นั่งที่ไหนก็ได้ พบกับใครสนทนากับใครก็ได้ เพื่อที่จะช่วยโจรร้าย พระพุทธองค์ต้องเสด็จเข้าป่าไปเผชิญหน้ากับโจรร้ายที่ฆ่าคนมานับร้อย บางทีพระองค์ก็พาภิกษุเข้าป่าช้าฝึคนิธิ เพื่อไปดูซากศพของสาวงาม บางทีเมื่อถึงคราวจำเป็นก็ทรงลงมือล้างเลือดล้างหนอง อุจจาระปัสสาวะของภิกษุที่กำลังป่วยด้วยโรคฝีดาษ ด้วยพระองค์เอง คนที่หยิ่งยโส ไร้วัดถือยศถือศักดิ์ จะเป็นครูที่ดีไม่ได้

(๓) **มีความอดทน ใจเย็น** แม้จะถูกรุกรานด้วยคำหยาบคายก็ตาม คราวหนึ่งพระองค์ เสด็จไปบิณฑบาตในนิคมแห่งชาวลูฏ มีพระภิกษุโอรสเจ้าลิจจวิชื่อสุนักขัตตะเป็นผู้ติดตาม พอเสด็จไปถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ได้พบอเจลกะตนหนึ่งชื่อ โกรกขัตติยะ ซึ่งประพฤติวัตรอย่างสุณัษ เคนด้วยข้อศอกและเข้ากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก เมื่อสุนักขัตตะเห็นเข้าก็คิดในใจว่าเขาเป็นพระอรหันต์ที่ดีองค์หนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของเขา จึงตรัสปรามว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ คนอย่างเธอยังจะปฏิญาณตนว่าเป็นสาวกบุตรอยู่อีกหรือ? พระสุนักขัตตะจึงทูลถามว่า เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงตรัสอย่างนั้น พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า เพราะเธอเชื่อว่า อเจลกะผู้ประพฤติเหมือนสุณัษเป็นพระอรหันต์ที่ดี เมื่อ ได้ยินเช่นนั้น สุนักขัตตะได้กล่าวข้อนว่า พระผู้มีพระภาคยังทรงหวังความเป็นพระอรหันต์ไว้อีกหรือ ซึ่งก่อนข้างจะเป็นการย้อนที่เจ็บแสบ แต่พระพุทธองค์ก็ทรงได้ตรัสตอบต่อไปอย่างปกติ

(๔) **มีความยุติธรรมไม่เห็นแก่หน้า** คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์เพื่อจะไปฉันที่บ้านของหญิงนคร โสภณิชื่อ อัมพาลี ไว้แล้ว หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าลิจจวิผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่า ก็มาทูลนิมนต์บ้าง แต่พระพุทธองค์หาได้ทรงรับไม่ ตรัสบอกเจ้าลิจจวิว่า พระองค์ได้รับนิมนต์ นางอัมพาลีไว้เสียแล้ว ครูที่ขาดความยุติธรรมในใจ โปรดศิษย์บางคน เข้าข้างศิษย์บางคน ไม่อาจจะเป็นครูที่ดีได้

(๕) **มีความรอบคอบ** พิจารณาอย่างถี่ถ้วน ไม่ตัดสินใจอย่างหุนหันพลันแล่น ความรอบคอบของพระพุทธองค์แสดงออกมาในพระดำรัสต่อไปนี้

“ดูก่อนจุนทะ แม้หากว่า สิ่งที่เป็นอดีต ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น

แม้หากว่าสิ่งที่เป็นอดีต เป็นจริงเป็นของแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น

แม้หากว่าสิ่งที่เป็นอย่างจริง เป็นของแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตย่อมรู้กาลเพื่อจะพูดสิ่งนั้น”

จากพระพุทธพจน์นี้ เราจะเห็นได้ทันทีว่า แม้แต่สิ่งที่เป็นความจริงพูดไปแล้วมีประโยชน์ พระพุทธองค์ก็ยังทรงดูกาลเทศะที่จะพึงตรัสออกมา นับว่าทรงมีความรอบคอบอย่างยิ่ง

(๖) **มีความประพฤติน่าเคารพบูชา** ครูไม่ใช่ผู้ให้ความรู้แก่ศิษย์อย่างเดียว แต่เป็นแบบอย่างทางความประพฤติแก่ศิษย์ด้วย ฉะนั้น ครูจะต้องเป็นทั้งผู้แนะและผู้นำ จะต้องปฏิบัติในสิ่งที่ตนสอน พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับพระองค์เองไว้ว่า

“ดูก่อนจุนทะ ตถาคตเป็นผู้กล่าวอย่างใดทำอย่างนั้น เป็นผู้ทำอย่างใดกล่าวอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ ตถาคต จึงชื่อว่า ยถาวาที ตถากาโร หรือ ยถากาโร ตถาวาที”

(๗) **รู้จักภูมิปัญญาของนักเรียน** ครูที่ดีต้องรู้จักระดับสติปัญญาของนักเรียนว่าสูงต่ำแค่ไหน แล้วปรับปรุงวิธีการสอนของตนให้เหมาะสมกับแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม^{๔๕}

อีกอย่างหนึ่ง คุณสมบัติสำคัญของผู้สอนที่จะกล่าวต่อไปนี้ ประมวลมาจากลักษณะที่จำเป็นอย่างยิ่งบางประการของพระพุทธเจ้า ตามที่คิดเห็น ผู้ทำการสอนไม่ควรจะขาดไป คุณสมบัติเหล่านั้น คือ

(๑) **การเข้าถึงความรู้** ข้อนี้กำหนดจากคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าในข้อว่า “ทรงเป็นสัพพัญญู” ที่แปลว่า ทรงรู้ธรรมทั้งปวง ตามที่ปฏิญาณพระองค์แก่อุปาสิวกในระหว่างทางเสด็จไปแสดงปฐมเทศนา การเข้าถึงความรู้ สมควรกำหนดเป็นคุณสมบัติประการแรกของผู้ทำการสอน เพราะเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ผู้สอนต้องเข้าถึงความรู้มาก่อนที่จะทำการสอน แม้ในวิชาที่เคยเรียนมาแล้ว ก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติมอยู่เสมอ เพื่อให้เป็นผู้ทันกับความก้าวหน้าทางวิชาการ

(๒) **การมีเมตตากรุณาประจำวิญญาณ** ข้อนี้มาจากเรื่องที่ว่า พระพรหมได้อารานาพระพุทธเจ้า เพื่อได้โปรดแสดงธรรมแก่สรรพสัตว์ เมื่อพิจารณาตามเนื้อหาแท้ ๆ คือ การมีความปรารถนาดี มีความสงสาร มีความเอ็นดูอย่างแรงกล้า ในการช่วยปลดปล่อยผู้อื่นจากความไม่รู้ เสกสร้างเขาให้กลายเป็นผู้รู้ การมีเมตตากรุณาประจำใจ จัดว่าเป็นหัวใจของครู หรือเรียกว่า “วิญญาณครู” คุณสมบัติข้อนี้เป็นเหตุให้ทำการสอนด้วยมีน้ำใจ เป็นเหตุทำการสอนได้ไม่

^{๔๕} แสง จันทรังาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒-๒๓.

รู้สึกเหนื่อย คุณตัวอย่างการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่หลังการตรัสรู้ จนถึงวันปรินิพพาน พระองค์ทรงสอนไม่หยุดหย่อน และดูเหมือนจะทรงสอนมากยิ่งขึ้น เมื่อทรงหยุดสอนก็เป็นเวลาปิดพระโอษฐ์ และเข้าสู่กระบวนการปรินิพพาน ทั้งนี้เพราะพระมหากรุณา

(๓) **การเป็นตัวอย่างของบทสอน** ข้อนี้กำหนดจากปฏิปทาของพระพุทธเจ้าที่ว่า “สอนอย่างไร ทำได้อย่างนั้น หรือทำอะไร สอนอย่างนั้น” เป็นหลักความกลมกลืน หลักความไม่ขัดแย้งระหว่างพฤติกรรมของผู้สอน การสอนอย่างหนึ่ง และทำเสียอีกอย่างหนึ่ง หรือคนเข้าถึงความรู้อย่างหนึ่ง แต่สอนไปเสียอีกทางหนึ่ง ไม่มีความซื่อสัตย์ในศิษย์ เหล่านี้คือความขัดแย้งในผู้สอน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า เป็นผู้สอนที่เศร้าหมอง การสอนอย่างไร และทำได้อย่างนั้น ด้านวิชาการหมายความว่า ผู้สอนเข้าถึงทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติทางด้านจริยะ หมายความว่า ผู้สอนทำตนเป็นตัวอย่างให้ดู ทางวิทยาศาสตร์หมายความว่า บทสอนนั้นได้ทำการพิสูจน์ทดสอบมาแล้ว เป็นบทสอนที่ฟังศึกษาได้ด้วยความมั่นใจ อีกประการหนึ่ง หมายความว่า การที่ผู้สอน จะถือว่าตนประพฤติดีแล้วเท่านั้น ย่อมเป็นการยังไม่เพียงพอ ควรพยายามด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ศิษย์ของตนประพฤติดีด้วย ข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งในเรื่องนี้ คือ การที่ผู้สอนไม่ทำตนอย่างที่สอนก็ตาม การที่ผู้สอนไม่ใยดีว่าเขาจะดีหรือไม่ดีก็ตาม ยังจัดว่าเป็นการเรียนการสอนที่มีอันตรายทั้งสิ้น

(๔) **การเข้าถึงความแตกต่างทางอินทรีย์ของผู้เรียนรู้** ข้อนี้กำหนดจากการที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพบความจริงว่า สรรพสัตว์ในโลกนี้มีอินทรีย์ต่างกัน ที่มีอินทรีย์แก่กล้าสามารถเรียนรู้ได้เร็ว เหมือนดอกบัวพันธุ์น้ำ เมื่อได้รับแสงอาทิตย์ก็คลี่บาน บางคนมีอินทรีย์อ่อนลงมาและอ่อนลง โดยลำดับ จำเป็นต้องใช้เวลาในระยะยาวและยาวออกไปโดยลำดับ เช่นเดียวกับดอกบัวพันธุ์น้ำ และพันธุ์น้ำต่อไปอีก จำต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นเพื่อรอความแก่กล้า

การหยั่งรู้ความสูงต่ำทางอินทรีย์ของผู้ศึกษา เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการจัดชั้นเรียน และการบรรจุเข้าชั้นเรียน ในการจัดทำตารางให้ยากง่ายอย่างเหมาะสม ตลอดจนในการช่วยให้สามารถก้าวหน้าทันกลุ่มในชั้นเรียน การสอบคัดเลือกบุคคลเข้าศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ก็มาจากหลักความจริงในเรื่องนี้เป็นพื้นฐาน การศึกษาที่มีประสิทธิภาพจะละทิ้งข้อนี้เสียไม่ได้ ในกรณีที่ทำการสอนเป็นกลุ่มหรือเป็นรายบุคคล หลักการข้อนี้ก็มีความจำเป็นมากขึ้น

(๕) **การสร้างความพร้อมและคอยความพร้อม** ความพร้อมเป็นฤกษ์อย่างสำคัญที่สุดของความสำเร็จในกิจการทั้งปวง เพราะความพร้อมหมายถึงความสมบูรณ์ของเหตุ ความพร้อมมูลของเงื่อนไขทุกประการ และผลสำเร็จย่อมติดตามมา โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงเป็นอย่างอื่นไปได้ ดังนั้น เมื่อความพร้อมยังไม่เกิดขึ้น จึงไม่ควรใจร้อนรีบด่วนตัดสินใจทำอะไรลงไปควร

คิดหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อสร้างความพร้อมขึ้น การอบรมสั่งสอนไปที่ละเล็กทีละน้อย เพื่อสร้างความสามารถให้แก่กล้าขึ้น โดยลำดับ เป็นวิธีการสร้างความพร้อมประการหนึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า การสั่งสอนด้วยปกิณกรรม^{๔๖}

พระพุทธเจ้ากับความเป็นครูผู้สอน

การสอนนั้นจำเป็นต้องอาศัยเทคนิควิธีการสอน ซึ่งวิชาการสอนนั้นก็มีด้วยกันหลายวิธี ผู้สอนควรจะศึกษาเพื่อจะได้เลือกและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่อการเรียนการสอนในแต่ละครั้ง โดยคำนึงถึงจุดมุ่งหมาย เนื้อหา วุฒิภาวะ ความแตกต่างระหว่างบุคคล และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ การที่จะเลือกใช้วิธีสอนใด ๆ นั้นขึ้นอยู่กับวิจารณญาณของผู้สอนเอง และอาจพิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ กันในการสอนด้วยว่าจะใช้วิธีการสอนแบบใด หรืออาจจะใช้หลาย ๆ วิธีรวมกันก็ได้ ทั้งนี้ต้องดูความเหมาะสมของเนื้อหาวิชาที่จะสอนนั้น ๆ และผู้เรียนด้วย

เมื่อจะกล่าวถึงครูผู้สอนที่มีวิธีการหรือเทคนิคชั้นเยี่ยมแล้วนั้น คงจะไม่มีใครในโลกที่เทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าได้ ตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่เราทั้งหลายทราบกันคืออยู่แล้วนั้น จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศในโลก ทรงเป็นสัพพัญญูและโลกวิทูผู้รู้แจ้งโลก นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงเป็นบรมครูชั้นยอด กล่าวคือทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลายในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายตามจริตและอัชฌาศัยของแต่ละคน สามารถทำให้ผู้เรียนหรือผู้ฟังได้บรรลุภูมิธรรมในแต่ละระดับที่แตกต่างกันออกไป

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมครูผู้ยิ่งใหญ่ เพราะทรงมีคุณสมบัติของความ เป็นครูบริบูรณ์สมบูรณ์ทุกประการ โดยเฉพาะวิธีการสอนหรือการฝึกคนที่มีความปัญญาน้อย พระพุทธองค์ทรงใช้เทคนิควิธีการที่เหมาะสม และประสบความสำเร็จอย่างงดงาม ดังจะเห็นได้จากกรณีสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลา

ที่วัดเวฬุวันวิหาร เมืองราชคฤห์มีพระสองรูปเป็นพี่น้องกัน องค์พี่ชื่อมหาปันถก บวชก่อนและได้บรรลุอรหัตต์แล้ว องค์น้องชื่อจูฬปันถกเพิ่งจะเข้าบวชไม่นาน เมื่อบวชแล้วก็อยู่กับ พระพี่ชาย โดยถือเอาเป็นอาจารย์สอนธรรมให้ ฝ่ายท่านมหาปันถกผู้พี่ก็พยายามอบรมสั่งสอน พระผู้น้อง แต่ไม่ได้ผลเพราะปรากฏว่าท่านเป็นคนโง่มาก เพื่อปรับปรุงวิธีสอนให้ดีขึ้น ท่านผู้พี่ถึงกับประพันธุ์ธรรมะง่าย ๆ เป็นบทกวีให้น้องชายท่องข้อความในบทประพันธุ์นั้น ท่านเทียบ

^{๔๖} สุวรรณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓๕-๑๔๐.

พระคุณของพระพุทธเจ้ากับแสงพระอาทิตย์ จุฬาคาถาเดียวคือ ๔ บรรทัดสั้น ๆ แต่พระจูฬป็นถก ก็จำไม่ได้จนแล้วจนรอด แม้ว่าจะท่องอยู่นานถึงสี่เดือน

อยู่มาท่านผู้รู้สึกระอาใจ และเห็นว่า น้องชายไม่มีอุปนิสัยในทางบวช แล้ว จึงแนะนำให้สึกเสีย พระจูฬป็นถกพี่ชายไล่สึกก็เสียใจ จึงตกลงจะหนีไปสึก ได้เดินบ่าหน้า ออกประตูพระวิหารไป พระศาสดาทรงทราบเรื่องนี้ จึงเสด็จไปเดินจงกรมอยู่บริเวณประตูวัด พอ พระจูฬป็นถกจะออกประตูวัดก็เหลือบไปเห็นพระศาสดา จึงแวะเข้าไปกราบทูลลาตามธรรมเนียม พระศาสดาตรัสถามว่า “เธอกำลังจะไปไหน จูฬป็นถก” พระจูฬป็นถกกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ กราบทูลลาพะยะค่ะ จะไปสึกตามสมณเพศ” พระศาสดาตรัสถามว่า “ทำไมเธอคิดอย่างนั้นล่ะ จูฬป็นถก” ท่านทูลตอบว่า “ข้าพระองค์เป็นคนโง่พะยะค่ะ เรียนอะไรไม่ได้ ทามหาป็นถกจึงแนะนำ ให้สึกเสีย”

พระศาสดาทรงเห็นพระจูฬป็นถกมีความโทมนัสจึงเอื้อมพระหัตถ์ไปลูบ ศีรษะท่านพลางตรัสว่า “จูฬป็นถกก็เธอบวชในสำนักของเรา เมื่อมีเหตุอะไรขึ้นทำไมจึงไม่บอกเรา เธอจะสึกทำไม มานี่แน่ะ” เสร็จแล้วก็ทรงนำพระจูฬป็นถกไปยังพระคันธกุฎี ที่ประทับของ พระองค์ ณ ที่นั่นเอง วิธีสอนคนโง่ก็เริ่มขึ้น

พระศาสดารับสั่งให้ท่านจูฬป็นถกนั่งที่ระเบียงทางตะวันออก ขณะนั้น เป็นเวลาสายพอสมควร แสงพระอาทิตย์ยามเช้ายังสาดเข้าไปถึงในพระระเบียง “นั่งหันหน้าไปทาง ทิศตะวันออกสิ จูฬป็นถก” รับสั่งโดยไม่ได้ทรงอธิบายเหตุผล “ลืมนั่งมองดูพระอาทิตย์นั่น แล้วนี่ ผ่าขาว เอามือข้างหนึ่งจับไว้ แล้วเอามือข้างหนึ่งลูบไปลูมา ขณะเดียวกันเธอต้องบริกรรมว่า “เซ็ด ธูลี ๆ” (ระโฆระระณัง ๆ) ทำนาน ๆ” ทรงปล่อยให้ท่านจูฬป็นถกนั่งบริกรรมมองพระอาทิตย์อยู่ใน ความเจียบตามลำพังต่อไป

ท่านจูฬป็นถกไม่ได้คิดอะไรมาก นอกจากกระทำตามรับสั่ง เหมือนคนที่ ถูกสะกดจิต หรือคนที่รับการปลุกเสกด้วยเวทมนตร์เท่านั้น กาลเวลาผ่านไปชั่วครู่ใหญ่ ดวงตะวันก็ ส่องรังสีกล้าแผดเผาดวงหน้าของท่านแรงขึ้นตามลำดับ พระจูฬป็นถกซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ฉันอาหาร รองท้องเลย รู้สึกต้องทรมานจากความหิวและความร้อนมากยิ่งขึ้น ท่านก้มลงมองฝ่าขาวในมือ ทันใดนั้นก็เกิดความรู้สึกประหลาดใจเป็นอันมาก ผ่าขาวสะอาดที่พระศาสดาประทานไว้ นั้นได้ กลายเป็นผ้าสีสกปรกน่าเกลียด ทั้ง ๆ ที่ท่านถือมันไว้ตลอดเวลา จากสิ่งเล็กน้อยนี้ทำให้ท่านถูกคิด ขึ้นมาว่าความสกปรกนี้ไม่ได้มาจากที่อื่น แต่มันออกมาจากในร่างกายของท่านเอง “โอ ! ร่างกาย ของคนเรานี้มีธูลีหนอ” ท่านคำนึง

พระศาสดาทรงทราบ ว่า ดวงปัญญาได้ฉายแวบขึ้นในใจของพระจูฬป็น ถกแล้ว จึงทรงริบเติมเชื้อด้วยพระคำรัสว่า “ถูกแล้วเธอ ร่างกายของคนเรามีธูลี” และตรัสต่อไปว่า

“แต่ฐลิต่างร่างกายนั้นไม่เท่าไร ฐลิต่างใจสือเชอสำคัญมาก ฐลิต่างกายเขาเรียกว่า เรณู แต่ฐลิต่างใจเรียกว่า รากะ สองอย่างนี้ต่างกัน” พระจุฬป็นถกตรงตามพระพุทธโอวาท ในที่สุดได้สำเร็จพระอรหันต์^{๔๑}

จากตัวอย่างการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ได้นำมาแสดงไว้นี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูชั้นยอด สามารถสอนคนที่โง่เขลาดังเช่นพระจุฬป็นถกให้เป็นผู้พบทางสว่างด้วยปัญญาได้ ซึ่งยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนพระองค์ได้

อย่างไรก็ตาม การสอนที่จะมีผลดีนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครู และวิธีการสอนที่ดี คุณสมบัติในความเป็นครูของพระพุทธเจ้า นั้น จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัติของพระองค์นั้น มีอยู่ ๒ ประการที่บอกถึงความ เป็นครูโดยตรงคือ อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่มีผู้เทียมเท่า สดุดา เทวมนุสสุสานิ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๔๒}

พระพุทธเจ้าสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมคา และสามารถให้ผู้ฟัง รู้ถึงขั้นอริยสัจจะ และเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ ซึ่งปัจจุบันนี้หาไม่ได้เสียแล้ว

ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทำงานประกาศคำสอนใหม่อย่างได้ผล ในช่วงระยะเวลาเพียง ๘ เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนา สามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นโพธิญาณ กลายเป็นพระอริยบุคคลถึง ๑๒๕๐ องค์ และในช่วงพระชนม์ชีพของพระองค์นั่นเอง พระพุทธศาสนาก็ตั้งเป็นหลักแหล่งลงอย่างมั่นคง ในดินแดนแถบ ลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อมากลายเป็นศาสนาของโลกไป

การศึกษาคุณสมบัติ และวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และเราอาจจะได้หลักการบางอย่าง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ใน หลักการศึกษาของเราในปัจจุบัน^{๔๓}

^{๔๑} ปิ่น มุฑกันต์ พ.อ., **บทบาทพระบรมครู**, (กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๗-๒๑๑.

^{๔๒} พระมหาเทวัญ วิสุทธิจารี (เอกจันทร์), “ปัจจัยที่มีผลต่อการสำเร็จการศึกษาบาลีระดับเปรียญตรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

^{๔๓} แสง จันทร์งาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, หน้า ๒๑-๒๒.

พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม ดังนั้น ครูอาจารย์นอกจากจะมีคุณสมบัติของความเป็นครูอาจารย์และมีคุณธรรมแล้ว จำเป็นจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับนักเรียนนักศึกษา โดยมีจิตเมตตาปฏิบัติหน้าที่ต่อนักเรียนนักศึกษาในฐานะทักษิณบุคคลและปุชนิยบุคคล สมดังเป็นทิศเบื้องขวา ด้วยการอนุเคราะห์ศิษย์ ๕ สถาน ดังนี้^{๕๐}

๑) **แนะนำดี** ได้แก่ ทั้งแนะนำแต่ในสิ่งที่ดีงามที่เป็นประโยชน์ที่เป็นเรื่องสร้างสรรค์ นอกจากแนะนำการปราศสอนแล้ว ตัวครูอาจารย์เองก็ต้องนำคือ ทำตัวเป็นแบบอย่างด้วยอย่าให้เป็นอย่างที่ว่า “จงทำอย่างที่ดีสอน อย่าทำอย่างที่ดีสอน” นอกจากวิชาการแล้ว ควรจะได้แนะนำในการที่จะดำรงชีวิตในกายภาคหน้าด้วย

๒) **ให้เรียนดี** ได้แก่ สอนศิษย์ด้วยความตั้งใจ ไม่สอนแบบสุกเอาเผากินแบบถึงชั่วโมงสอนก็ไปสอนมิได้เตรียมการสอน วิชาอะไรที่ควรรู้ก็ต้องให้รู้ ที่ควรจะต้องให้จำควรจะให้เข้าใจทดลองลงมือปฏิบัติ ควรให้ศิษย์ได้เรียนดี ได้รู้ดี ทำการงานได้ดี หรืออย่างที่ว่า “เรียนให้รู้ ดูให้จำ ทำให้ได้ และใช้ให้เป็น”

๓) **บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง** ไม่ปิดบังอำพราง ได้แก่ ครูอาจารย์ผู้สอนวิชาใด ก็ต้องสอนให้ครบตามแผนการสอนของเนื้อหาวิชานั้น ๆ ไม่ปิดบังหรือซักไว้เพราะกลัวว่าศิษย์จะรู้ทันหรือเพราะต้องการจะ “ขาย” ข้อลึกลับใน โอกาสต่อไปหรือไม่ใช่ในลักษณะที่ว่าแจก Sheets ปิด Course เพราะสอนไม่ทันเนื่องจากเวลาสอนไม่สอนแต่ไปทำธุรกิจอย่างอื่น

๔) **ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง** ได้แก่ จัดให้มีการประกาศหรือมอบเกียรติบัตรเชิดชูความรู้ความสามารถ หรือคุณงามความดีของศิษย์ตนให้เป็นที่ประจักษ์แก่เพื่อนฝูงหรือแก่สังคมเพื่อจะได้เป็นตัวอย่างที่ดี และเป็น การสร้างเสริมขวัญและกำลังใจแก่ศิษย์ ในการที่จะมีฉันทะและอุตสาหะที่จะทำดียิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป ทั้งจะเป็นการกระตุ้นให้ศิษย์คนอื่น ๆ อยากจะได้รับการยกย่องเช่นนั้นด้วย

๕) **ทำการป้องกันในทิศทั้งปวง** ได้แก่ ป้องกันศิษย์ของตนมิให้เสื่อมเสีย ทั้งป้องกันชื่อเสียง และความปลอดภัยโดยฝากฝังกับผู้หลักผู้ใหญ่ในถิ่นที่ศิษย์อาศัย หรือในถิ่นที่ศิษย์จะเดินทางไป หรือฝากฝังกับผู้บังคับบัญชาในหน่วยงานที่ศิษย์ทำงาน ทั้งนี้ จะได้รับความไว้วางใจ การต้อนรับและความเอาใจใส่เป็นอย่างดี เพราะเป็นศิษย์มีครูอาจารย์นั่นเอง

^{๕๐} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๑๕๕/๒๐๓.

ทั้งนี้ก็เพื่อให้ครูอาจารย์สำนึกในหน้าที่เป็นครูอาจารย์ที่ดี มีสัมพันธภาพทางใจกับศิษย์ไว้มีเสื่อมกลาย ไม่ทอดทิ้งศิษย์ทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียน เพื่อให้วิชาการสาขาต่าง ๆ ได้รับการสืบทอดไม่ตายไปตามผู้รู้หรือผู้เป็นเจ้าของ และเพื่อให้สังคมได้มีผู้นำทางที่ดี

ขณะเดียวกัน ในพระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒ ยังได้กล่าวอรรถาธิบายถึงสัมพันธภาพระหว่างครูกับศิษย์ ในฐานะที่ครูอาจารย์ได้รับการบำรุงจากศิษย์แล้ว ครูอาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ ดังต่อไปนี้

แนะนำดี ความว่า อาจารย์ทั้งหลายยอมให้ศิษย์ศึกษา คือแนะนำมารยาทนี้ว่า เธอควรนั่งอย่างนี้ ควรเคี้ยวอย่างนี้ ควรบริโภคอย่างนี้ ควรเว้นมิตรชั่ว ควรคบมิตรดี

ให้เรียนดี ความว่า อาจารย์ทั้งหลายชำระอรรถและพยัญชนะชี้แจงประโยชน์แล้ว ให้ศิษย์เรียน โดยอาการที่ศิษย์จะเรียนได้ดี

สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ความว่า ถ้ายทอดวิชาความรู้ให้โดยไม่ปิดบังอำพราง ไม่หวงวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่ สอนให้ศิษย์เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งลึกซึ้งจริง ๆ

ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ความว่า อาจารย์ทั้งหลายกล่าวถึงคุณของศิษย์อย่างนี้ว่า ศิษย์ของเราคนนี้ ฉลาดเป็นพหูสูตรเท่า ๆ กับเรา พวกท่านพึงยึดเหนี่ยวศิษย์นี้ไว้แล้ว ให้ศิษย์ปรากฏในเพื่อนฝูงทั้งหลาย

ทำการป้องกันในทิศทั้งหลาย ความว่า อาจารย์ยอมทำการป้องกันศิษย์ในทิศทั้งปวงด้วยให้ศึกษาศิลปะ เพราะว่า ลากสักการะยอมเกิดแก่ผู้เรียนศิลปะในทิศที่ไปแสดงศิลปะ ลากสักการะนั้นเป็นอันชื่อว่า อาจารย์กระทำแล้ว มหาชนแม้เมื่อจะกล่าวถึงคุณของศิษย์นั้น ย่อมกล่าวถึงคุณของอาจารย์ก่อน โดยแท้ว่า ศิษย์ของท่านนี้เป็นศิษย์ที่ล้างเท้าอาจารย์อยู่แล้ว ลากเกิดขึ้นแก่ศิษย์นั้นแม้ประมาณถึงพรหมโลก ก็เป็นของอาจารย์นั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง โจรทั้งหลายในดง ย่อมไม่เห็น อมนุษย์ก็ดี ภูเป็นต้นก็ดี ย่อมไม่เบียดเบียน ศิษย์คนใด ผู้อยากได้วิชาเดินไป อาจารย์แม้ให้ศิษย์คนนั้นศึกษา ก็ชื่อว่ายอมทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย อาจารย์ทั้งหลายแม้ยกย่องศิษย์อย่างนี้ว่า ศิษย์ของเราอยู่ในทิศนี้ ไม่มีต่างกันในศิลปะนี้ของศิษย์และของเรา พวกท่านจงไปถามศิษย์นั้นเถิด แก่มนุษย์ผู้เกิดความสงสัยจากทิศที่ศิษย์นั้นไปแล้วมาหาตน ก็ชื่อว่ายอมทำการป้องกันเพราะลากสักการะเกิดขึ้นแก่ศิษย์ในที่นั้น อธิบายว่า ย่อมทำให้เป็นที่พึง^{๕๐}

^{๕๐} พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

๒.๑๒ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในปัจจุบันและในพระพุทธศาสนา

๒.๑๒.๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในปัจจุบัน

มนุษยสัมพันธ์มีประวัติความเป็นมาช้านาน แต่เริ่มมีความสำคัญเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน เพราะโลกเจริญด้วยเทคโนโลยี และมีประชากรเพิ่มขึ้น มนุษยสัมพันธ์จึงได้รับความสนใจจากบุคคลทุกกลุ่มทุกอาชีพที่เกี่ยวข้องกันทั้งทางด้านการค้าขาย การติดต่อกัน การสมัครงาน การศึกษา การเมืองและการปกครองเพราะเป็นสื่อเชื่อมความรักความเข้าใจอันดีต่อกัน นอกจากนี้ มนุษยสัมพันธ์ยังเป็นเครื่องชี้ให้มนุษย์รู้จักตัวเอง รู้จักบุคคลอื่น เป็นแนวทางปรับปรุงตนเองให้เป็นที่รักและชื่นชอบของบุคคลทั่วไป

มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การติดต่อเกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคลเพื่อเป็นสะพานทอดไปสู่ความเป็นมิตร รวมทั้งการพัฒนาตนเองให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอ และได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากผู้อื่น ขณะเดียวกัน มนุษยสัมพันธ์ก็เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในตัวเอง กล่าวคือ เป็นการช่วยสร้างเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเพื่อให้ได้มาซึ่งความรักใคร่รักใคร่ และความร่วมมือ ตลอดจนการอยู่ร่วมกับคนอื่นอย่างมีความสุข และเป็นการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีของบุคคล เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะมีผลให้การดำรงชีวิตร่วมกันอย่างราบรื่น ตลอดจนการทำงานด้วยกันให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ และทำให้ทุกฝ่ายได้รับความพึงพอใจในที่สุด

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า มนุษยสัมพันธ์ หมายถึง การติดต่อเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์อันจะเป็นสะพานนำไปสู่การสร้างมิตร ชนะมิตร และจงใจคน รวมทั้งการพัฒนาตนเองให้เป็นที่รู้จักรักใคร่ ชอบพอแก่คนทั่วไปอย่างกว้างขวาง ได้รับการสนับสนุนร่วมมือจากบุคคลทุกฝ่ายเพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย

จุดมุ่งหมายของมนุษยสัมพันธ์ ก็คือ การมุ่งส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล ขจัดปัญหาความขัดแย้งด้วยสันติวิธี มุ่งพัฒนาบุคลากรและองค์การให้ดำเนินงานบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพและทุกคนพอใจ นอกจากนั้นยังมุ่งให้มนุษย์รู้จักปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมหรือบุคคลอื่น เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข

มนุษยสัมพันธ์มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตส่วนตัว สังคม การประกอบอาชีพ การบริหารงาน เศรษฐกิจ การเมือง เป็นอย่างยิ่งเพราะทำให้บุคคลพบกับความสำเร็จและความสุขในบั้นปลาย แต่ก็มีปัญหาว่าจะใช้มนุษยสัมพันธ์อย่างไรเพื่อเอาชนะใจคน ครองใจคนเพื่อให้เขายอมรับนับถือศรัทธา ยินดีให้ความช่วยเหลือ ร่วมมือในการทำงานด้วยความเต็มใจ อย่างไรก็ตาม มนุษยสัมพันธ์นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก ช่วยสร้างสันติสุขให้กับสังคมเป็นเครื่องมือที่ทำให้มนุษย์ประสบความสำเร็จ ไม่ว่าใครจะมีความรู้ความสามารถมากเพียงใดก็ตาม หากขาดความรู้เรื่อง

คน และไม่ใช้มนุษยสัมพันธ์แล้ว ก็ไม่สามารถจูงใจหรือสร้างความนิยมเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ งานของเขาข่อมล้มเหลว ความเจริญทางวิชาการสมัยใหม่เกือบทุกสาขา ล้วนต้องใช้นุชยสัมพันธ์เข้าไปช่วยและเกี่ยวข้องด้วยเสมอ

มนุษยสัมพันธ์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์อยู่ในตัวเอง ซึ่งมุ่งประสงค์ที่จะเสริมสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล ทั้งนี้ เพื่อให้บุคคลสามารถมีชีวิตในสังคมร่วมกับบุคคลอื่นด้วยความสงบสุข และก่อให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันในการปฏิบัติหน้าที่การงานของกลุ่มบุคคลหรือหมู่คณะ อันจะนำมาซึ่งความสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ปรัชญาเป็นเรื่องของความเชื่อเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อแสวงหาผลจากการปฏิบัติอย่างมีระบบและระเบียบ หลักปรัชญาของมนุษยสัมพันธ์ที่สำคัญที่ต้องระลึกถึงอยู่เสมอ เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติงาน คือ

๑. การปฏิบัติงานเป็นการรวมพลังเพื่อก่อให้เกิดความสมัครสมามัคคีในการทำงาน
๒. ความสมัครสมามัคคีจะดีหรือไม่เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับคน
๓. คนนั้นแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ มากโดยเฉพาะทางด้านจิตใจ และความต้องการอื่น ๆ

ปรัชญาและแนวความคิดของมนุษยสัมพันธ์ เน้นให้เห็นความสำคัญของคน เพราะในการทำงานทุกอย่าง ผลงานย่อมเกิดขึ้นจากคนหนึ่งก่อนเสมอ การที่จะศึกษามนุษยสัมพันธ์ให้ถ่องแท้ จำเป็นต้องศึกษาเรื่องคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พฤติกรรมของคนเพื่อค้นหาความจริงว่า เพราะเหตุใด คนเราจึงต้องประพฤติปฏิบัติไปในลักษณะเช่นนั้น

ศิลปะในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ กล่าวได้ว่า ในชีวิตประจำวันของคนเรานั้น จำต้องติดต่อสื่อสารกับบุคคลหลายจำพวกซึ่งมีความแตกต่างกัน จึงควรที่จะศึกษาแนวทางปฏิบัติเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลต่าง ๆ และองค์ประกอบที่สำคัญในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ ประกอบด้วย ตัวเราเอง บุคคลที่เราจะต้องติดต่อด้วย วัตถุประสงค์ของการติดต่อของทั้งสองฝ่าย สถานการณ์และสิ่งแวดล้อม และวิธีการติดต่อเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี โดยเฉพาะด้านตัวเราเอง จะต้องปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ประพฤติตัวเป็นผู้ที่มีคุณธรรม ใช้หลักการติดต่อตามมารยาทสังคมนิยม และรู้วัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในแต่ละครั้ง เพื่อติดต่อและปฏิบัติต่อบุคคลทั่วไป

แนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ จะเป็นแนวทางให้บุคคลในองค์การ ในสังคม ได้ตระหนักและใช้เป็นประโยชน์ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งข้อคิดบางประการที่เราควรนึกอยู่เสมอก็คือ บางสิ่งบางอย่าง เหตุการณ์ ควรจะเป็นเช่นนั้น เราอย่าไปหวังมาก

นัก ควรยึดถือหลักพระพุทธศาสนาในเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี จะไม่เอาเปรียบหรือหากำไรจากผู้อื่น

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครู อาจารย์ กับ นักเรียน นักศึกษาในสังคมปัจจุบันถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก เพราะทุกวันนี้ครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษาแทบจะกล่าวได้ว่าไม่ค่อยให้ความสำคัญในเรื่องมนุษยสัมพันธ์เท่าที่ควร ซึ่งในสังคมไทยถือว่าครู อาจารย์ มีอำนาจเหนือกว่านักเรียน นักศึกษา บางครั้งครู อาจารย์ก็ใช้อำนาจเกินขอบเขต ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษาเสื่อมคลายลง ดังนั้น เพื่อให้ครู อาจารย์ กับนักเรียน นักศึกษามีความสัมพันธ์กันในทางที่ดี ควรปฏิบัติตนตามหน้าที่ของตนอย่างสม่ำเสมอ

๒.๑๒.๒ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

วิชามนุษยสัมพันธ์มีมาแต่ครั้งพุทธกาล และพระพุทธองค์ก็ทรงใช้เพื่อการประกาศพระพุทธศาสนาได้อย่างดี และเป็นรากฐานของวิชามนุษยสัมพันธ์มาตราบเท่าทุกวันนี้

หลักธรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ ย่อมเป็นเสมือนสะพานเชื่อมให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา และกลุ่มบุคคลในแต่ละสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมกลุ่มใหญ่หรือเล็กก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา การเมือง การปกครอง เป็นต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้หลักธรรมในการเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดความรู้รักสามัคคีในหมู่คณะ เห็นคุณค่าของมนุษย์ด้วยกัน

พระพุทธศาสนาสอนให้ถือหลักธรรมคือความถูกต้องตามหลักเหตุผลและสอนให้คนใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ใ้รู้จักกำจัดทุกข์หรืออุปสรรคต่าง ๆ ด้วยการพิจารณาดันเหตุแห่งทุกข์ แล้วแก้ปัญหาให้ถูกทาง ซึ่งการถือหลักเหตุผลนั้นเกี่ยวข้องกับหลักธรรมข้อที่ว่า “ธัมมัญญตา และ อตถัญญตา” ผู้ที่รู้จักเหตุผลนั้นจะพิจารณาว่า ผลกรรมที่เกิดจากวิบากกรรมใด นอกจากนี้หลักธรรมอิทธิบาท ๔ ยังสอนให้คนใช้สติปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างรอบคอบ ว่าเกิดจากวิบากกรรมอันใด (วิมังสา)

หลักธรรมดังกล่าวทั้งหมดนั้น ย่อมทำให้มนุษย์เกิดความรักใคร่ชอบพอซึ่งกันและกัน กล่าวคือหลักธรรมที่ใช้ในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานและหลักธรรมสำหรับผู้บังคับบัญชา หลักธรรมในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานนั้นสอดคล้องกับหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ทางโลก คือประกอบด้วย ธรรมสำหรับตนเอง ธรรมสำหรับรู้จักผู้อื่น และธรรมในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น

ทิส ๖ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน โดยความเป็นบิดา มารดา กับ บุตร ธิดา ครู อาจารย์ กับ ศิษย์ หรือนักเรียน นักศึกษา เพื่อน กับ เพื่อน นาย กับ คนรับใช้

และสมณพราหมณ์ กับ ทายก ทายิกา ต่างก็มีจรรยาบรรณในตัวเองตามหลักทศ ๖ ในสังคาลกสูตร
ดั่งที่สังคาลกมาณพได้ทำการอบน้อมทศ ๖ ตามที่พ่อสั่งไว้ และพระพุทธเจ้าได้ปฏิรูปทศ ๖ นั้นมา
เป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลผู้มีความเกี่ยวข้องกันและกันดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของ
มนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

มนุษยสัมพันธ์ตามหลักทศ ๖ นั้น ได้แจกแจงหน้าที่แตกต่างกันออกไป ในงานวิจัยนี้
จะขอกล่าวถึงความสัมพันธ์เฉพาะครูกับศิษย์ ซึ่งครูและศิษย์ต่างก็มีหน้าที่ที่จะต้องเกี่ยวข้องกัน โดย
ความเป็นครู อาจารย์กับศิษย์ ในสังคาลกสูตร ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ไว้อย่าง
ชัดเจน

หลักมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนาซึ่งปรากฏในสังคาลกสูตร ที่ฌณิกาย
ปาฎิกวรรค ว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลหรือมนุษย์ที่เกี่ยวข้อง โดยความเป็นบิดามารดา
บุตรธิดา ครูอาจารย์ ศิษย์ เป็นต้นนั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกหลักความสัมพันธ์นั้นว่า “ทศ” มี ๖
ทศ สำหรับมนุษย์ควรปฏิบัติต่อกันเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในทางที่ดี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
“จรรยาบรรณ” ถ้ามนุษย์ทั้งหลายต่างก็ทำหน้าที่ปฏิบัติตนตามทศ ๖ อย่างถูกต้อง สังคมหรือ
สถาบันนั้น ๆ ย่อมไม่เดือดร้อนวุ่นวาย จะมีแต่ความสุข เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ตลอดถึง
เป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพให้เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์อย่างยั่งยืน

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ใน โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ เพื่อให้การวิจัยบรรลุตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

- ๓.๑ ศึกษาและวิเคราะห์เอกสาร รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๓.๒ ประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูล
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ ศึกษาและวิเคราะห์เอกสาร รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัย ได้ทำการศึกษาผลการวิเคราะห์เอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ เพื่อวางแผนดำเนินการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๒ ประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ใช้ในการศึกษา แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๓.๒.๑ ครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีประชากรจำนวน ๕๕ คน (ควรใช้ตัวอย่างไม่น้อยกว่า ๗๐ คน ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ ๕๐ Darwin Handel, April, 1977) ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้ประชากรจำนวน ๗๐ คน

๓.๒.๒ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีประชากรจำนวน ๘๐๐ คน (ควรใช้ตัวอย่างไม่น้อยกว่า ๒๐๐ คน ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ ๕๐ Darwin Handel, April, 1977) ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้ประชากรจำนวน ๒๐๐ คน

กลุ่มตัวอย่างประชากรนี้ ได้ทำการสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ (Stratum) กลุ่มตัวอย่างแบบนี้ได้จากการสุ่มโดยการแยกประชากรออกเป็นกลุ่มประชากรย่อย ๆ หรือแบ่งเป็นชั้นภูมิก่อน แล้วเลือกสุ่มหน่วยประชากรมาจากแต่ละชั้นภูมิ

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม จำนวน ๒ ฉบับ ประกอบด้วยรายละเอียด ดังนี้

๓.๓.๑ แบบสอบถามสำหรับครูสอนมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีทั้งหมด ๔ ตอน แต่ละตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ จำนวน ๔ ข้อ

ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ จำนวน ๑๔ ข้อ

ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ จำนวน ๑๒ ข้อ

ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ จำนวน ๑๕ ข้อ

๓.๓.๒ แบบสอบถามสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีทั้งหมด ๔ ตอน แต่ละตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ จำนวน ๒ ข้อ

ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ จำนวน ๒๐ ข้อ

ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ จำนวน ๑๗ ข้อ

ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ จำนวน ๑๕ ข้อ

๓.๓.๔ วิธีการสร้างเครื่องมือและทดสอบเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑) ศึกษาหลักการและแนวคิดจากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็นของครู และนักเรียน

๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาเรียบเรียงและสร้างเป็นแบบสอบถาม

๓) นำแบบสอบถามที่สร้างขึ้นให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความครอบคลุมของเนื้อหา และสำนวนภาษา แล้วนำไปปรับปรุงแก้ไข ผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย

๑. รศ.พิเศษ ถาวร	เสาร์ศรีจันทร์	ผู้ทรงคุณวุฒิ
๒. อาจารย์ไฉไลฤดี	ยุวนะศิริ	ผู้ทรงคุณวุฒิ
๓. อาจารย์รุ่งทิพย์	กล้าหาญ	ผู้ทรงคุณวุฒิ

๔) นำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับปรุงแก้ไข แล้วนำเสนอประธานกรรมการและกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เพื่อพิจารณาความสมบูรณ์อีกครั้ง จากนั้นได้นำไปทดสอบ (Try out) กับครู จำนวน ๒๐ คน และนักเรียน จำนวน ๖๐ คน เพื่อนำมาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) เพื่อให้ได้แบบสอบถามที่สมบูรณ์

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวความคิด ทฤษฎี และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาตามกรอบแนวความคิด โดยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาวิจัย ดังนี้

๓.๔.๑ นำหนังสือขออนุญาตจากศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถึงผู้อำนวยการโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ โรงเรียนหอพระ และโรงเรียนกวีละวิทยาลัย เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากครู และนักเรียน เพื่อสนับสนุนการวิจัย

๓.๔.๒ ผู้วิจัยนำแบบสอบถามไปแจกด้วยตนเอง จำนวน ๒๗๐ ชุด

๓.๔.๓ จัดเก็บรวบรวมแบบสอบถามทั้งหมดด้วยตนเอง ภายใน ๓๐ วัน

๓.๔.๔ ตรวจสอบความสมบูรณ์ของคำตอบในแบบสอบถาม และจัดหมวดหมู่ของข้อมูลในแบบสอบถาม เพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมได้จากกลุ่มประชากรมาทำการวิเคราะห์ทางสถิติประมวลผลโดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS for Windows (Statistical Package for the Social Science for Windows) ตามลำดับ ดังนี้

๓.๕.๑ แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม คำนวณหาค่าร้อยละ

๓.๕.๒ แบบสอบถามความคิดเห็นสำหรับครู ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ และศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน คำนวณหาค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

๓.๕.๓ แบบสอบถามความคิดเห็นสำหรับนักเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรม ให้เป็นคนดีด้านกาย วาจา ใจ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ และด้านการยกย่องและป้องกัน คำนวณหาค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

เกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อวิเคราะห์ความคิดเห็นของครู และนักเรียน โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ใช้หลักเกณฑ์ในการแปลผล ดังนี้

คะแนนเฉลี่ย	๔.๕๑ - ๕.๐๐	หมายถึง	ความคิดเห็น/พฤติกรรมระดับมากที่สุด
คะแนนเฉลี่ย	๓.๕๑ - ๔.๕๐	หมายถึง	ความคิดเห็น/พฤติกรรมระดับมาก
คะแนนเฉลี่ย	๒.๕๑ - ๓.๕๐	หมายถึง	ความคิดเห็น/พฤติกรรมระดับปานกลาง
คะแนนเฉลี่ย	๑.๕๑ - ๒.๕๐	หมายถึง	ความคิดเห็น/พฤติกรรมระดับน้อย
คะแนนเฉลี่ย	๑.๐๐ - ๑.๕๐	หมายถึง	ความคิดเห็น/พฤติกรรมระดับน้อยที่สุด ^๑

สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล

๑. หาค่าร้อยละ (%) เพื่อวิเคราะห์สถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม
๒. หาค่าเฉลี่ย (\bar{X}) เป็นรายข้อและรายด้าน
๓. หาค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

^๑ สมศักดิ์ มาลาวิลาศ, “สภาพการปฏิบัติงานของครูในขณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล”, การค้นคว้าแบบอิสระศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘), หน้า ๔๔-๔๕.

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลของความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านต่าง ๆ จากเครื่องมือที่ใช้ ทั้งข้อมูลจากครูและศิษย์ โดยจะเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็น ๒ ตอน ตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ใน โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ปีการศึกษา ๒๕๔๘

ตอนที่ ๒ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากศิษย์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ปีการศึกษา ๒๕๔๘

๑. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากครูสอนระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ จะเสนอตามลำดับ ดังนี้ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

ข้อมูลพื้นฐานของครูสอนระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ที่ตอบแบบสอบถาม

ตารางที่ ๑

จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามอายุ

ช่วงอายุ	จำนวน	ร้อยละ
๒๕-๓๐ ปี	๑๐	๑๔.๓
๓๑-๓๕ ปี	๕	๗.๑
๓๖-๔๐ ปี	๕	๗.๑
๔๑ ปีขึ้นไป	๕๐	๗๑.๕
รวม	๗๐	๑๐๐.๐

ข้อมูลพื้นฐานของครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ในเรื่อง อายุ (ดูตารางที่ ๑)

อายุ : ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ด้านอายุ พบว่า ร้อยละ ๗๑.๕ เป็นผู้ที่มีอายุ ๔๑ ปีขึ้นไป รองลงมาร้อยละ ๑๔.๓ เป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง ๒๕-๓๐ ปี ส่วนผู้ที่มีอายุ ๓๑-๓๕ ปี ร้อยละ ๗.๑ และร้อยละ ๗.๑ เช่นเดียวกัน เป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง ๓๖-๔๐ ปี

ตารางที่ ๒

จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามเพศ

เพศ	จำนวน	ร้อยละ
ชาย	๒๔	๔๓.๓
หญิง	๔๖	๖๕.๗
รวม	๗๐	๑๐๐.๐

ข้อมูลพื้นฐานของครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ในเรื่องเพศ (ดูตารางที่ ๒)

เพศ : ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ด้านเพศ พบว่า ร้อยละ ๖๕.๗ เป็นเพศหญิง รองลงมาร้อยละ ๔๓.๓ เป็นเพศชาย

ตารางที่ ๓

จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามวุฒิการศึกษา

วุฒิการศึกษา	จำนวน	ร้อยละ
ต่ำกว่าปริญญาตรี	-	-
ปริญญาตรี	๕๘	๘๒.๘
ปริญญาโท	๑๒	๑๗.๑
ปริญญาเอก	-	-
รวม	๗๐	๑๐๐.๐

ข้อมูลพื้นฐานของครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ในเรื่องวุฒิการศึกษา (ดูตารางที่ ๓)

วุฒิการศึกษา : ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ด้านวุฒิการศึกษา พบว่า ร้อยละ ๘๒.๕ เป็นผู้มีวุฒิศึกษาระดับปริญญาตรี รองลงมาคือ ร้อยละ ๑๗.๑ เป็นผู้มีวุฒิศึกษาระดับปริญญาโท ส่วนวุฒิการศึกษาที่ต่ำกว่าระดับปริญญาตรีและระดับปริญญาเอก ไม่มี

ตารางที่ ๔

จำนวนและร้อยละของครู จำแนกตามสังกัด โรงเรียน

โรงเรียน	จำนวน	ร้อยละ
โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย	๑๕	๒๑.๑
โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ	๒๐	๒๘.๖
โรงเรียนหอพระ	๑๒	๑๗.๑
โรงเรียนกาวีละวิทยาลัย	๑๕	๒๑.๑
รวม	๖๒	๑๐๐.๐

ข้อมูลพื้นฐานของครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ในเรื่องสังกัดโรงเรียน (ดูตารางที่ ๔)

สังกัดโรงเรียน : ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ด้านสังกัดโรงเรียน พบว่า ร้อยละ ๒๘.๖ เป็นครูที่สังกัดโรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ รองลงมาคือ ร้อยละ ๒๑.๑ เป็นครูที่สังกัดโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย และครูที่สังกัดโรงเรียนกาวีละวิทยาลัย และร้อยละ ๑๗.๑ เป็นครูที่สังกัดโรงเรียนหอพระ

๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ

ตารางที่ ๕

ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ

ลำดับ	รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับพฤติกรรม
๑	แสดงความเคารพครูในห้องเรียน	๓.๘๑	๐.๘๑	มาก
๒	แสดงความเคารพครูนอกห้องเรียน	๓.๕๔	๐.๗๖	มาก
๓	ลุกขึ้นยืนและพนมมือไหว้เมื่อครูเดินผ่านมา	๒.๘๕	๐.๘๕	ปานกลาง
๔	กล่าวคำสวัสดิและพนมมือไหว้เมื่อพบครูครั้งแรกในแต่ละวัน	๓.๕๓	๐.๕๕	มาก
๕	ยิ้มแย้ม แจ่มใส ไม่ทำหน้าบึ้งหน้างอ	๓.๕๖	๐.๕๖	มาก
๖	เมื่อเดินผ่านครู โนม้ตัวลงแสดงความเคารพ	๓.๓๑	๐.๕๔	ปานกลาง
๗	หลีกเลี่ยงให้ เมื่อครูเดินสวนทางหรือเดินตามหลังมา	๓.๔๓	๐.๕๗	ปานกลาง
๘	ยกมือไหว้ เมื่อเห็นครูนอกเวลาเรียน	๓.๕๕	๐.๘๕	มาก
๙	พูดจาไพเราะ สุภาพอ่อนโยน ไม่พูดจาก้าวร้าว	๓.๔๕	๐.๗๕	ปานกลาง
๑๐	มีความอ่อนน้อมต่อมตน	๓.๓๖	๐.๘๗	ปานกลาง
๑๑	มีความเกรงใจ	๓.๔๔	๐.๘๓	ปานกลาง
๑๒	วางตัวเหมาะสมกาลเทศะ	๓.๒๐	๐.๗๑	ปานกลาง
๑๓	รู้จักขอโทษและยอมรับผิด เมื่อกระทำผิด	๓.๒๗	๐.๘๓	ปานกลาง
๑๔	มีสัมมาคารวะทั้งต่อหน้าและลับหลัง	๓.๒๕	๐.๗๓	ปานกลาง
โดยรวม		๓.๔๑	๐.๖๔	ปานกลาง

จากตารางที่ ๕ พบว่า ความคิดเห็นของครูด้านความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของศิษย์ต่อครูด้วยความเคารพ มีค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุดคือ แสดงความเคารพครูในห้องเรียน ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๘๑ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๑ รองลงมาคือ ยกมือไหว้เมื่อเห็นครูนอกเวลาเรียน ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๕๕ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๕ ยิ้มแย้ม แจ่มใส ไม่ทำหน้าบึ้งหน้างอ ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๕๖ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๕๖ และแสดงความเคารพครูนอกห้องเรียน ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๕๔ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๖ เมื่อพิจารณาอันดับของพฤติกรรมเกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ จากความคิดเห็นของครู โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๓.๔๑ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๖๔)

๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ

ตารางที่ ๖

ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ

ลำดับ	รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับพฤติกรรม
๑	เข้าไปหาเพื่อคอยรับใช้ด้วยความเต็มใจโดยไม่ต้องขอร้อง	๓.๐๑	๐.๗๕	ปานกลาง
๒	มีน้ำใจ	๓.๑๕	๐.๗๕	ปานกลาง
๓	มีความกระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือครู	๓.๑๑	๐.๘๓	ปานกลาง
๔	ช่วยเหลืองานของครู บริการความช่วยเหลืออย่างดีที่สุด	๓.๒๑	๐.๘๐	ปานกลาง
๕	ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ	๓.๔๖	๐.๕๐	ปานกลาง
๖	อาสาช่วยเหลืองานนอกเหนือจากกิจกรรม	๓.๒๐	๐.๘๕	ปานกลาง
๗	ช่วยเหลืองานครู เช่น จัดนิทรรศการด้วยความเสียสละ	๓.๒๕	๐.๕๒	ปานกลาง
๘	เห็นครูหิวของ อาสาช่วยหิวของให้	๓.๓๐	๐.๕๑	ปานกลาง
๙	ช่วยทำความสะอาดโต๊ะ เก้าอี้ของครูเป็นประจำ	๒.๘๓	๐.๘๘	ปานกลาง
๑๐	ช่วยเหลืองานตามที่ครูไหว้วานด้วยความเต็มใจ	๓.๔๔	๐.๘๖	ปานกลาง
๑๑	ช่วยเหลืองานของครูตามโอกาส	๓.๓๔	๐.๗๖	ปานกลาง
๑๒	ให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน	๓.๓๗	๐.๗๘	ปานกลาง
โดยรวม		๓.๒๓	๐.๖๕	ปานกลาง

จากตารางที่ ๖ พบว่า ความคิดเห็นของครูด้านความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของศิษย์ต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ มีค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุด คือ ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๔๖ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๕๐ รองลงมาคือ ช่วยเหลืองานตามที่ครูไหว้วานด้วยความเต็มใจ ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๔๔ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๖ ให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๓๗ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๘ และช่วยเหลืองานของครูตามโอกาส ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๓๔ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๖ เมื่อพิจารณา ระดับของพฤติกรรมเกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ จากความคิดเห็นของครูโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๓.๒๓ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๖๕)

๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

ตารางที่ ๗

ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

ลำดับ	รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับพฤติกรรม
๑	เชื่อฟังคำสอนของครู ไม่ดื้อดึง	๓.๓๖	๐.๘๐	ปานกลาง
๒	เข้าใจและเห็นใจในความเหนื่อยยากของครู	๓.๒๓	๐.๖๖	ปานกลาง
๓	มีความกตัญญู	๓.๔๗	๐.๗๒	ปานกลาง
๔	ซื่อสัตย์	๓.๔๕	๐.๖๕	ปานกลาง
๕	ไม่พูดจาก้าวร้าว	๓.๓๕	๐.๘๐	ปานกลาง
๖	มีความขยันหมั่นเพียร	๓.๒๗	๐.๘๒	ปานกลาง
๗	ตั้งใจเรียนอย่างสม่ำเสมอ	๓.๒๓	๐.๗๕	ปานกลาง
๘	ซักถามเมื่อไม่เข้าใจ	๓.๑๓	๐.๗๘	ปานกลาง
๙	เอาใจใส่ต่อบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ	๓.๑๕	๐.๖๕	ปานกลาง
๑๐	มีความอดทนต่อความยากลำบาก	๓.๑๓	๐.๖๘	ปานกลาง
๑๑	เข้าห้องเรียนตรงต่อเวลา	๓.๓๑	๐.๖๕	ปานกลาง
๑๒	ให้ความสำคัญต่อการสอนของครู	๓.๓๗	๐.๗๓	ปานกลาง
๑๓	มีความรับผิดชอบต่อการเรียนสูง	๓.๒๗	๐.๗๔	ปานกลาง
๑๔	รับฟังความคิดเห็นของครู	๓.๕๓	๐.๗๖	มาก
๑๕	ขอคำแนะนำ ปรึกษา เกี่ยวกับการเรียน	๓.๓๗	๐.๖๘	ปานกลาง
โดยรวม		๓.๓๒	๐.๕๑	ปานกลาง

จากตารางที่ ๗ พบว่า ความคิดเห็นของครูด้านความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของศิษย์ต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน มีค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุดคือ รับฟังความคิดเห็นของครู ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๕๓ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๖ รองลงมาคือ ซื่อสัตย์ ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๔๕ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๖๕ มีความกตัญญู ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๔๗ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๒ และไม่พูดจาก้าวร้าว ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๓๕ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๐ เมื่อพิจารณาระดับของพฤติกรรมเกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน จากความคิดเห็นของครูโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๓.๓๒ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๕๑)

๒. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากศิษย์ (นักเรียน) โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ จะเสนอตามลำดับ ดังนี้ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดีด้านกาย วาจา ใจ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน

ข้อมูลพื้นฐานของศิษย์ (นักเรียน) โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ที่ตอบแบบสอบถาม

ตารางที่ ๘

จำนวนและร้อยละของศิษย์ จำแนกตามเพศ

เพศ	จำนวน	ร้อยละ
ชาย	๔๘	๒๔.๐
หญิง	๑๕๒	๗๖.๐
รวม	๒๐๐	๑๐๐.๐

ข้อมูลพื้นฐานของศิษย์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ในเรื่องเพศ (ดูตารางที่ ๘)

เพศ : ศิษย์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ด้านเพศ พบว่า ร้อยละ ๗๖.๐ เป็นเพศหญิง รองลงมา ร้อยละ ๒๔.๐ เป็นเพศชาย

ตารางที่ ๕

จำนวนและร้อยละของศิษย์ จำแนกตาม โรงเรียน

โรงเรียน	จำนวน	ร้อยละ
โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย	๕๐	๒๕.๐
โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ	๕๐	๒๕.๐
โรงเรียนหอพระ	๕๐	๒๕.๐
โรงเรียนกาวิละวิทยาลัย	๕๐	๒๕.๐
รวม	๒๐๐	๑๐๐.๐

ข้อมูลพื้นฐานของศิษย์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ในเรื่องโรงเรียน (ดูตารางที่ ๕)

โรงเรียน : ศิษย์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๕ ด้านโรงเรียน พบว่า ร้อยละ ๒๕.๐ เป็นศิษย์หรือนักเรียนที่สังกัดโรงเรียน ยุพราชวิทยาลัย โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ โรงเรียนหอพระ และโรงเรียนกาวิละวิทยาลัย ซึ่งจำนวนนักเรียนที่ตอบแบบสอบถามทั้ง ๔ โรงเรียน มีจำนวนเท่ากัน

๒.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี

ตารางที่ ๑๐

ความคิดเห็นของศิษย์ (นักเรียน) ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี

ลำดับ	รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับความ คิดเห็น
๑	ครูฝึกให้ศิษย์เป็นคนเสียสละเพื่อส่วนรวม	๓.๕๔	๐.๓๓	มาก
๒	ครูฝึกให้ศิษย์เป็นคนรู้จักให้มากกว่ารับ	๓.๘๘	๐.๖๘	มาก
๓	ครูฝึกให้ศิษย์ทำสมาธิในห้องเรียน	๓.๒๔	๑.๐๐	ปานกลาง
๔	ครูจัดกิจกรรมอบรมจริยธรรมแก่ศิษย์ทุกสัปดาห์	๓.๘๒	๐.๕๐	มาก
๕	ครูอบรมศิษย์ให้ตั้งอยู่ในหลักธรรมทางศาสนา	๓.๘๖	๐.๓๕	มาก
๖	ครูแนะนำศิษย์ให้ร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา	๔.๐๓	๐.๘๔	มาก
๗	ครูแนะนำศิษย์ให้เข้าค่ายคุณธรรม	๓.๘๕	๐.๕๐	มาก
๘	ครูแนะนำศิษย์ให้ทำความดีช่วยเหลือสังคม	๔.๒๒	๐.๖๕	มาก
๙	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนมีเหตุผล	๔.๐๒	๐.๘๐	มาก
๑๐	ครูสอนศิษย์ให้รู้จักกตัญญูต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ	๔.๓๖	๐.๓๖	มาก
๑๑	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักรับผิดชอบ	๔.๓๘	๐.๓๒	มาก
๑๒	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว	๔.๐๒	๐.๘๒	มาก
๑๓	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เอาใจเอาเปรียบคนอื่น	๔.๐๐	๐.๘๐	มาก
๑๔	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักประมาณตนเอง	๓.๕๘	๐.๓๘	มาก
๑๕	ครูสอนศิษย์ให้ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง	๔.๒๐	๐.๓๖	มาก
๑๖	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนมีเมตตา กรุณา ต่อคนอื่น	๔.๐๕	๐.๘๐	มาก
๑๗	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนตรงต่อเวลา	๔.๓๓	๐.๘๒	มาก
๑๘	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน	๔.๑๘	๐.๓๕	มาก
๑๙	ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนพูดจาสุภาพอ่อนหวาน	๔.๑๒	๐.๘๑	มาก
๒๐	ครูสอนศิษย์ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์	๔.๓๖	๐.๓๘	มาก
โดยรวม		๔.๐๔	๐.๔๕	มาก

จากตารางที่ ๑๐ พบว่า ความคิดเห็นของศิษย์ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ เกี่ยวกับการอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี มีค่าความคิดเห็นตามระดับความคิดเห็นสูงสุดคือ ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักรับผิดชอบ ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๓๘ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๓๒ รองลงมาคือ ครูสอนศิษย์ให้รู้จักกตัญญูต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๓๖ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๓๖ ครูสอนศิษย์ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา

พระมหากษัตริย์ ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๓๖ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๘ และครูสอนศิษย์ให้เป็นคนตรงต่อเวลา ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๓๑ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๒ เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นเกี่ยวกับการที่ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี จากความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย ๔.๐๔ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๔๕)

๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ

ตารางที่ ๑๑

ความคิดเห็นของศิษย์ (นักเรียน) ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ

ลำดับ	รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับความคิดเห็น
๑	ครูมีความเป็นกันเอง	๓.๗๖	๐.๗๕	มาก
๒	ครูอารมณ์ดี ยิ้มแย้ม แจ่มใส	๓.๗๔	๐.๗๕	มาก
๓	ครูตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง	๔.๐๗	๐.๗๗	มาก
๔	ครูมีความยืดหยุ่นในการสอน ไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลย	๓.๗๔	๐.๘๒	มาก
๕	ครูมีเทคนิคการสอนที่น่าสนใจ	๓.๔๕	๐.๘๓	ปานกลาง
๖	ครูใช้สื่อประกอบการสอนที่ทันสมัย	๓.๔๕	๐.๘๖	ปานกลาง
๗	ครูเข้าใจพัฒนาการของศิษย์	๓.๕๔	๐.๘๓	มาก
๘	ครูสอนได้สอดคล้องกับความต้องการของศิษย์	๓.๕๘	๐.๘๔	มาก
๙	ครูสอนด้วยความเสียสละและทุ่มเทอย่างจริงจัง	๓.๘๘	๐.๘๕	มาก
๑๐	ครูแบ่งเวลาให้ศิษย์เข้าพบอย่างมีระบบ	๓.๖๕	๐.๘๕	มาก
๑๑	ครูให้คำปรึกษา แนะนำ ได้เป็นอย่างดี	๓.๕๓	๐.๘๗	มาก
๑๒	ครูเปิดโอกาสให้ศิษย์ได้ซักถามระหว่างการสอน	๔.๐๕	๐.๘๐	มาก
๑๓	ครูนำศิษย์สนทนาวิชาการใหม่ ๆ อยู่เสมอ	๓.๗๖	๐.๗๕	มาก
๑๔	ครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสม	๓.๘๓	๐.๘๕	มาก
๑๕	ครูสอนให้ศิษย์รู้จักค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ	๓.๕๒	๐.๗๖	มาก
๑๖	ครูนำเสนอข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ อยู่เสมอ	๓.๕๐	๐.๘๗	มาก
๑๗	ครูสอนเข้าใจง่าย ไม่สลับซับซ้อน	๓.๕๑	๐.๘๐	มาก
โดยรวม		๓.๗๕	๐.๕๓	มาก

จากตารางที่ ๑๑ พบว่า ความคิดเห็นของศิษย์ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ เกี่ยวกับการอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ มีค่าความคิดเห็นตามระดับความคิดเห็น สูงสุดคือ ครูตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๐๗ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๗ รองลงมาคือ ครูเปิดโอกาสให้ศิษย์ได้ซักถามระหว่างการสอน ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๐๕ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๐ ครูสอนให้ศิษย์รู้จักค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๙๒ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๖ และครูนำเสนอข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ อยู่เสมอ ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๙๐ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๗ เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นเกี่ยวกับการที่ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ จากความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย ๓.๗๕ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๕๓)

๒.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน

ตารางที่ ๑๒

ความคิดเห็นของศิษย์ (นักเรียน) ด้านการยกย่องและป้องกัน

ลำดับ	รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับความคิดเห็น
๑	ครูมีความจริงใจ ไม่กล่าวร้ายนินทา	๓.๗๒	๐.๘๕	มาก
๒	ครูยกย่อง ชมเชย เมื่อศิษย์ทำความดี	๓.๘๗	๐.๘๐	มาก
๓	ครูให้กำลังใจ เมื่อศิษย์ทำถูกต้องเหมาะสม	๓.๙๑	๐.๘๘	มาก
๔	ครูให้เกียรติ ยอมรับฟังความคิดเห็นของศิษย์	๓.๗๖	๐.๘๓	มาก
๕	ครูยกย่อง สรรเสริญ และให้เกียรติ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง	๓.๖๗	๐.๘๑	มาก
๖	ครูให้รางวัลแก่ศิษย์ที่ขยันและเรียนดี	๓.๕๖	๐.๙๗	มาก
๗	ครูมอบเกียรติบัตรแก่ศิษย์ที่ทำความดี	๓.๖๓	๐.๙๕	มาก
๘	ครูให้ความยุติธรรมแก่ศิษย์โดยเสมอภาค	๓.๖๓	๐.๙๕	มาก
๙	ครูให้โอกาสแก่ศิษย์ที่ทำผิดพลาดเสมอ	๓.๘๐	๐.๙๑	มาก
๑๐	เมื่อศิษย์ทำผิดพลาดครูไม่เคยซ้ำเติม	๓.๕๕	๑.๐๐	มาก
๑๑	ครูสอนให้ศิษย์รู้จักใช้ชีวิตในสังคมอย่างมีคุณค่า	๓.๙๘	๐.๘๘	มาก
๑๒	ครูสอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต	๔.๑๔	๐.๗๕	มาก
๑๓	ครูสอนให้ศิษย์รู้จักวิธีการป้องกันตัวเองในทุก ๆ เรื่อง	๓.๙๗	๐.๘๐	มาก
๑๔	ครูสอนให้ศิษย์รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง	๔.๐๔	๐.๘๑	มาก
๑๕	ครูแนะนำวิชาการและวิชาชีพให้ศิษย์อย่างสม่ำเสมอ	๔.๐๖	๐.๘๐	มาก
โดยรวม		๓.๘๒	๐.๕๘	มาก

จากตารางที่ ๑๒ พบว่า ความคิดเห็นของศิษย์ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ เกี่ยวกับการอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการยกย่องและป้องกัน มีค่าความคิดเห็นตามระดับความคิดเห็น สูงสุดคือ ครูสอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๑๔ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๗๕ รองลงมาคือ ครูแนะนำวิชาการและวิชาชีพให้ศิษย์อย่างสม่ำเสมอ ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๐๖ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๐ ครูสอนให้ศิษย์รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง ด้วยค่าเฉลี่ย ๔.๐๔ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๑ และครูสอนให้ศิษย์รู้จักใช้ชีวิตในสังคมอย่างมีคุณค่า ด้วยค่าเฉลี่ย ๓.๕๘ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๘๘ เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นเกี่ยวกับการที่ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการยกย่องและป้องกัน จากความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย ๓.๘๒ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ๐.๕๘)

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ใน โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภอเมือง เชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาหลักความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในพระพุทธศาสนา และ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ใน โรงเรียนระดับมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนา ตามทรรศนะของครูและศิษย์ (นักเรียน) โดยศึกษาจาก ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จำนวน ๓๐ คน และนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จำนวน ๒๐๐ คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน นำเสนอข้อมูลในรูปแบบตารางประกอบคำบรรยาย ผลการวิเคราะห์ข้อมูล สรุปและอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์แต่ละข้อ ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

๕.๑.๑ ข้อมูลพื้นฐานของครูและนักเรียน ปีการศึกษา ๒๕๔๘ ที่ตอบแบบสอบถาม

การศึกษาครั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลส่วนหนึ่ง คือ ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ อำเภอเมือง เชียงใหม่ จำนวน ๓๐ คน ส่วนมากจะเป็นผู้มีอายุตั้งแต่ ๔๑ ปีขึ้นไป รองลงมาจะมีอายุระหว่าง ๒๕-๓๐ ปี จากข้อมูลเรื่องอายุนั้น จะเห็นได้ว่า ครูที่ทำการสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีอายุอยู่ในวัยกลางคน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์การสอนมาเป็นเวลานาน ด้านเพศ พบว่า เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย แสดงให้เห็นได้ว่า ครูที่ตอบแบบสอบถามส่วนมากจะเป็นผู้หญิง ด้านวุฒิ การศึกษา พบว่า ส่วนมากจะจบระดับปริญญาตรี รองลงมาคือปริญญาโท ส่วนที่ต่ำกว่าปริญญาตรี และปริญญาเอกนั้น ไม่มี แสดงให้เห็นว่า ครูสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีวุฒิการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรีขึ้นไป และด้านสังกัดโรงเรียน พบว่า ครูที่ตอบแบบสอบถามมากที่สุดคือครู โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือเป็นอย่างดี

ส่วนนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ อำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๔๘ จำนวน ๒๐๐ คน ที่ตอบแบบสอบถาม เมื่อจำแนกตามเพศ พบว่า ส่วนมากจะเป็นเพศหญิง ส่วนเรื่องจำนวนนักเรียนในโรงเรียนที่ตอบแบบสอบถามมีจำนวนเท่า ๆ กัน คือ โรงเรียนละ ๕๐ คน ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดจำนวนที่จะทำการศึกษาวិจัยไว้แล้ว

๕.๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ

ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ สรุปได้ว่า แสดงความเคารพครูในห้องเรียน มีค่าความคิดเห็นสูงสุด รองลงมาคือ ยกมือไหว้ เมื่อเห็นครูนอกเวลาเรียน ยิ้มแย้ม แจ่มใส ไม่ทำหน้าบึ้งหน้าอ และแสดงความเคารพครูนอกห้องเรียน เมื่อพิจารณาระดับของพฤติกรรมเกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ จากความคิดเห็นของครูโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง

จากการศึกษาความสัมพันธ์ด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ พบว่า ครูเห็นว่านักเรียนมีพฤติกรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อครูด้วยความเคารพ ก็คือ แสดงความเคารพครูในห้องเรียน ยกมือไหว้ เมื่อเห็นครูนอกเวลาเรียน ยิ้มแย้ม แจ่มใส ไม่ทำหน้าบึ้งหน้าอ และแสดงความเคารพครูนอกห้องเรียน กล่าวได้ว่า นักเรียนเป็นผู้มีคุณธรรมในใจ คือ เป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล จัดเป็นสัตบุรุษคือคนดี มีสัจปุริสธรรมครบถ้วน ขณะเดียวกัน ถ้าดูตามรายการนอกจากนี้แล้ว จะเห็นว่า ยังมีรายการข้ออื่น ๆ อีกมากที่แสดงให้เห็นถึงค่าความคิดเห็นที่อยู่ในระดับปานกลาง เช่น พุดจาไพเราะสุภาพอ่อนโยน ไม่พุดจาก้าวร้าว มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเกรงใจ วางตัวเหมาะสมกับกาลเทศะ มีสัมมาคารวะทั้งต่อหน้าและลับหลัง ตลอดถึงรู้จักขอโทษและยอมรับผิดเมื่อกระทำผิด ซึ่งรายการดังกล่าวสอดคล้องกับหลักธรรมในการสร้างมนุษยสัมพันธ์คือหลักสังคหวัตถุ ข้อที่ ๒ คือ ปิยวาจา เจริญถ้อยคำอันเป็นที่รัก หมายความว่า พุดจาไพเราะสุภาพอ่อนหวาน ไม่พุดจาก้าวร้าว และข้อที่ ๔ สมานัตตตการรู้จักวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวเหมาะสมกับกาลเทศะนั้นเอง และการมีสัมมาคารวะทั้งต่อหน้าและลับหลัง ตลอดถึงการรู้จักขอโทษและยอมรับผิดเมื่อกระทำผิด สอดคล้องกับหลักธรรมคือ หิริ โอตตปปะ คือความละอายแก่ใจ ไม่อาจทำผิด ทำชั่ว ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง เกรงกลัวต่อบาปกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับมนุษยสัมพันธ์ว่าด้วยวิธีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียน นักศึกษากับครู อาจารย์ คือ แสดงความเคารพ นักเรียน นักศึกษาซึ่งได้ชื่อว่าเป็นลูกศิษย์ ควรแสดงความเคารพและมีสัมมาคารวะ เช่น ขณะที่นักเรียน นักศึกษานั่งอยู่ เมื่อครู อาจารย์เดินผ่านมาต้องลุกขึ้นยืนต้อนรับ กล่าวคำสวัสดิ์เมื่อพบกับครู อาจารย์ครั้งแรกในวันนั้นควรยกมือไหว้แสดงความเคารพและทักทายปราศรัย ถ้าครู อาจารย์เดินสวนทางมาต้องหลีกทางให้ และควรให้ครู อาจารย์เดิน ไปก่อน เมื่อท่านเดินตามหลังมา เมื่อพิจารณารายการต่าง ๆ เกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ จะเห็นว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง นั้นแสดงให้เห็นว่า ครูคิดว่าศิษย์มีความสัมพันธ์ด้านความเคารพปฏิบัติตนต่อครูด้วยความเคารพไม่มากและไม่น้อย ซึ่งอยู่ในระดับพอเหมาะพอดี ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ จึงถือได้ว่า ศิษย์หรือนักเรียนได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลักที่ ๖ คือปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ได้ดีพอควร

๕.๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ

ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ สรุปได้ว่า ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ มีค่าความคิดเห็นสูงสุด รองลงมาคือ ช่วยเหลืองานตามที่ครูไหว้วานด้วยความเต็มใจ ให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน และช่วยเหลืองานของครูตามโอกาส เมื่อพิจารณาระดับของพฤติกรรมเกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ จากความคิดเห็นของครูโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง

จากการศึกษาความสัมพันธ์ด้านศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ พบว่า ครูเห็นว่า ศิษย์ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ ช่วยเหลืองานตามที่ครูไหว้วานด้วยความเต็มใจ ให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน และช่วยเหลืองานของครูตามโอกาส กล่าวได้ว่า ศิษย์หรือนักเรียนมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ ทั้ง ๔ โรงเรียน ปรนนิบัติ รับผิดชอบต่อครูได้ในระดับปานกลางคือ พอดีพอควร ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติที่สร้างสัมพันธ์กับบุคคลอื่นคือสังกหัตถุธรรม ข้อที่ ๓ อัตถจริยา การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดความรักใคร่ชอบพอของผู้ที่เราช่วยเหลือ ตรงกันข้ามถ้าเราเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่ยอมทำประโยชน์ให้แก่ใคร ไม่ซ้าคนก็ไม่อยากคบหาสมาคมด้วย นั่นก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์ได้ ส่วนรายการนอกเหนือจากนี้ จะเห็นว่า รายการมีค่าความคิดเห็นอยู่ในระดับเดียวกันหมดคือระดับปานกลาง เช่น มีความกระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือครู มีน้ำใจ ช่วยเหลืองานครู เช่น จัดนิทรรศการด้วยความเสียสละ เห็นครูหิวของ อาสาช่วยหิ้วของให้ และช่วยทำความสะอาดโต๊ะ เก้าอี้ของครูเป็นประจำ ซึ่งรายการดังกล่าวมานี้สอดคล้องกับหลักธรรมในการสร้างความสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา คือ สติ สัมปชัญญะ ความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอว่าสิ่งใดควรทำและสิ่งใดไม่ควรทำ และหลักพรหมวิหารธรรม ข้อที่ ๑ ก็คือ เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข นักเรียนเห็นครูทำงานหนัก จึงช่วยเหลือแบ่งเบาภาระงานของครู จึงนับได้ว่าเป็นผู้มีเมตตาธรรม เพราะผู้ที่มีเมตตา ใบหน้าจะอุ่มเอิบ ที่ใดมีเมตตา ที่นั่นจะมีแต่ความสงบสุข ขณะเดียวกันก็ยังสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นได้อีกด้วย เมื่อท่านเดินตามหลังมา เมื่อพิจารณาโดยรวม เกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ จะเห็นว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง นั้นแสดงให้เห็นว่า ครูคิดว่าศิษย์มีความสัมพันธ์ด้านการปรนนิบัติ บริการ ไม่มากและก็ไม่น้อย จัดอยู่ในระดับพอเหมาะพอดี ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านการปรนนิบัติ บริการ จึงกล่าวได้ว่า ศิษย์หรือนักเรียนได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลักทศ ๖ คือปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ได้ดีในระดับหนึ่ง

๕.๑.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์ฟังปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

ความคิดเห็นของครูด้านศิษย์ฟังปฏิบัติต่อครูด้วยการเชื่อฟังและตั้งใจเรียน สรุปได้ว่า ค่าความคิดเห็นตามระดับพฤติกรรมสูงสุดคือ รับฟังความคิดเห็นของครู รองลงมาคือ เชื่อสัจย์ มีความกตัญญู และไม่พูดจាក้าวร้าว เมื่อพิจารณาระดับของพฤติกรรมเกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน จากความคิดเห็นของครูโดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับปานกลาง

จากการศึกษาความสัมพันธ์ด้านศิษย์ฟังปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ พบว่า ครูเห็นว่า นักเรียนรับฟังความคิดเห็นของครู เชื่อสัจย์ มีความกตัญญู และไม่พูดจាក้าวร้าว จากความคิดเห็นของครูโดยรวมแล้ว จึงกล่าวได้ว่า ศิษย์หรือนักเรียนเชื่อฟังครูและตั้งใจเรียน โดยเฉพาะรับฟังความคิดเห็นของครู ซึ่งเป็นรายการที่มีค่าความคิดเห็นสูงสุด แสดงให้เห็นได้ว่า ศิษย์หรือนักเรียนนั้นเป็นคนว่าง่ายและเชื่อฟัง ข้อสำคัญยังมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ความกตัญญูนี้สามารถสร้างความสัมพันธ์ได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้รายการอื่น ๆ เช่น เชื่อฟังคำสอนของครู ไม่ดื้อดึง เข้าใจและเห็นใจในความเหนื่อยยากของครู ไม่พูดจាក้าวร้าว มีความขยันหมั่นเพียร ตั้งใจเรียนอย่างสม่ำเสมอ ซักถามเมื่อไม่เข้าใจ เอาใจใส่ต่อบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ มีความอดทนต่อความยากลำบาก เข้าห้องเรียนตรงต่อเวลา ให้ความสำคัญต่อการสอนของครู มีความรับผิดชอบต่อการเรียนสูง และขอคำแนะนำ ปรีกษา เกี่ยวกับการเรียน ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมสร้างสัมพันธ์ภาพกับบุคคลอื่นคือหลักอิทธิบาทธรรม อันได้แก่ ฉันทะ พอใจรักใคร่ในการเรียน วิริยะ ขยันหมั่นเพียร เรียนหนังสือ จิตตะ ฝักใฝ่ต่อการเรียน และวิมังสา ทบทวน ไคร่ครวญอย่างถี่ถ้วนในบทเรียน เมื่อนักเรียนมีอิทธิบาทธรรมเช่นนี้แล้ว ย่อมทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์เป็นไปในทางที่ดีและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาโดยรวม เกี่ยวกับการที่ศิษย์ปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน จะเห็นว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง นั่นแสดงให้เห็นว่า ครูคิดว่าศิษย์มีความสัมพันธ์ด้านการปรนนิบัติ บริการ ไม่มากและก็ไม่น้อย จัดอยู่ในระดับพอเหมาะพอดี ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านการเชื่อฟังและตั้งใจเรียน จึงกล่าวได้ว่า ศิษย์หรือนักเรียนได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลักทศ ๖ คือปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ได้ดีในระดับหนึ่ง

๕.๑.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี

ความคิดเห็นของศิษย์หรือนักเรียน เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี สรุปได้ว่า ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักรับผิดชอบ มีค่าความคิดเห็นสูงสุด รองลงมาคือ ครูสอนศิษย์ให้รู้จักกตัญญูต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ ครูสอนศิษย์ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และครูสอนศิษย์ให้เป็นคนตรงต่อเวลา เมื่อพิจารณา

ระดับของความคิดเห็นเกี่ยวกับการที่ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี จากความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี พบว่า นักเรียนเห็นว่า ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักกับผิชอบ ครูสอนศิษย์ให้รู้จักกตัญญูต่อบิดา มารดาและผู้มีพระคุณ ครูสอนศิษย์ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และครูสอนศิษย์ให้เป็นคนตรงต่อเวลา ซึ่งรายการดังกล่าวมีค่าความคิดเห็นอยู่ในระดับมากทุกรายการ แสดงให้เห็นว่า ครูในมุมมองของศิษย์นั้นเป็นคนดีมีคุณธรรม ซึ่งตรงข้ามกับงานวิจัยของนางลักขณ์ จันทรแสนโรจน์ ที่พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่ต้องการให้มีการปรับปรุงตัวครูผู้สอน และการจัดการเรียนการสอน โดยต้องการให้ครูผู้สอนสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ส่วนรายการอื่น ๆ ก็จัดว่ามีค่าความคิดเห็นอยู่ในระดับมากด้วยเช่นกัน คือ ครูฝึกให้ศิษย์เป็นคนเสียสละเพื่อส่วนรวม ครูฝึกให้ศิษย์เป็นคนรู้จักให้มากกว่ารับ ครูฝึกให้ศิษย์ทำสมาธิในห้องเรียน ครูจัดกิจกรรมอบรมจริยธรรมแก่ศิษย์ทุกสัปดาห์ ครูอบรมศิษย์ให้ตั้งอยู่ในหลักธรรมทางศาสนา ครูแนะนำศิษย์ให้ร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ครูแนะนำศิษย์ให้เข้าค่ายคุณธรรม ครูแนะนำศิษย์ให้ทำความดีช่วยเหลือสังคม ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนมีเหตุผล ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เอาัดเอาเปรียบคนอื่น ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักประมาณตนเอง ครูสอนศิษย์ให้ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนมีเมตตา กรุณา ต่อคนอื่น ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน และครูสอนศิษย์ให้เป็นคนพูดจาสุภาพอ่อนหวาน รายการดังกล่าวมาทั้งหมดนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปกรณ์ บุญสำราญ ที่พบว่า ครูผู้สอนเป็นคนมีเมตตา กรุณา มีความเอาใจใส่ดูแลลูกศิษย์ มีความรักผิชอบและตั้งใจทำงาน ตลอดจนเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนร่วมงานและบุคคลทั่วไป และสอดคล้องกับคุณสมบัติของครูที่ดีข้อที่ ๗ โน จักฐาเน นิโยชะเย คือ ไม่ชักนำศิษย์ในทางเสียหาย ไม่ชักจูงศิษย์ไปในทางที่เสื่อมเสีย และประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เมื่อพิจารณาโดยรวมเกี่ยวกับการที่ครูพึงอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี จะเห็นว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก นั้นแสดงให้เห็นว่า ศิษย์คิดว่าครูมีความสัมพันธ์ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี จัดอยู่ในระดับดีมาก ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี จึงกล่าวได้ว่า ครูได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลักที่ ๖ คือปฏิบัติหน้าที่ของครูได้อย่างสมบูรณ์และปฏิบัติตนได้เป็นอย่างดี

๕.๑.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ

ความคิดเห็นของศิษย์หรือนักเรียน เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ สรุปได้ว่า ครูตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง มีค่าความคิดเห็นสูงสุดรองลงมาคือ ครูเปิดโอกาสให้ศิษย์ได้ซักถามระหว่างการสอน ครูสอนให้ศิษย์รู้จักค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ และครูนำเสนอข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ อยู่เสมอ เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นเกี่ยวกับการที่ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ จากความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ในระดับมาก

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ พบว่า นักเรียนเห็นว่า ครูตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง ครูเปิดโอกาสให้ศิษย์ได้ซักถามระหว่างการสอน ครูสอนให้ศิษย์รู้จักค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ และครูนำเสนอข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ อยู่เสมอ ซึ่งสอดคล้องกับธรรมชาติที่สร้างสัมพันธ์ภาพกับบุคคลอื่นคือ หลักสัพบุริสธรรม ข้อ ปุคคัลลัญญตา รู้จักบุคคล รู้จักตัวแล้วยังไม่พอ เพราะเราไม่ได้อยู่คนเดียว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น แม้ไม่อยากจะเกี่ยวข้องก็ต้องเกี่ยว ไหน ๆ จะต้องเกี่ยวข้องกับเขาแล้ว รู้เรา รู้เขา ได้มากเท่าใดก็เป็นประโยชน์แก่เรามากเท่านั้น คนไทยใช้คำสั้น ๆ ว่า ให้รู้จักอ่านคน อ่านให้ออก เช่นเดียวกับอ่านหนังสือ เมื่อเป็นเช่นนี้ แสดงว่า ครูรู้จักบุคคลก็รู้นักเรียนอยู่ในระดับใด ควรสอนอะไร สอนอย่างไร จึงจะเหมาะสม และสอดคล้องกับงานวิจัยของพัฒนา จันทนา ที่พบว่า ครูผู้สอนควรให้นักเรียนได้มีการค้นคว้าหาความรู้จากแหล่งวิทยาการต่าง ๆ และมีการจัดกิจกรรมกลุ่ม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงรายการอื่น ๆ ที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก อันเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดี เช่น ครูมีความเป็นกันเอง ครูอารมณ์ดี ยิ้มแย้ม แจ่มใส ครูมีความยืดหยุ่นในการสอน ไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลย ครูมีเทคนิคการสอนที่น่าสนใจ ครูใช้สื่อประกอบการสอนที่ทันสมัย ครูเข้าใจพัฒนาการของศิษย์ ครูสอนได้สอดคล้องกับความต้องการของศิษย์ ครูสอนด้วยความเสียสละและทุ่มเทอย่างจริงจัง ครูแบ่งเวลาให้ศิษย์เข้าพบอย่างมีระบบ ครูให้คำปรึกษา แนะนำได้เป็นอย่างดี ซึ่งรายการดังกล่าวสอดคล้องกับคุณสมบัติของครูที่ดีข้อที่ ๔ วัตถุประสงค์ และเทคนิคในการสอน รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจและสามารถให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนนักเรียนนักศึกษาในทางที่ดีมีประโยชน์เป็นที่ปรึกษาที่ดี และสอดคล้องกับคุณสมบัติของครูที่ดีคือหลักปฏิสัมพันธ์ ๔ อันได้แก่ (๑) อรรถปฏิสัมพันธ์ มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งแจ่มแจ้ง ถูกต้องในเนื้อหาสาระของวิชาที่สอน (๒) รัชมปฏิสัมพันธ์ มีความเข้าใจแจ่มแจ้งแตกฉานในหัวข้อวิชา สามารถยกหัวข้อแล้วอธิบายความได้โดยพิสดาร (๓) นิรุติปฏิสัมพันธ์ มีความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาเป็นสื่อในการสอนที่ทำให้นักเรียนนักศึกษาเข้าใจได้ง่าย สามารถบรรยายเป็นเหตุเป็นผลเป็นลำดับต่อเนื่องกัน ไม่พูดคววนสับสน (๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ มีปฏิภาณไหว

พริบจับใจ สามารถเข้าใจและคิดหาเหตุผลได้อย่างเหมาะสมจับใจ ทั้งสามารถแก้ปัญหาและ
โต้ตอบปัญหาได้อย่างถูกต้องและทันที่ทันใจ

เมื่อพิจารณาโดยรวม เกี่ยวกับการที่ครูพึงอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ จะ
เห็นว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก นั้นแสดงให้เห็นว่า ศิษย์คิดว่าครูมีความสัมพันธ์ด้านการสอน
วิชาการต่าง ๆ จัดอยู่ในระดับดีมาก ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านการสอนวิชาการ
ต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่า ครูได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลักทศ ๖ คือปฏิบัติหน้าที่ของครูได้อย่าง
สมบูรณ์และปฏิบัติตนได้เป็นอย่างดี

๕.๑.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน

ความคิดเห็นของศิษย์หรือนักเรียน เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการยกย่อง
และป้องกัน สรุปได้ว่า ครูสอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต มีค่าความคิดเห็นสูงสุด รองลงมา
คือ ครูแนะนำวิชาการและวิชาชีพให้ศิษย์อย่างสม่ำเสมอ ครูสอนให้ศิษย์รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง
และครูสอนให้ศิษย์รู้จักใช้ชีวิตในสังคมอย่างมีคุณค่า เมื่อพิจารณาระดับของความคิดเห็นเกี่ยวกับ
การที่ครูอนุเคราะห์ศิษย์ด้านการยกย่องและป้องกัน จากความคิดเห็นของศิษย์โดยรวมแล้ว จัดอยู่ใน
ระดับมาก

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน พบว่า นักเรียน
เห็นว่า ครูสอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต ครูแนะนำวิชาการและวิชาชีพให้ศิษย์อย่าง
สม่ำเสมอ ครูสอนให้ศิษย์รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง และครูสอนให้ศิษย์รู้จักใช้ชีวิตในสังคมอย่างมี
คุณค่า รายการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงครูได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยการอนุเคราะห์ศิษย์ได้อย่างเหมาะสม
สอดคล้องกับงานวิจัยของปกรณ บัญสาราญ ที่พบว่า ครูผู้สอนเป็นคนมีความเมตตากรุณา เอาใจใส่
ดูแลลูกศิษย์ มีความรับผิดชอบและตั้งใจทำงาน ขณะเดียวกันยังสอดคล้องกับหลักทศ ๖ คือแนะนำ
ดี ให้เรียนดี และบอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ด้านการยกย่องและป้องกันนี้ ปรากฏว่าทุกรายการมีค่า
ความคิดเห็นอยู่ในระดับมากทุกข้อ เช่น ครูมีความจริงใจ ไม่กล่าวร้ายนินทา ครูยกย่อง ชมเชย เมื่อ
ศิษย์ทำความดี ครูให้กำลังใจ เมื่อศิษย์ทำถูกต้องเหมาะสม ครูให้เกียรติ ยอมรับฟังความคิดเห็นของ
ศิษย์ ครูยกย่อง สรรเสริญ และให้เกียรติ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ครูให้รางวัลแก่ศิษย์ที่ขยันและเรียน
ดี ครูมอบเกียรติบัตรแก่ศิษย์ที่ทำความดี ครูให้ความยุติธรรมแก่ศิษย์โดยเสมอภาค ครูให้โอกาสแก่
ศิษย์ที่ทำผิดพลาดเสมอ เมื่อศิษย์ทำผิดพลาดครูไม่เคียดแค้น ครูสอนให้ศิษย์รู้จักวิธีการป้องกัน
ตัวเองในทุก ๆ เรื่อง ส่วนการยกย่องศิษย์นั้นสอดคล้องกับงานวิจัยของปกรณ บัญสาราญ ที่พบว่า
มีการชมเชยให้กำลังใจเมื่อนักเรียนทำความดี และเมื่อนักเรียนกระทำความผิดจะมีการว่ากล่าว
ตักเตือนและชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องแก่นักเรียน เมื่อพิจารณาโดยรวม เกี่ยวกับการที่ครูพึง

อนุเคราะห์ศิษย์ด้านการสอนยกย่องและป้องกัน จะเห็นว่ามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก นั้นแสดงให้เห็นว่า ศิษย์คิดว่าครูมีความสัมพันธ์ด้านการยกย่องและป้องกัน จัดอยู่ในระดับดีมาก ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ด้านการยกย่องและป้องกัน จึงกล่าวได้ว่า ครูได้ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลักทศ ๖ คือปฏิบัติหน้าที่ของครูได้อย่างสมบูรณ์และปฏิบัติตนได้เป็นอย่างดี

ขณะเดียวกันเพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์เป็นไปในทางที่ดียิ่งขึ้น ดังเช่นความสัมพันธ์ตามหลักการแห่งพระพุทธศาสนาอันได้แก่ทศ ๖ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่สังคาลกบฏรถฤหบดี ในสังคาลกสูตร ควรนำมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างครูกับศิษย์แบบยั่งยืนต่อไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๕๕ พบข้อที่ควรเสนอแนะ ดังนี้

๑) จากความคิดเห็นของครูที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของศิษย์กับครู ด้านการปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ ด้านการปรนนิบัติ บริการ และการปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน เมื่อพิจารณาค่าความคิดเห็นโดยรวมแล้วอยู่ในระดับปานกลางทั้งสิ้น ดังนั้น ศิษย์หรือนักเรียนควรพิจารณาปรับปรุง แก้ไขความสัมพันธ์ของตัวเองกับครูที่มีอยู่ในปัจจุบันให้ดีขึ้นกว่าเดิม ควรให้ความร่วมมือและปฏิบัติตามหน้าที่ในฐานะศิษย์ดังเช่นหลักความสัมพันธ์ในทศ ๖ ซึ่งบ่งบอกไว้อย่างชัดเจนว่า ศิษย์พึงบำรุงครู อาจารย์ ด้วยลูกขี้นินรับ ด้วยการรับใช้ ด้วยการเชื่อฟัง ด้วยการปรนนิบัติ และด้วยการตั้งใจเรียนศิลปะโดยเคารพ ถ้าศิษย์ปฏิบัติตามหน้าที่อย่างเสมอต้นเสมอปลายแล้ว ความสัมพันธ์ของศิษย์กับครูน่าจะเป็นไปในทางที่ถูกต้องและยั่งยืนตลอดไป

๒) จากความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อครูเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรมให้เป็นคนดี ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ และด้านการยกย่องและป้องกัน เมื่อพิจารณาค่าความคิดเห็นโดยรวมแล้วจัดอยู่ในระดับมากทุกด้าน ดังนั้น จึงนับว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ดีในระดับหนึ่ง แต่เพื่อให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดียิ่งขึ้น ครูควรพิจารณาปรับปรุง แก้ไขความสัมพันธ์ของตัวเองกับศิษย์ที่มีอยู่ในปัจจุบันให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ โดยปฏิบัติตนอยู่ในหลักทศ ๖ ซึ่งบ่งบอกถึงหน้าที่ที่ครูพึงอนุเคราะห์ศิษย์ไว้ด้วยฐานะ ๕ คือ แนะนำดี ให้เรียนดี บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง และทำการป้องกันในทศทั้งปวง ถ้าครูปฏิบัติตามหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนาแล้ว ความสัมพันธ์ของครูกับศิษย์น่าจะเป็นไปในทางที่ดีและแน่นแฟ้นมากและเป็นความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๕๕ พบข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป ดังนี้

- ๑) ควรทำการศึกษาเรื่องเดียวกันนี้ แต่ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนมัธยมศึกษา อำเภออื่น ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ หรือจังหวัดอื่น
- ๒) ควรทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในเชิงศึกษาเปรียบเทียบ
- ๓) ควรทำการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนตามหลักการแห่งที่ ๖ นอกเหนือจากความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

จูไร ชันประเสริฐ. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐.

ณรงค์ เล็งประชา. มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง.เฮ้าส์, ๒๕๓๘.

ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท และ สุนีย์ เลิศแสวงกิจ. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
วังอักษร, ๒๕๓๘.

ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท. มนุษย์สัมพันธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วังอักษร, ๒๕๔๕.

นิพนธ์ ถันธเสวี. มนุษย์สัมพันธ์เพื่อการพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โรงเรียนสตรีเนติ-
ศึกษา, ๒๕๒๕.

พ.อ.ปิ่น มุกทุกันต์. บทบาทพระบรมครู. กรุงเทพฯ : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๐๖.

พินดา สินสุวรรณ และคณะ. สภาพการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตร

พุทธศักราช ๒๕๒๔ ของครูผู้สอนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตการศึกษา ๘,

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

พัฒนา จันทนา. ความคิดเห็นของนักเรียนในเขตการศึกษา ๘ เกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชา

พระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘,

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :

ยันต์ ชุ่มจิต ธรรม. ความเป็นครู. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง.เฮ้าส์, ๒๕๔๑.

โยธิน ศันสนยุทธ์. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๒๕.

รองศาสตราจารย์วิไล ตั้งจิตสมคิด. การศึกษาและความเป็นครูไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.

รศ.คุณ โทจันทร์. พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๔๕.

ระวีวรรณ เสวตามร. ยุทธวิธีเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วันทิพย์, ๒๕๔๐.

ราศรี ภูมิ. มนุษยสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๓๘.

วิจิตร อวาทกุล. เพื่อการพูด : การฟังและการประชุมที่ดี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ดร.ศรีสง่า,
๒๕๒๗.

วิทยา เทพยา. มนุษยสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: แพรววิทยา, ๒๕๒๑.

วินิจ เกตุจำ. มนุษยสัมพันธ์สำหรับผู้บริหารยุคใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๕.

สมพร สุทัศนีย์ ม.ร.ว. มนุษยสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

สุวรรณ เพชรนิล. พุทธปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๕.

เสถียร เหลืองอร่าม. มนุษยสัมพันธ์ในองค์กร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์,
๒๕๒๕.

แสง จันทร์งาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

นงลักษณ์ จันทร์แสนโรจน์. “ปัญหาการเรียนการสอนพระพุทธศาสนาของครูผู้สอนและ
นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๕.

ปกรณ์ บุญสำราญ. “การศึกษาพฤติกรรมการสอนจริยศึกษาของครูผู้สอนจริยศึกษาดีเด่นในโรงเรียน
ประถมศึกษาจังหวัดลำปาง”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

ประพันธ์ สุปินตา. “กิจกรรมจริยศึกษาของโรงเรียนพุทธโสภณจังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์
ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.

- พระพิรุณ วุฑฒิชุมโม. “การพัฒนาบุคลิกภาพในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหาเทวัญ วิสุทธิจารี (เอกจันทร์). “ปัจจัยที่มีผลต่อการสำเร็จการศึกษาบาลีระดับเปรียญตรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาวรพงษ์ วรเมธี (บุญปิ่น). “ปัญหาการเรียนการสอนวิชาจริยศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่๕-๖ ในโรงเรียนสังกัดเทศบาลนครเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระวิรัตน์ โทเกษ, “สัมฤทธิ์ผลทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร : ศึกษาเฉพาะกรณี โรงเรียนที่สอน โดยครูพระ เขตบางกะปิ ตลาดพร้าว-บึงกลุ่ม” **ภาคินพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๕.
- ลำดวน คุณา, “บทบาททางการแนะแนวของผู้บริหารโรงเรียนและครูแนะแนวตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษา”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.
- สมศักดิ์ มาลาวิลาศ. “สภาพการปฏิบัติงานของครูในขณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบท ระดับตำบล”. **การค้นคว้าแบบอิสระศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘.
- สุภาพร สหนาวิน. “สมรรถภาพด้านการสอนของครูนาฏศิลป์ในโรงเรียนร่วมพัฒนาหลักสูตรจังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

แบบสอบถามเพื่อวิทยานิพนธ์
เรื่อง

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่

สำหรับครูสอนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖) โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ โรงเรียนหอพระ โรงเรียนกาวิละเชียงใหม่

คำชี้แจงก่อนกรอกแบบสอบถาม

๑. แบบสอบถามนี้ ต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับตัวท่านตามสภาพความเป็นจริง การตอบแบบสอบถามของท่าน จะไม่มีผลกระทบต่อการสอนและปฏิบัติงานของท่านแต่อย่างใด แต่จะเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงและส่งเสริมการจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๒. ผู้วิจัยจะรักษาคำตอบของท่านไว้เป็นความลับ และนำไปใช้ในการวิจัยเท่านั้น โดย จะกระทำข้อมูลและเสนอผลในภาพรวม ฉะนั้น ในการกรอกแบบสอบถาม โปรดตอบทุกข้อ ตาม ความเป็นจริงที่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สูงสุดในการทำวิจัย

๓. แบบสอบถามฉบับนี้ เป็นแบบสอบถามที่ต้องการทราบข้อมูลส่วนตัวบางประการ ประสบการณ์การสอน ความคิดเห็น และปัญหาต่าง ๆ ที่ท่านได้ประสบ ซึ่งสามารถจะใช้เป็นข้อมูล ประกอบในการศึกษาวิจัย

๔. โปรดกรอกรายการต่าง ๆ ในแต่ละข้อให้ครบถ้วนตามความเป็นจริงด้วย

ขอได้รับความขอบคุณจากผู้วิจัย

(นายมนัส กั้นจินะ)

นักศึกษาระดับปริญญาโท

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

--	--	--

แบบสอบถามสำหรับครูสอนมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖)

แบบสอบถามฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๔ ตอน

- ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม
- ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู
ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ
- ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู
ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ
- ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู
ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

- ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม
- ใส่เครื่องหมาย ลงใน หน้าข้อความที่ตรงกับความเป็นจริง
- ๑.๑ อายุ ๒๕-๓๐ ๓๑-๓๕ ๓๖-๔๐ ๔๑ ปีขึ้นไป
- ๑.๒ เพศ ชาย หญิง
- ๑.๓ การศึกษา ต่ำกว่าปริญญาตรี ปริญญาตรี ปริญญาโท
 ปริญญาเอก
- ๑.๔ สังกัดโรงเรียน ยุพราชวิทยาลัย วัดโนนทัยพำย์ หอพระ
 กาวีละวิทยาลัย

ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยความเคารพ

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นการประเมินความสัมพันธ์ของศิษย์หรือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในภาพรวม โปรดทำเครื่องหมาย ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด เพียงคำตอบเดียว

รายการ	ระดับพฤติกรรม				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. แสดงความเคารพครูในห้องเรียน					
๒. แสดงความเคารพครูนอกห้องเรียน					
๓. ลูกขึ้นยืน เมื่อครูเดินผ่านมา					
๔. กล่าวคำสวัสดิ และพนมมือไหว้เมื่อพบครูครั้งแรกในแต่ละวัน					
๕. ยิ้มแย้ม แจ่มใส ไม่ทำหน้าบึ้งหน้าอ					
๖. เมื่อเดินผ่านครู โนม้มตัวลงแสดงความเคารพ					
๗. หลีกทางให้ เมื่อครูเดินสวนทางหรือเดินตามหลังมา					
๘. ยกมือไหว้ เมื่อเห็นครูนอกเวลาเรียน					
๙. พุดจาไพเราะ สุภาพอ่อนโยน ไม่พุดจាក้าวร้าว					
๑๐. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน					
๑๑. มีความเกรงใจ					
๑๒. วางตัวเหมาะสมกาลเทศะ					
๑๓. รู้จักขอโทษและยอมรับผิด เมื่อกระทำผิด					
๑๔. มีสัมมาคารวะทั้งต่อหน้าและลับหลัง					

ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยการปรนนิบัติ บริการ

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นการประเมินความสัมพันธ์ของศิษย์หรือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในภาพรวม โปรดทำเครื่องหมาย ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด เพียงคำตอบเดียว

รายการ	ระดับพฤติกรรม				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. เข้าไปหาเพื่อคอยรับใช้ด้วยความเต็มใจ โดยไม่ต้องขอร้อง					
๒. มีน้ำใจ					
๓. มีความกระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือครู					
๔. ช่วยเหลืองานของครู บริการความช่วยเหลืออย่างดีที่สุด					
๕. ช่วยเหลือครูจัดกิจกรรมในห้องเรียนด้วยความเต็มใจ					
๖. อาสาช่วยเหลืองานนอกเหนือจากกิจกรรม					
๗. ช่วยเหลืองานครู เช่น จัดนิทรรศการ ด้วยความเสียดสี					
๘. เห็นครูหิวของ อาสาช่วยหิ้วของให้					
๙. ช่วยทำความสะอาดโต๊ะ เก้าอี้ ของครูเป็นประจำ					
๑๐. ช่วยเหลืองานตามที่ครูไหว้วานด้วยความเต็มใจ					
๑๑. ช่วยเหลืองานของครูตามโอกาส					
๑๒. ให้ความช่วยเหลือในยามฉุกเฉิน					

ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู ศิษย์พึงปฏิบัติต่อครูด้วยเชื่อฟังและตั้งใจเรียน

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นการประเมินความสัมพันธ์ของศิษย์หรือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในภาพรวม โปรดทำเครื่องหมาย ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด เพียงคำตอบเดียว

รายการ	ระดับพฤติกรรม				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. เชื่อฟังคำสอนของครู ไม่ดื้อดึง					
๒. เข้าใจและเห็นใจในความเหนื่อยยากของครู					
๓. มีความกตัญญู					
๔. ซื่อสัตย์					
๕. ไม่พูดจาก้าวร้าว					
๖. มีความขยันหมั่นเพียร					
๗. ตั้งใจเรียนอย่างสม่ำเสมอ					
๘. ซักถามเมื่อไม่เข้าใจ					
๙. เอาใจใส่ต่อบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ					
๑๐. มีความอดทนต่อความยากลำบาก					
๑๑. เข้าห้องเรียนตรงต่อเวลา					
๑๒. ให้ความสำคัญต่อการสอนของครู					
๑๓. มีความรับผิดชอบต่อการเรียนสูง					
๑๔. รับฟังความคิดเห็นของครู					
๑๕. ขอคำแนะนำ ปรึกษา เกี่ยวกับการเรียน					

ภาคผนวก ข.

แบบสอบถามเพื่อวิทยานิพนธ์
เรื่อง

ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในโรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่

สำหรับนักเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖) โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ โรงเรียนห่อพระ โรงเรียนกาวีละเชียงใหม่

คำชี้แจงก่อนกรอกแบบสอบถาม

๑. แบบสอบถามนี้ ต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับตัวท่านตามสภาพความเป็นจริง การตอบแบบสอบถามของท่าน จะไม่มีผลกระทบต่อการศึกษาและปฏิบัติงานของท่านแต่อย่างใด แต่จะเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงและส่งเสริมการจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๒. ผู้วิจัยจะรักษาคำตอบของท่านไว้เป็นความลับ และนำผลไปใช้ในการวิจัยเท่านั้น โดยจะกระทำข้อมูลและเสนอผลในภาพรวม ฉะนั้น ในการกรอกแบบสอบถาม โปรดตอบทุกข้อ ตามความเป็นจริงที่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สูงสุดในการทำวิจัย

๓. แบบสอบถามฉบับนี้ เป็นแบบสอบถามที่ต้องการทราบข้อมูลส่วนตัวบางประการ ประสบการณ์ ความคิดเห็น และปัญหาต่าง ๆ ที่ท่านได้ประสบ ซึ่งสามารถจะใช้เป็นข้อมูลประกอบในการศึกษาวิจัย

๔. โปรดกรอกรายการต่าง ๆ ในแต่ละข้อให้ครบถ้วนตามความเป็นจริงด้วย

ขอได้รับความขอบคุณจากผู้วิจัย

(นายมนัส กั้นจินะ)

นักศึกษาปริญญาโท

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

No.

--	--	--

แบบสอบถามสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖)

แบบสอบถามฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๔ ตอน

- ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม
- ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์
ด้านการแนะนำ ฝึกฝน อบรม ให้เป็นคนดี ด้านกาย วาจา ใจ
- ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์
ด้านการสอนวิชาการต่างๆ
- ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์
ด้านการยกย่องและป้องกัน

- ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม
- ใส่เครื่องหมาย ลงใน หน้าข้อความที่ตรงกับความเป็นจริง
- ๑.๑ เพศ ชาย หญิง
- ๑.๒ โรงเรียน ยุพราชวิทยาลัย วัดโนนทัยพำย์ หอพระ
 กาวิละวิทยาลัย

ตอนที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการแนะนำฝึกฝนอบรมให้เป็นคนดี
ด้านกาย วาจา ใจ

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นการประเมินความสัมพันธ์ของครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับ
ศิษย์หรือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในภาพรวม โปรดทำเครื่องหมาย ลงในช่องที่
ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด เพียงคำตอบเดียว

รายการ	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. ครูฝึกให้ศิษย์เป็นคนเสียสละเพื่อส่วนรวม					
๒. ครูฝึกให้ศิษย์เป็นคนรู้จักให้มากกว่ารับ					
๓. ครูฝึกให้ศิษย์ทำสมาธิในห้องเรียน					
๔. ครูจัดกิจกรรมอบรมจริยธรรมแก่ศิษย์ทุกสัปดาห์					
๕. ครูอบรมศิษย์ให้ตั้งอยู่ในหลักธรรมทางศาสนา					
๖. ครูแนะนำศิษย์ให้ร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา					
๗. ครูแนะนำศิษย์ให้เข้าค่ายคุณธรรม					
๘. ครูแนะนำศิษย์ให้ทำความดีช่วยเหลือสังคม					
๙. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนมีเหตุผล					
๑๐. ครูสอนศิษย์ให้รู้จักตั้งอกตั้งใจต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ					
๑๑. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักรับผิดชอบ					
๑๒. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว					
๑๓. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนไม่เอาัดเอาเปรียบคนอื่น					
๑๔. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนรู้จักประมาณตนเอง					
๑๕. ครูสอนศิษย์ให้ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง					
๑๖. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนมีเมตตา กรุณา ต่อคนอื่น					
๑๗. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนตรงต่อเวลา					
๑๘. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน					
๑๙. ครูสอนศิษย์ให้เป็นคนพูดจาสุภาพอ่อนหวาน					
๒๐. ครูสอนศิษย์ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์					

ตอนที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการสอนวิชาการต่าง ๆ

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นการประเมินความสัมพันธ์ของครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับศิษย์หรือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในภาพรวม โปรดทำเครื่องหมาย ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด เพียงคำตอบเดียว

รายการ	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. ครูมีความเป็นกันเอง					
๒. ครูอารมณ์ดี ยิ้มแย้ม แจ่มใส					
๓. ครูตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง					
๔. ครูมีความยืดหยุ่นในการสอน ไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลย					
๕. ครูมีเทคนิคการสอนที่น่าสนใจ					
๖. ครูใช้สื่อประกอบการสอนที่ทันสมัย					
๗. ครูเข้าใจพัฒนาการของศิษย์					
๘. ครูสอนได้สอดคล้องกับความต้องการของศิษย์					
๙. ครูสอนด้วยความเสียสละและทุ่มเทอย่างจริงจัง					
๑๐. ครูแบ่งเวลาให้ศิษย์เข้าพบอย่างมีระบบ					
๑๑. ครูให้คำปรึกษา แนะนำ ได้เป็นอย่างดี					
๑๒. ครูเปิดโอกาสให้ศิษย์ได้ซักถาม ระหว่างการสอน					
๑๓. ครูนำศิษย์สนทนาวิชาการใหม่ ๆ อยู่เสมอ					
๑๔. ครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสม					
๑๕. ครูสอนให้ศิษย์รู้จักค้นคว้าข้อมูลทางวิชาการอย่างสม่ำเสมอ					
๑๖. ครูนำเสนอข้อมูลข่าวสารใหม่ ๆ อยู่เสมอ					
๑๗. ครูสอนเข้าใจง่าย ไม่สลับซับซ้อน					

ตอนที่ ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ ด้านการยกย่องและป้องกัน

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นการประเมินความสัมพันธ์ของครูสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ กับศิษย์หรือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในภาพรวม โปรดทำเครื่องหมาย ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุด เพียงคำตอบเดียว

รายการ	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. ครูมีความจริงใจ ไม่กล่าวร้ายนินทา					
๒. ครูยกย่อง ชมเชย เมื่อศิษย์ทำความดี					
๓. ครูให้กำลังใจ เมื่อศิษย์ทำถูกต้องเหมาะสม					
๔. ครูให้เกียรติ ขอมรับฟังความคิดเห็นของศิษย์					
๕. ครูยกย่อง สรรเสริญ และให้เกียรติ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง					
๖. ครูให้รางวัลแก่ศิษย์ที่ขยันและเรียนดี					
๗. ครูมอบเกียรติบัตรแก่ศิษย์ที่ทำความดี					
๘. ครูให้ความยุติธรรมแก่ศิษย์โดยเสมอภาค					
๙. ครูให้ออกาสแก่ศิษย์ที่ทำผิดพลาดเสมอ					
๑๐. เมื่อศิษย์ทำผิดพลาด ครูไม่เคยซ้ำเติม					
๑๑. ครูสอนให้ศิษย์รู้จักใช้ชีวิตในสังคมอย่างมีคุณค่า					
๑๒. ครูสอนให้ศิษย์รู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต					
๑๓. ครูสอนให้ศิษย์รู้จักวิธีการป้องกันตัวเองในทุก ๆ เรื่อง					
๑๔. ครูสอนให้ศิษย์รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง					
๑๕. ครูแนะนำวิชาการและวิชาชีพให้ศิษย์อย่างสม่ำเสมอ					

ภาคผนวก ก.

ที่ ศธ. ๖๑๑๖.๐๑๐/๕๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
วัดสวนดอก ต.สุเทพ อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐

๑๒ มีนาคม ๒๕๕๐

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ในการตรวจเครื่องมือวิจัย

เจริญพร รศ.พิเศษ ถาวร เสาร์ศรีจันทร์

สิ่งที่ส่งมาด้วย	๑. โครงการงานวิจัย	จำนวน	๑	ชุด
	๒. เครื่องมือวิจัย	จำนวน	๒	ชุด

ด้วยนายมนัส กันจันะ เลขประจำตัวนิสิต ๔๗๖๑๐๕๑๐๒๖ เป็นนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS AND PUPILS IN HIGH-SCHOOL OF MUANG CHIANGMAI DISTRICT” ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ ทางศูนย์บัณฑิตศึกษาฯ ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในลักษณะงานวิจัยดังกล่าว จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจสอบและให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงเครื่องมือวิจัย ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมด้วยนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการตรวจเครื่องมืองานวิจัย จึงขออนุ โมทนา ขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาณรงค์ กนฺตสีโล)

เลขานุการศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตเชียงใหม่

ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๒๓-๘๕๖๗ ต่อ ๒๒๐

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตเชียงใหม่ โทรศัพท์ ๐-๕๓๒๓-๘๕๖๗ ต่อ ๒๒๐
ที่ ศธ ๖๑๑๖.๐๑๐/ว๕๕ วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๕๐

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ในการตรวจเครื่องมือวิจัย

เจริญพร อาจารย์ไฉไลฤดี ยูวะศิริ , อาจารย์รุ่งทิพย์ กล้าหาญ

สิ่งที่ส่งมาด้วย	๑. โครงการงานวิจัย	จำนวน	๑	ชุด
	๒. เครื่องมือวิจัย	จำนวน	๒	ชุด

ด้วยนายมนัส กั้นจินะ เลขประจำตัวนิตินิติ ๔๗๖๑๐๕๑๐๒๖ เป็นนิตินิติหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (ภาคปกติ) ของศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์โรงเรียนมัธยมศึกษาอำเภอเมืองเชียงใหม่ A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS AND PUPILS IN HIGH-SCHOOL OF MUANG CHIANGMAI DISTRICT” ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการทำวิทยานิพนธ์ของนิตินิติเป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมบูรณ์ ทางศูนย์บัณฑิตศึกษาฯ ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในลักษณะงานวิจัยดังกล่าว จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจสอบและให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงเครื่องมือวิจัย ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมด้วยนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการตรวจเครื่องมืองานวิจัย จึงขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระมหาณรงค์ กนฺตสีโล)

เลขานุการศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตเชียงใหม่

ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตเชียงใหม่

โทร. ๐-๕๓๒๓-๘๕๖๗ ต่อ ๒๒๐

ภาคผนวก ง.

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๑. รศ.พิเศษ ถาวร	เสาร์ศรีจันทร์	<p>น.ธ.เอก,ป.ธ.๔, พ.ม.,กศ.บ.,M.Ed.</p> <p>-ผู้ทรงคุณวุฒิ กรรมการสภการบริหารมหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่   -นายกสมาคมสหธรรมเชียงใหม่   -อุปนายกพุทธสมาคม จังหวัดเชียงใหม่   -กรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่   -ประธานกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
โรงเรียนบ้านดอนปิน อำเภอเมืองเชียงใหม่   -รองประธานกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
โรงเรียนบาลีสาธิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่</p>
๒. อาจารย์ไฉไลฤดี	ยุวนะศิริ	วท.บ. (สังคมวิทยา มานุษยวิทยา) ศศ.ม. (สังคมวิทยา) -รท.ผู้อำนวยการ สำนักงานวิทยาเขตเชียงใหม่
๓. อาจารย์รุ่งทิพย์	กล้าหาญ	ศษ.บ. (ธุรกิจศึกษา) ศษ.ม. (การศึกษานอกระบบ) รท.หัวหน้าฝ่ายวิจัย -รท.รองผู้อำนวยการ สำนักวิชาการ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : นายมนัส นามสกุล กันจันะ
เกิด : ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๖
สถานที่เกิด : ๑๒๔ บ้านป่าเหี้ยว ต.สันกำแพง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่
การศึกษา : ปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ (ประถมศึกษา) จากมหาวิทยาลัยราชภัฏ
เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๗
หน้าที่การงาน : ประกอบธุรกิจส่วนตัว , สมศ.
เข้าศึกษา : ระดับปริญญาโท คณะพุทธศาสตร์ (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๗
ที่อยู่ปัจจุบัน : ๒๒/๙๙ ต.สันนาเม็ง อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๑๐